

**NUORTEN KÄSITYKSIÄ VIESTINNÄSTÄ
KOULUKIUSAAMISTILANTEISSA**

Puheviestinnän
pro gradu -tutkielma
kevät 2004
Sanna Karhunen
Viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos VIESTINTÄTIETEIDEN
Tekijä Karhunen Sanna-Leena Elina	
Työn nimi Nuorten käsityksiä viestinnästä koulukiusaamistilanteissa	
Oppiaine Puheviestintä	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Kevät 2004	Sivumäärä 111+liitteet
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tässä tutkielmassa tarkastellaan koulukiusaamistilanteissa esiintyvää loukkaavaa viestintää sekä erilaisia puolustautumiskeinoja. Lisäksi tutkielmassa pyritään kehittämään koulukiusaamisen viestinnälliseen tutkimiseen soveltuvia tutkimusmenetelmiä. Tutkielma koostuu haastattelumenetelmällä tehdystä esitutkimuksesta ja eläytymismenetelmään pohjautuvasta tutkimuksesta. Teoriaosuudessa perehdytään koulukiusaamiseen ilmiönä loukkaavan viestinnän, puolustautumisen, ryhmäviestinnän ja yksilön ominaisuuksien näkökulmista.</p> <p>Tämän tutkielman tarkoituksena on kuvata kiusaamistilanteiden sisältämää viestintää, jotta koulujen arjessa pystyttäisiin paremmin tunnistamaan kiusaaminen ilmiönä ja mahdollisesti ehkäisemään kiusaamistilanteiden syntyä. Koulukiusaaminen on varsin yleinen ongelma kouluissa ja erityisen vakava kehityksellinen riski kiusatuille lapsille ja nuorille.</p> <p>Koulukiusaamistilanteiden sisältämän viestinnän tutkiminen on erittäin haastavaa. Autenttisten tilanteiden havainnointi on lähes mahdotonta. Esitutkimus osoitti, että haastattelu on toimiva menetelmä tutkimuksen alkuvaiheessa, mutta sen avulla ei päästä tarkastelemaan loukkaavan viestinnän ja erilaisten puolustautumiskeinojen verbaalista ja nonverbaalista ilmenemistä kyllin yksityiskohtaisesti. Näiden havaintojen pohjalta tässä tutkimuksessa on sovellettu eläytymismenetelmää. Koko tutkimuksen aineisto on kerätty seitsemäs- ja kahdeksaslukkalaisilta nuorilta sekä maaseutu- että kaupunkikoulusta.</p> <p>Tutkielman tulokset osoittavat, että koulukiusaamistilanteissa esiintyvä loukkaava viestintä on erittäin monitahoista. Osa loukkaavista viesteistä on suoraan kiusattuun kohdistettuja verbaalisia hyökkäyksiä, osa puolestaan erittäin taitavasti rakennettuja epäsuoria loukkauksia. Puolustautumiskeinojen havaittiin vaihtelevan riippuen siitä, millaista kiusaaminen oli. Eniten vastauksissa ehdotettiin sanallista puolustautumista tai erilaisia tekoja kiusaamistilanteen ratkaisemiseksi. Vastaajien näkemykset erilaisten puolustautumiskeinojen toimivuudesta olivat varsin yhteneviä. Huonoon lopputulokseen vastaajien mielestä johtivat vastaaminen aggressiolla, alistuminen tai rohkeuden puutteesta johtuva kyvyttömyys toimia millään tavalla. Sen sijaan taitava puolustautumisstrategioiden käyttö ja varmuus omasta selviytymisestä tilanteessa näyttävät ennustavan myönteistä lopputulosta kiusatulle.</p>	
Asiasanat Kiusaaminen, koulukiusaaminen, henkinen väkivalta, viestintä, nuoret	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto / Tourulan kirjasto	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
2 KOULUKIUSAAMINEN ILMIÖNÄ	8
2.1 Koulukiusaamisen tunnistaminen	10
2.2 Koulukiusaamisen erilaiset muodot	12
3 VIESTINTÄ KOULUKIUSAAMISTILANTEISSA	14
3.1 Loukkaava viestintä	15
3.2 Verbaalinen aggressio	18
3.3 Puolustautuminen	21
3.4 Koulukiusaamiseen liittyvät ryhmäviestinnälliset tekijät	25
3.5 Kiusaaja ja kiusattu: piirteitä ja ominaisuuksia	31
3.6 Koulukiusaamisen taustat ja tulkinnallinen viitekehys puheviestinnän tutkimuksen lähtökohtana	33
4 TUTKIMUKSEN TAVOITTEET	35
5 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	37
5.1 Esitutkimuksen toteuttaminen	38
5.1.1 Haastattelun valinta tutkimusmenetelmäksi sekä aineiston kerääminen ja analysointi	38
5.1.2 Esitutkimuksen keskeisimmät tulokset	40
5.1.3 Esitutkimuksen arviointi	44
5.2 Eläytymismenetelmän kehittäminen ja aineiston kerääminen	46
5.3 Eläytymismenetelmällä tuotettujen aineistojen analysointi	49
5.3.1 Varioiduilla kehyskertomuksilla tuotetun aineiston analyysi	50
5.3.2 Avoimella kehyskertomuksella tuotetun aineiston analyysi	50

6 TUTKIMUSTULOKSET	53
6.1 Nuorten käsityksiä loukkaavasta viestinnästä koulukiusaamistilanteissa.....	53
6.1.1 Loukkaava verbaalinen viestintä.....	55
6.1.2 Loukkaava nonverbaalinen viestintä.....	59
6.1.3. Loukkaavat teot.....	60
6.2 Nuorten käsityksiä puolustautumisesta koulukiusaamistilanteissa.....	62
6.2.1 Puolustautuminen verbaalista hyökkäystä vastaan	65
6.2.2 Puolustautuminen epäsuoraa kiusaamista kohdattaessa	69
6.2.3 Puolustautuminen fyysistä hyökkäystä vastaan	74
6.2.4 Puolustautuminen monimuotoista kiusaamista kohdattaessa	79
6.3 Puolustautumiskeinojen ilmenemisen vertailua erilaisissa kiusaamistilanteissa	85
6.4 Nuorten käsityksiä puolustautumiskeinojen toimivuudesta.....	88
7 TULOSTEN YHTEENVETO JA TARKASTELU.....	93
7.1 Loukkaava viestintä	93
7.2 Puolustautuminen koulukiusaamistilanteessa.....	97
8 TUTKIMUKSEN ARVIOINTI	100
8.1 Haastattelu.....	101
8.2 Eläytymismenetelmä.....	102
9 PÄÄTÄNTÖ	105
KIRJALLISUUS.....	107
LIITTEET	112
Liite 1: Haastattelurunko.....	112
Liite 2: Vastauslomake: varioidut kehyskertomukset.....	113
Liite 3: Avoimen kehyskertomuksen tehtävänanto.....	117

KUVIOT

Kuvio 1: Verbaalisen hyökkäyksen ulottuvuudet.....	20
Kuvio 2: Puolustautuminen verbaalista hyökkäystä vastaan.....	66
Kuvio 3: Puolustautuminen epäsuoraa kiusaamista kohdattaessa.....	71
Kuvio 4: Puolustautuminen fyysistä hyökkäystä vastaan.....	76
Kuvio 5: Puolustautuminen monimuotoista kiusaamista kohdattaessa.....	81
Kuvio 6: Yhteenvedo eläytymismenetelmällä tuotetuissa aineistoissa esiintyneistä puolustautumiskeinoista	89

TAULUKOT

Taulukko 1: Loukkaavat verbaaliset viestit.....	56
Taulukko 2: Loukkaavat teot.....	60
Taulukko 3: Avoimella kehyskertomuksella ja varioiduilla kehyskertomuksilla tuotetuissa aineistoissa esiintyneet puolustautumiskeinot	64
Taulukko 4: Puolustautumiskeinojen ilmenemisen vertailua erilaisissa kiusaamistilanteissa	86

1 JOHDANTO

Tämän tutkielman tavoitteena on tarkastella, millaista on loukkaava viestintä koulu-kiusaamistilanteissa. Lisäksi tutkielmassa perehdytään siihen, millaisia käsityksiä nuorilla on puolustautumisesta kiusaamistilanteissa. Miten kiusattu voi puolustautua ja mitä erilaisista tilanneratkaisuista seuraa?

Uusimpien tutkimusten mukaan koulukiusattujen määrä on peruskouluikäisten joukossa 5–15 prosenttia. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi vuosiluokilla 1–6 useimmissa luokissa on ainakin yksi koulukiusattu. Kyse on siis varsin yleisestä lasten ja nuorten vuorovaikutukseen liittyvästä ilmiöstä. Kiusaaminen on vakava kehityksellinen riski kiusatulle ja yleinen ongelma monissa luokissa. (Salmivalli 2003a, 14–5.)

Merkittävä muutos koulukiusaamiseen puuttumisessa koko yhteiskunnassa on perusopetus- ja lukiolain ja siihen liittyvien asetusten muutos. Eduskunta hyväksyi 17.2.2003 hallituksen lakiesityksen (HE 205/2002) koululakien muuttamisesta sivistyslakivaliokunnan ehdottamin muutoksin ja lisäyksin. Lakimuutos koskee mm. koulujen velvollisuutta järjestää oppilaille oppilashuoltoa ja laatia koko koulua koskeva turvallisuussuunnitelma. (Oppilas- ja opiskelijahuolto 2003)

Opetussuunnitelmassa on jatkossa määriteltävä mm. toimenpiteet mahdollisten koulukiusaamistapausten käsittelyyn (Salmivalli 2003a, 47). Laki pantiin käytäntöön 1.8.2003 alkaen ja opetusministeriö tekee vuoden 2004 kuluessa selvityksen, kuinka opetuksen järjestäjät ovat organisoineet lain toimeenpanon. Koulujen on tulevaisuudessa kyettävä käsittelemään koulukiusaamistapauksia ja luotava menettelytavat kiusaamistapausten selvittämiseen. (Oppilas- ja opiskelijahuolto 2003)

Uusimmat tutkimustulokset koulukiusaamisen yleisyydestä ja eduskunnan hyväksymät lakiuudistukset asettavat koulut merkittävään asemaan koulukiusaamisen ehkäisemisessä ja siihen puuttumisessa: koulukiusaaminen on kyettävä tunnistamaan ilmiönä koulun arjessa ja siihen on pystyttävä jollakin tavalla puuttumaan.

Pohjoismaissa on viime vuosina keskitytty tutkimaan pääasiassa psykologian parissa erilaisia interventiomahdollisuuksia eli keinoja puuttua kiusaamiseen ja ennalta ehkäistä sitä (ks. esim. Salmivalli ja Olweus). Puheviestinnän tutkimus tukee tätä työtä erinomaisesti ja tarjoaa lisätietoutta uudesta näkökulmasta: mitä on koulukiusaaminen vuorovaikutusilmiönä. Viestinnän tutkimuksen avulla on mahdollista kuvata ja selittää nuorten viestintää ja toimintatapoja kiusaamistilanteissa.

Aiempaa viestinnällistä tutkimusta juuri tästä näkökulmasta on varsin niukasti, vaikka kyseessä on vuorovaikutukseen perustuva ilmiö. Kiusaamiseen liittyvää viestinnällistä tutkimusta sen sijaan on olemassa esimerkiksi erilaisista ryhmäviestinnän ilmiöistä, interpersonallisesta viestinnästä ja viestintäkognitiosta. Kiusaamiseen läheisesti liittyviä viestinnän tutkimusalueita ovat myös verbaalinen ja nonverbaalinen viestintä ja niiden tulkinta, vastavuoroisuus viestintäsuhteissa, erilaiset vuorovaikutusprosessit sekä viestintästrategiat ja -orientaatiot.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on tunnistaa loukkaavan viestinnän piirteitä sekä erilaisia puolustautumiskeinoja kiusaamistilanteissa, jotta koulukiusaamista pystyttäisiin tulevaisuudessa havainnoimaan ja tunnistamaan paremmin. Tällöin niihin kyettäisiin puuttumaan tehokkaammin ja mahdollisesti lasten ja nuorten puolustautumista kiusaamistilanteissa kyettäisiin tukemaan tehokkaammin päivittäisessä koulutyössä. Lisäksi tutkimuksessa pyritään kehittämään koulukiusaamisen tutkimukseen soveltuvia viestinnällisiä menetelmiä.

Tässä tutkielmassa kiusaamistilanteita tarkastellaan viestinnällisestä näkökulmasta. Viestintä kiusaamistilanteissa pyritään ottamaan kokonaisvaltaisesti huomioon. Pääpaino on verbaalisen viestinnän tarkastelussa. Verbaalisen viestinnän painottuminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei nonverbaalinen viestintä olisi merkityksellistä koulukiusaamistilanteissa. Sillä on erityisen merkittävä rooli loukkaavien viestien ja puolustautumisen tulkinnassa mutta toistaiseksi tämä näkökulma ei ole ollut tutkimuksen fokuksessa.

2 KOULUKIUSAAMINEN ILMIÖNÄ

Koulukiusaaminen on varsin yleinen ilmiö, joka koskettaa jollakin tavalla lähes kaikkia kouluikäisiä lapsia ja nuoria. Se ei siis ole marginaali-ilmiö, vaan kyse on pikemminkin valitettavan tavallisesta ilmiöstä koulumaailmassa niin Suomessa kuin muualsakin (Salmivalli 2003a, 14). Koulukiusaaminen ei myöskään ole uusi ilmiö; koulukiusaamiskokemukset ovat tuttuja myös vanhemmille sukupolville. Koulukiusaamista on kuitenkin alettu tutkia systemaattisesti vasta muutama vuosikymmen sitten. 1970-luvulla norjalainen tutkija Dan Olweus teki ensin Ruotsissa ja sitten Norjassa ensimmäisiä koulukiusaamiseen liittyviä systemaattisia tutkimuksia ja kartoituksia. Nykyään koulukiusaamisen tutkimus on levinnyt laajalti myös muihin maihin. (Olweus 2003a, 62).

Useimpien suomalaisten tutkimusten mukaan koulukiusattujen määrä vaihtelee 5–15 prosentin tasolla (Salmivalli 2003a, 14). Koulukiusaamisen yleisyys vaikuttaa pysyneen varsin samanlaisena viime vuosikymmenen aikana, vaikka aihe onkin ollut esillä yhteiskunnallisessa keskustelussa. Tutkimuksissa tuloksiksi saadut prosentuaaliset luvut kiusattujen määrästä riippuvat tutkittujen lasten iästä, käytetyistä tutkimusmenetelmistä, aineistonkeruuvaiheesta annetusta koulukiusaamisen määritelmästä sekä tutkimuksessa käytetystä toistuvuuden kriteeristä. Seuraavassa tarkastellaan näitä eri tekijöitä, jotka vaikuttavat kiusaamisen yleisyyden määrittämiseen.

Kiusaamista esiintyy eniten alaluokilla, ja sen on todettu vähentyvän ylemmille luokille mentäessä. Tämän vuoksi kiusaamistutkimuksia tarkasteltaessa on hyvä ottaa huomioon, minkä ikäisistä lapsista on kyse. Ala-asteikäisten lasten itsearviointien mukaan kiusattujen määrä on hieman korkeampi kuin yläasteikäisten kiusattujen määrä. (Salmivalli 2003a, 14–15.)

Merkittävästi koulukiusattujen määrään vaikuttava tekijä on tutkimuksissa käytetty toistuvuuden määritelmä. Kuinka usein tapahtuva kiusaaminen lasketaan varsinaisesti koulukiusaamiseksi? Eri tutkimuksissa on käytetty erilaisia toistuvuuden määreitä kiusattuja luokiteltaessa ja tämä tutkimusmenetelmällinen valinta on herättänyt runsaasti keskustelua toistuvuuden kriteerinmäärittelystä. (Olweus, 1992 ja 2003b; Solberg & Olweus 2003, 260–261). Useimmissa laajoissa suomalaisissa tutkimuksissa

koulukiusaamisen uhriksi lasketaan oppilas, joka joutuu kiusaamisen uhriksi kerran tai useammin saman viikon aikana (Salmivalli 2003a, 45).

Yleisesti kiusattujen tunnistamisessa on käytetty kolmea erilaista menetelmää: itsearviointia, toveriarviointia tai opettajien arviointia tai sitten näiden kolmen menetelmän yhdistelmää (Salmivalli 1998, 98 ja 2003b). Usein itsearvioinneissa vastaajille esitetään määritelmä koulukiusaamisesta ja heitä pyydetään arvioimaan itseän kohdistuneiden koulukiusaamiseksi luokiteltavien tekojen esiintymistiheyttä. Tarkalla koulukiusaamisen määrittelyllä pyritään vastaajille luomaan selkeä kuva siitä, mihin heidän odotetaan vastattavan. Lomakkeessa viitataan johonkin tiettyyn ajanjaksoon, jolle kiusaamistapahtumien tulee sijoittua. (Olweus 1992, 18.)

Toveriarvio puolestaan perustuu oppilaiden roolien analysoimiseen kiusaamisprosessissa. Kiusaaminen luokkaryhmässä -kyselylomake on esimerkki tällaisesta menetelmästä (Salmivalli 1995). Kyselylomakkeessa määritellään aluksi vastaajille koulukiusaaminen. Tämän jälkeen heitä pyydetään arvioimaan, kuinka tyypillistä kullekin luokkatoverille ovat esimerkiksi seuraavat toiminnot silloin, kun jotakuta kiusataan: aloittaa kiusaamisen, kannustaa kiusaajaa huudoin jne. Jokainen luokan jäsen arvioi kutakin luokkatoveriaan suhteessa eri rooleja kuvaaviin väittämiin. Nämä toveriarviot toimivat pohjana rooleja määriteltäessä, jolloin saadaan selville myös kiusattujen määrä kyseisessä luokassa. Toveriarvioita voidaan täydentää itsearvioinnilla. (Salmivalli 1998, 53–56.)

Myös opettajilta voidaan kysyä arvioita siitä, kuinka yleistä koulukiusaaminen heidän luokassaan on ts. kuinka moni oppilaista on koulukiusaamisen uhri. Tällöin ongelmaksi kiusaamisen yleisyyden arvioinnissa saattaa muodostua kiusaamisen salakavala luonne. Läheskään kaikista koulukiusaamistapahtumista ei kerrota opettajalle ja toisaalta koulukiusaaminen saattaa olla epäsuoraa ja vaikeasti havaittavissa. Esimerkiksi Islannissa tehdyssä kartoituksessa saatiin selville, että yli puolet tutkimukseen osallistuneista opettajista (58,3 %) arvioi koulukiusattujen määrän alhaisemmaksi (5 % tai vähemmän) kuin mitä useimmissa itse- tai toveriarvioon perustuvissa tutkimuksissa on havaittu (Sigurgeirsdóttir 2003).

Vertailu Suomen ja muiden maiden välillä koulukiusaamisen yleisyydessä on ongelmallista. Koulukiusaaminen käsitetään eri maissa hyvin eri tavalla, vaikka koulukiusaamisen määrittelyssä pyrittäisiin yhteneväisyyteen. WHO:n koululaistutkimuksen mukaan tilanne Pohjoismaissa näyttää kaikkein valoisimmalle Ruotsissa: koulukiusattujen prosentuaalinen osuus ikäluokasta oli vuonna 1984 5,7 prosenttia ja vuonna 1996 vastaavasti 7,1 prosenttia, kun vastaavat luvut Suomessa olivat 11,0 prosenttia ja 21,7 prosenttia. (Salmivalli 2003a, 17.)

2.1 Koulukiusaamisen tunnistaminen

Kiusaaminen on ryhmässä tapahtuvaa valtasuhteiltaan epätasapainoista vuorovaikutusta, jossa pyritään toistuvasti ja tietoisesti loukkaamaan jotakin tiettyä ryhmän jäsentä. Olweuksen (1992, 14–15) mukaan yksilöä kiusataan tai hän on kiusaamisen uhri, jos hän on toistuvasti tai pidempään alttiina yhden tai useamman muun henkilön negatiivisille teoille. Negatiiviset teot pitävät sisällään loukkaavat sanat, erilaiset teot ja fyysisen kontaktin kautta satuttamisen eli niillä tuotetaan tai pyritään tuottamaan tahallisesti toiselle vammoja tai epämiellyttävä olo. Sanoilla tarkoitetaan uhkailua, hännäämistä sekä nimittelyä. Erilaiset teot käsittävät esimerkiksi ryhmästä poissulkemisen, ilmehtimisen ja korostettujen eleiden käytön. Fyysiset kontaktit ovat lyömistä, potkimista sekä nipistelemistä.

Olweus (1992, 15) täsmentää vielä koulukiusaamisen määritelmänsä siten, että sanaa koulukiusaaminen ei tulisi käyttää sellaisista tilanteista, jossa kaksi suunnilleen yhtä vahvaa oppilasta tappelee tai riitelee. Hänen mukaansa kiusaaminen edellyttää aina voimasuhteiden epätasapainoa, jolloin negatiivisille teoille alttiina oleva yksilö ei pysty puolustautumaan voimakkaampia ahdistelijoitaan vastaan.

Salmivalli (1998, 30) pitää käsitettä kiusaaminen aivan liian harmittomana ja epätarkkana määritelmänä suomen kieleen, koska sillä on monensävyisiä merkityksiä. Kiusaaminen tarkoittaa esimerkiksi harmitonta kiusantekoa ja kiusoittelua. Väkivaltalta taas hänen mukaansa liitetään erityisesti fyysisen aggression äärimuotoihin ja on täten liian suppea määritelmä. Salmivalli käyttääkin koulussa tapahtuvasta kiusaamisesta

sanoja koulukiusaaminen ja kouluväkivalta. Ne ovat jo osaltaan vakiinnuttamassa suomennosta ruotsin kielen sanasta 'mobbing' ja englannin kielen sanasta 'bullying'.

Koululuokissa ja välitunneilla tapahtuu päivittäin erilaisia yhteenottoja kahden tai useamman lapsen välillä. Tämä kaikki ei kuitenkaan ole koulukiusaamista. Etenkin ala-asteikäisten poikien leikkeihin kuuluvat usein kovilta näyttävät otteet ja leikki saattaa näyttää melko aggressiiviselta. Siihen voi kuulua myös takaa-ajoa, painia ja uhkailevia eleitä. Näillä teoilla ei kuitenkaan pyritä vahingoittamaan toista. Olennaista on, että raju leikki on tasaväkistä ja että roolit vaihtuvat aika ajoin: takaa-ajajasta tulee takaa-ajettu ja toisin päin. Kun lapselta itseltään kysytään syytä tällaiseen rajuun leikkiin, he yleensä vastaavat, että se on hauskaa. (Boulton 1994, 120.)

Rajuotteisen leikin voi erottaa aggressiivisesta käyttäytymisestä seuraamalla mukana olevien oppilaiden ilmeitä ja eleitä sekä sivusta seuraavien oppilaiden määrää. Kiusaamista seuraa yleensä suuri yleisö, kun taas tasaväkinen kamppailu ei kiinnosta muita oppilaita. Kiusaamistilanteen päätyttyä rajussa kamppailussa mukana olleet osapuolet pysyvät yhdessä, kun taas kiusaaminen päättyy yleensä osapuolten erkane- miseen. (Boulton 1994, 120.)

Pikasin (1990, 57) mukaan kiusaaminen ja eritoten koulukiusaaminen on tietoisista, ei-laillistettua, fyysistä tai psyykkistä hyökkäämistä ja/tai yhteisöstä poissulkemista. Ryhmä, jonka jäsenet vahvistavat keskinäisessä vuorovaikutuksessaan toistensa käyttäytymistä, kohdistaa kiusaamisen huonossa asemassa olevaan yksilöön.

Pikasin (1990, 58) mukaan koulukiusaamista ei pidä luokitella ainoastaan sen mukaan, kuinka usein kiusaamista on tapahtunut, vaan hänen mukaansa koulukiusaamisen määritelmän tulee perustua edellä mainittuihin loogisesti laadullisiin tekijöihin. Koulukiusaamisen kanssa käytännön tasolla tekemisissä olevat henkilöt yleensä ymmärtävät määritelmän kriteerit ilman epäselviä määrän ja toistuvuuden määreitäkin.

Salmivalli (1998, 30–31) puolestaan korostaa toistuvuutta. Hänen mukaansa kiusaaminen on koulussa yhteen oppilaaseen kohdistuvaa negatiivista toimintaa, jolle on ominaista toistuvuus. Kysymys ei ole yksittäisistä hyökkäyksistä, jotka kohdistuvat milloin kehenkin oppilaaseen, vaan yhden lapsen joutumisesta systemaattisen ahdiste-

lun kohteeksi. Salmivallin mukaan tärkeä kiusaamisen tunnusmerkki on osapuolten välinen voimasuhteiden epätasapaino. Uhrin on kiusaajan edessä vaikea puolustautua ja hän on aina jossakin mielessä avuton ja puolustuskyvytön.

Kiusaamista voidaan pitää aggressiivisen käyttäytymisen muotona, johon ei kuitenkaan ole yhdistettävissä kaikki aggression tyypilliset piirteet. Aggressiotila on yleensä hetkellinen ja siihen liittyy vihamielisiä tunteita ja ajatuksia. Aggressiivisuutta pidetään yleensä yksilöiden ominaisuutena, kun taas kiusaaminen on selkeästi sosiaalinen tilanne. Koulukiusaamistilanteissa kiusaajan ja kiusatun välille muodostuu yleensä pitkäaikainen suhde. Kiusaaja ei siis välttämättä ole aggressiotilassa, vaan saattaa toimia hyvin harkitusti ja rauhallisesti. Kiusaaminen on institutionalisoitunut tapa toimia ryhmässä, jonka taustalla on usein kiusaajan tarve dominoida, pönkittää asemaansa tai tuoda itseään esiin toveriryhmässä. (Salmivalli 1998, 29; 31.)

Kiusaamistilanteet koulussa ovat kestoltaan varsin lyhyitä ja niitä sijoittuu useita lyhyelle aikavälille. Atlaksen ja Peplerin (1998, 90–91) kahdeksassa ala-asteluokassa tekemän tutkimuksen mukaan tunnin sisällä yhdessä luokassa esiintyi keskimäärin kaksi kiusaamistilannetta. Kestoltaan tilanteet vaihtelivat 2–227 sekunnin välillä ja keskimääräinen kiusaamistilanteen kesto oli 27 sekuntia. Aika käsitti ainoastaan varsinaisen vuorovaikutuksen kiusaamistilanteessa eikä lainkaan esimerkiksi tilanteen selvittelyä. Tytöt ja pojat eivät eronneet kiusaamistiheydessä merkittävästi.

2.2 Koulukiusaamisen erilaiset muodot

Kiusaaminen jaetaan suoraan ja epäsuoraan kiusaamiseen. Suoralla kiusaamisella tarkoitetaan suhteellisen avoimia hyökkäyksiä kiusatun kimppuun. Tämä pitää sisällään fyysisen loukkaamisen eli tönimisen, potkimisen ja lyömisen, sekä sanallisen kiusaamisen eli uhkailun ja pilkkaamisen. Myös pakottaminen, painostaminen ja kiristäminen sekä suoranaiset vahingonteot lukeutuvat suoran kiusaamisen määritelmään. (Olweus 1992, 23–24; Opetusministeriö 2000, 5.) Nimittely, haukkuminen ja uhkailu ovat kaikkein tavallisimpia kiusaamisen muotoja sekä tyttöjen että poikien keskuudessa (Salmivalli 1998, 38).

Epäsuoralla kiusaamisella tarkoitetaan lähinnä sosiaalista eristämistä ja ryhmästä poissulkemista. Se on selkeästi vaikeammin havaittavissa kuin suora kiusaaminen. (Olweus 1992, 15; Opetusministeriö 2000, 5.) Salmivallin (1998, 35–36, 38) mukaan epäsuoralla kiusaamisella tarkoitetaan uhrin vahingoittamista kiertoteitse. Tällaisia tekoja ovat esimerkiksi ilkeiden juorujen levittely tai muun ryhmän manipulointi hyljeksimään kiusaamisen kohdetta. Epäsuora kiusaaminen on kiusatulle erittäin vahingollista ja henkisesti raskasta, koska se tapahtuu nuorille tärkeässä vertaisryhmässä, jossa ollaan vuorovaikutuksessa päivittäin ja jossa halutaan tulla hyväksytyksi. Kiusatun on myös vaikea puolustautua epäsuorasti häneen kohdistuvilta hyökkäyksiltä. Kiusaajalle tämä sen sijaan on erittäin hyödyllistä, koska häntä on vaikea saada teostaan vastuuseen.

Uudempien tutkimusten mukaan näyttäisi siltä, että epäsuoraa kiusaamista esiintyy enemmän tyttöjen kuin poikien keskuudessa. Tämän on katsottu johtuvan mm. sosiaalisen älykkyyden yhteydestä epäsuoraan aggressioon, tyttöjen vertaissuhteiden luonteesta ja tyttöjen käyttäytymistä koskevasta normistosta. Kaukiaisien (2003, 19–20; 32) mukaan epäsuoran aggression käyttäminen vaatii ns. sosiaalista älykkyyttä, jota on todettu olevan enemmän tytöillä kuin pojilla.

Sosiaalisella älykkyydellä tarkoitetaan eräänlaista ihmissuhdetietoa, kykyä vetää oikeista naruista vuorovaikutustilanteissa. Sosiaalisesti älykäs yksilö kykenee esimerkiksi tekemään tarkkoja havaintoja ympäröivästä sosiaalisesta maailmasta ja vaikuttamaan hienovaraisesti toisiin ihmisiin. Sosiaalinen älykkyys edistää myönteisen vuorovaikutuksen syntyä, mutta sitä voidaan myös hyödyntää kielteisiin päämääriin: sosiaalisesti älykäs lapsi tai nuori voi esimerkiksi käyttää taidokkuuttaan ryhmän manipulointiin. (Salmivalli 1998, 39–40.)

Tyttöjen ja poikien vertaisryhmät ovat erilaisia: pojat muodostavat spontaanisti isompia kaveriporukoita, kun tytöt puolestaan suosivat dyadisuhteita. Tällaiset ystävyys-suhteet mahdollistavat epäsuoran aggression käytön. Läheisissä ihmissuhteissa on mahdollista manipuloida vuorovaikutusta ja pettää toisen luottamus. Ilmeistä on myös, että kulttuurissamme ei hyväksytä tyttöjen avointa aggressiota. Poikien parissa aggressio sen sijaan on hyväksytty tapa luoda sosiaalista järjestystä. (Salmivalli 1998, 41–44.)

3 VIESTINTÄ KOULUKIUSAAMISTILANTEISSA

Koulukiusaamistilanteiden sisältämän viestinnän tarkastelu vaatii määrittelyä siitä, millaisten tekojen ja puheaktien katsotaan olevan viestintää tässä kontekstissa. Pidetäänkö viestintänä kaikenlaisia tapahtumia ja tekoja, jotka liittyvät koulukiusaamistilanteisiin? Ovatko viestintää vain ne tapahtumat ja puheaktit, joissa sananmukaisesti viestitään verbaalisesti tai nonverbaalisesti? Jotta voitaisiin ottaa kantaa tähän kysymyksenasetteluun, on tarkasteltava koulukiusaamiskontekstiin läheisesti liittyviä viestinnän peruskäsitteitä.

Viestintää koulukiusaamiskontekstissa kuvaavat merkittävästi käsitteet tietoisuus ja intentionaalisuus. Viestinnän intentionaalisuutta eli tavoitteellisuutta on selitetty kahdella eri tavalla. Intentionaalisuudella saatetaan viitata yleisesti siihen, että viestinnällä on aina jokin suunta tai mielekkyys. Toisaalta intentionaalisuudella saatetaan viitata selkeisiin tavoitteisiin tai päämääriin: toisella viestintäosapuolista on viestintätilanteessa tietoinen tavoite tai intentio. (Ruben & Stewart 1998, 13–16.)

Viestintä tapahtuu erilaisten symbolien välityksellä. Vuorovaikutustilanteessa on käytössä erilaisia merkkijärjestelmiä, jotka jaetaan pääosin kahteen pääluokkaan: verbaaliseen ja nonverbaaliseen merkkijärjestelmään. Verbaalinen merkkijärjestelmä käsittää kielen symbolisena järjestelmänä. Nonverbaaliseen merkkijärjestelmään puolestaan kuuluvat ääni ja erilaiset visuaaliset merkkijärjestelmät, kuten ilmeet, katseet, eleet, liikkeet, asennot, tilankäyttö ja välimatka. (Valo 1994, 23). Symboleilla on yhteisesti sovittu ja jaettu merkitys. Viestiessämme teemme tulkintoja ja annamme symboleille merkityksiä eli viestintään liittyy olennaisesti merkityksentäminen prosessina. Merkityksentäminen on aktiivinen prosessi, jossa tuotetaan vuorovaikutuskumppanin kanssa yhteistyössä ymmärrystä. (Ruben & Stewart 1998, 13–16.)

Yksittäiseen vuorovaikutustilanteeseen voidaan ajatella liittyvän tulkinnallinen viitekehys, jonka puitteissa viestintätilanteessa tehdään tulkintoja. Konteksti antaa viestijöille tärkeitä tulkintavihjeitä siitä, mikä merkitys yksittäisillä viesteillä on. Tulkintaan vaikuttavat oleellisesti itse viestintätilanne ja siihen liittyvät odotukset ja normit, viestijöiden välinen suhde ja heidän roolinsa ryhmässä. Merkittävä asema tulkinnallisessa

viitekehyksessä on myös viestinnän intentiolla: mitä viestillä oikeastaan tarkoitetaan tässä tilanteessa. (Ruben & Stewart 1998, 13–16.)

Nämä kolme viestinnän peruskäsitettä intentionaalisuus, tietoisuus ja tulkinnallinen viitekehys ovat keskiössä tarkasteltaessa viestintää koulukiusaamistilanteessa. Loukkaavat viestit ja puolustautumiskeinot ovat osa laajempaa viestinnällistä kokonaisuutta, ryhmää, rooleja ja normeja. Kaikkien erilaisten loukkaamaan pyrkivien sanojen, tekojen ja tekemättä jätettyjen asioiden on katsottu tässä pro gradu -työssä olevan viestintää.

Voidaan toki kyseenalaistaa, onko esimerkiksi kiusatun oppilaan repun piilottaminen viestintää. Se ei välttämättä tapahdu kiusatun ja kiusaajan välisessä viestintätilanteessa, johon liittyy kasvokkaisuviestintää. Tähän tekoon liittyy kuitenkin monta muuta merkittävää viestinnän piirrettä: sillä on selvä intentio (kiusatun satuttaminen), teko on suunnitelmallinen (kiusaaja on tietoisesti tehnyt valinnan pyrkimyksestä loukata kiusattua), se on osa viestintäprosessia (teko on merkityksellinen kiusaamistilanteiden ketjussa), teolla on symbolinen merkitys (kaikki ryhmän jäsenet tiedostavat teon satuttavan luonteen) ja lisäksi konteksti, jossa teko tapahtuu, on erittäin merkityksellinen (kiusaamistilanne). Tällä tapahtumalla tai teolla on merkittävä viesti ryhmälle. Se on selvästi loukkaava teko, joka merkityksentämisen kautta muuttuu kyseisessä kontekstissa loukkaavaksi viestiksi. Siksi sitä ei voida jättää käsittelemättä osana viestintää kiusaamistilanteessa.

3.1 Loukkaava viestintä

Yleensä vuorovaikutustilanteissa pyritään viestimään siten, että jokainen mukana oleva yksilö pystyy säilyttämään kasvonsa. Kiusaamistilanteissa viestintä kuitenkin perustuu toisenlaisiin tavoitteisiin. Kyseessä on 'face-threat' eli tilanne, joka on uhka vuorovaikutuskumppanin kasvoille (Alberts, Kellar-Guenther & Gorman 1996, 354 – 355). Loukatuksi tuleminen on sosiaalinen tapahtuma, joka tapahtuu vuorovaikutuksessa. Viestintätilanteessa sanotaan jotakin sellaista, joka herättää kiusatussa tunteita. Tunteiden voidaan ajatella kohdistuvan joko itseen (esim. syyllisyys) tai ne voivat olla enemmän ulospäin suuntautuvia tunteita (esim. viha). Loukatuksi tulemi-

sen tunne on näin ollen osittain sisäistä mutta osittain sosiaalista: minuun sattuu, koska joku muu sanoi tai teki jotakin loukkaavaa. (Vangelisti 1994, 54–55; Stamp, Vangelisti & Daly 1992, 180–181.)

Kasvot ovat yksilön sosiaalisesti ja henkilökohtaisesti hyväksyty identiteetti. 'Face-work' eli kasvojen säilyttämiseen liittyvä viestintä koostuu niistä strategioista ja teoista, joilla pyritään tukemaan tai loukkaamaan vuorovaikutuskumppanin sosiaalista identiteettiä. Kasvoilla tarkoitetaan käsitystä itsestä, joka tuodaan esille tietyssä vuorovaikutustilanteessa. Kasvojen säilyttämiseen liittyvä viestintä voi olla puolustautuvaa, suojaavaa, estävää tai korjaavaa. (Cupach & Metts 1994, Craganin & Shieldsin, 218 – 219 mukaan.)

Näitä strategioita sovellettaessa koulukiusaamistilanteisiin voidaan ajatella, että kiusattu pyrkii käyttämään puolustavaa viestintää suojautuessaan kiusaamiselta. Hän yrittää suojata omaa minäkuvaansa, identiteettiään ja autonomiaansa. Kiusatun puolustaja sen sijaan käyttää suojaavaa viestintää: hän pyrkii pelastamaan kiusatun kasvot, jotta tämä voisi säilyttää omanarvontuntonsa. Hän saattaa myös epäsuorasti puolustaa kiusattua käyttämällä suojaavaa viestintää, jonka tarkoituksena on välttää tai minimoida kasvojen menettämisen mahdollisuus. Korjaavilla viestintäteoilla puolestaan pyritään palauttamaan jo menetetyt kasvot esimerkiksi pyytämällä anteeksi. Kiusaaminen perustuu aina toisen loukkaamiseen, joten korjaavia viestintätekoja harvoin esiintyy kiusaamistilanteissa.

Toisaalta loukkaavaa viestintää voidaan tarkastella vuorovaikutukseen liittyvien rutiinien tai normien rikkomisen näkökulmasta. Viestintään liittyy runsaasti erilaisia odotuksia, joiden noudattaminen koetaan turvalliseksi. Toisen loukkaaminen perustuu juuri näiden sanomattomien sopimusten rikkomiseen. Odotamme esimerkiksi, että vuorovaikutus perustuu kohteliaisuudelle ja yhteistyöhalukkuudelle. Näiden odotusten vastaiset viestintäteot saavat aikaan kielteisiä tunteita. (Vangelisti 1994, 55.)

Vangelistin (1994, 60–61) mukaan loukkaavan viestin muoto, sisältö ja voimakkuus ovat merkittäviä tekijöitä tämänkaltaisen vuorovaikutuksen tarkastelussa. Vangelistin tutkimuksessa yliopisto-opiskelijoita pyydettiin kuvailemaan ja muistelemaan tilannetta, jossa heille oli sanottu jotakin loukkaavaa. Vastaukset jaettiin kymmeneen eri

luokkaan, joiden tarkoituksena oli kuvata loukkaavien viestien muotoa. Luokat olivat: 1. syytös, 2. arvostelu, 3. käsky, 4. ohje, 5. toiveen/halun ilmaiseminen (En halua hänen olevan sinun kaltaisesi.), 6. informointi (Et ole tärkein asia elämässäni.), 7. kysymys (Miksi et ole jo isän kuoleman yli?), 8. uhkaus, 9. vitsi ja 10. valhe. Näistä kaikkein yleisimpiä loukkaavia viestejä olivat syytökset, arvioinnit ja informoivat viestit. Valheita ja uhkauksia esiintyi aineistossa vähiten.

Lisäksi tutkimuksessa tarkasteltiin viestien sisältöä. Sisällöissä aiheina toistui useimmiten parisuhde ja persoonallisuuspiirteet. Muita loukkaavissa viesteissä esiintyviä aiheita olivat ystävyys-suhteet, seksuaalinen käyttäytyminen, fyysinen olemus, itsetunto, aika ja uskonto. (Vangelisti 1994, 60–61, 64.)

Kaikkein satuttavimpina viesteinä pidettiin informoivia viestejä. Yksi selitys informoivien viestien loukkaavuudelle on niiden yksiselitteisyydessä. Vastaanottajan on lähes mahdotonta etsiä selityksiä tai pyrkiä puolustautumaan yksinkertaiseen informoivaan viestiin: en rakasta sinua enää. Tämän vuoksi informoivat viestit ovat puolustautumisen kannalta erityisen vaikeita. Syytökset ja arvioinnit antavat vastaanottajalle mahdollisuuden selittää, oikeuttaa tai esittää vastaväitteitä mutta informoiva viesti ei tarjoa tähän mahdollisuutta. (Vangelisti 1994, 64–65.)

Samansuuntaisia tuloksia saatiin Albertsin ym. (1996, 337–339) tutkimuksessa, jossa keskityttiin verbaalisesti aggressiiviseen huumoriin, eli kiusoitteeluun (vrt. engl. teasing). Se sisältää huumoriin ja leikinlaskuun kiedottuja loukkauksia, joiden käyttöön liittyy myös uhka kasvojen menettämisestä. Kiusoittelevat viestit pitävät sisällään aggressiivisen viestinnän elementin, mutta ne ovat luonteeltaan leikkisiä ja humoristisia.

Tutkimuksessa vastaajia pyydettiin kuvailemaan tilannetta, jossa heitä oli kiusattu/kiusoiteltu (vrt. engl. being teased). Vastaukset jaoteltiin eri luokkiin niiden sisällön mukaan samaan tapaan kuin Vangelistin tutkimuksessa. Tulokseksi saatiin kuusi eri luokkaa: 1. asiat, jotka on sanottu, 2. olemus, 3. parisuhde/seksi, 4. kyvyt/osaaminen, 5. kiusoitteelu ja 6. identiteetti. Näistä kaikkein yleisimpiä aiheita olivat identiteetti ja olemus.

Kummassakin tutkimuksessa käytettiin samantyyppistä kiusaavien viestien tarkastelutapaa. Vastajat kirjoittivat tilanteista, joissa heitä oli loukattu (Vangelistin tutkimus) tai kiusoiteltu (Albertsin ym. tutkimus). Vastaukset jaoteltiin tämän jälkeen eri luokkiin ja niiden muotoa ja sisältöä analysoimalla. Vastaavanlaista lähestymistapaa käytetään myös tässä tutkimuksessa. Nuorten käsityksiä kiusaamistilanteisiin liittyvästä viestinnästä tarkastellaan pääasiassa niiden muodon, sisällön sekä kontekstin näkökulmasta.

3.2 Verbaalinen aggressio

Toisen loukkaaminen voi perustua myös verbaaliseen aggressioon. Verbaalinen aggressio on suora hyökkäys toisen minäkuvaa kohtaan aseman tai esimerkiksi henkilön edustaman mielipiteen sijasta, ja sen tarkoitus on tuottaa henkistä pahoinvointia. Verbaalisen aggression kohteeksi joutuminen johtaa nolatuksi tulemisen, riittämättömyyden, toivottomuuden, masentuneisuuden ja epätoivon tunteisiin. (Infante 1987, 157–158.)

Verbaalinen aggressio on Infanten (1995a, 20–21; 1995b, 51–53) mukaan yksilön minäkuvaa uhkaavaa viestintää. Se on erittäin tuhoisaa ja henkisesti raskasta. Loukkaavat sanat yhdistettynä nonverbaalisiin viesteihin tuottavat henkistä pahoinvointia synnyttäen tunteita riittämättömyydestä, nöyryytyksestä, masennuksesta, epätoivosta, häpeästä ja vihasta.

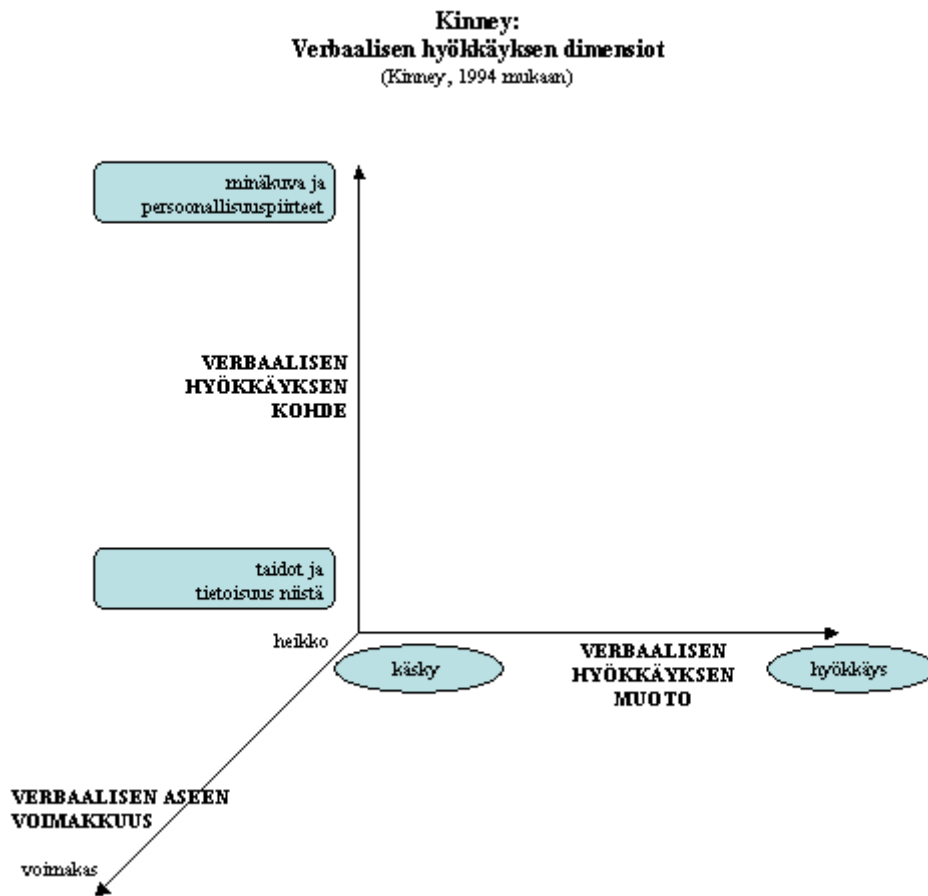
Verbaalisesti aggressiivisia viestejä esiintyy kiusaamistilanteissa (Infante, Rancer & Womack 1997, 126). Esimerkiksi Atlasin ja Peplerin tekemän observointitutkimuksen mukaan (1998, 90) luokkahuoneissa tapahtuvassa kiusaamisessa käytetään enemmän juuri verbaalisia kuin fyysisiä hyökkäyksiä. Infanten ja Wigleyn (1986, 61–63) mukaan viestintä voidaan määritellä aggressiiviseksi, mikäli se sisältää fyysistä tai symbolista (esim. sanallisia loukkauksia) voimankäyttöä, jonka tarkoituksena on jollakin tavalla satuttaa vuorovaikutuskumppania.

Teoriassa ja eri tutkimuksissa havaittuja verbaalisesti aggressiivisten viestien muotoja ovat esimerkiksi kiroilu, pilkanteko, ivailu, uhkailu, toisen väheksyminen, kielteinen

vertaaminen, seksuaalinen häirintä ja käskeminen. Verbaalisesti aggressiivinen hyökkäys voi kohdistua myös persoonallisuuteen, tietotaitoon, taustaan ja fyysiseen ole-mukseen. Nonverbaaliset viestit tukevat verbaalisesti aggressiivisia viestejä. Eleet, ilmeet ja äänensävyt ovat erityisen voimakkaita vahvistajia. Joskus nonverbaalinen viesti voi itsessään olla aggressiivinen, kuten esimerkiksi nk. merkitsevä katse. (Infante 1987, 157–59;182–183.)

Kinneyn verbaalisen hyökkäyksen strategisuutta kuvastava malli soveltuu hyvin havainnollistamaan kiusaamistilanteiden sisältämää viestintää. Se pitää sisällään useita eri ulottuvuuksia, joiden avulla voidaan määritellä viestin loukkaavuutta. Kinneyn (1994) mukaan verbaalista hyökkäystä voidaan kuvata kolmella ulottuvuudella, jotka ovat 1) kohde, 2) aseiden muoto ja 3) aseiden voimakkuus. Aseella Kinney tarkoittaa vuorovaikutuksessa käytettyä verbaalista hyökkäystä. Kinney määrittelee verbaalista hyökkäystä ulottuvuuksien avulla siten, että yksi ulottuvuus muodostuu kahden ääripään välille, joita yhdistää kuvitteellinen jatkumo. Ulottuvuuksia on kaiken kaikkiaan kolme, joten niiden voidaan ajatella muodostavan kolmiulotteisen koordinaatiston. Lähetetty viesti siis asettuu aina jollekin kohti kustakin kolmesta janasta riippuen sen loukkaavuudesta eri ulottuvuuksissa. Kuviossa 1 olen havainnollistanut Kinneyn mallia koordinaatistolla.

Pystyakseli kuvastaa verbaalisen hyökkäyksen kohdetta. Verbaalinen aggressiivisuus-han on minäkuvaa uhkaavaa viestintää, joten olennaista on kiinnittää huomiota verbaalisen hyökkäyksen kohteeseen. Kohdistuuko hyökkäys suoraan kohteen minäkuvaa ja persoonallisuuteen vai taitoihin ja tietoisuuteen niistä? Hyökkääjä voi valita, mihin hän kohdistaa satuttavan viestin kiusatusta. Persoonallisuuspiirteet ovat vaikeammin muutettavissa kuin yksilön taidot ja siksi persoonallisuuteen kohdistuvat hyökkäykset koetaan minäkuvaa uhkaavampina kuin taitoihin liittyvät uhkaukset. (Kinney 1994, 183–223.)

KUVIO 1. Verbaalisen hyökkäyksen ulottuvuudet (Kinney 1994 mukaan)

Toinen verbaalisen viestin ulottuvuuksista on aseiden muoto, jolla tarkoitetaan vuorovaikutuksessa käytettyjä kielteisiä viestejä ja niiden sanallista muotoa. Toisessa jatkumon ääripäässä hyökkäävä viesti on esimerkiksi muotoa "Sinä olet X!" ja toisessa ääripäässä puolestaan "Tee X!". Hyökkäys tulkitaan uhkaavammaksi kuin käskey. (Kinney 1994, 183–223.)

Kolmantena ulottuvuutena Kinney pitää aseiden voimakkuutta, joka muodostuu ääripäiden voimakas – heikko välille. Voimakkuudella käsitetään viestin vaikutuksen syvyyttä eli sitä, kuinka voimallinen viesti on kokonaisvaltaisesti. Viestin loukkaavuuteen vaikuttavat äänenvoimakkuus, -korkeus ja -sävy sekä käytetyt sanavalinnat. Vies-

tiä voidaan lieventää esimerkiksi käyttämällä kohteliaisuussanoja tai konditionaalia. (Kinney 1994, 183–223.)

Yhteenvedona voidaan sanoa, että viestit, jotka kohdistuvat persoonallisuuteen, ovat muodoltaan hyökkäviä. Ne, jotka sanotaan voimakkaaseen ja dominoivaan sävyyn, ovat paljon loukkaavampia kuin rauhallisesti ja kohteliaasti ilmaistut käskevät viestit, jotka kohdistuvat taitoihin. Kinneyn mukaan aina on mahdollista valita viestin sanallinen muoto, hyökkäyksen kohde ja tapa viestiä hyökkäys nonverbaalisesti. Yksi viesti siis pitää sisällään kolme eri ulottuvuutta, joilla kullakin on kaksi ääripäätä.

Kinneyn mallia voidaan soveltaa koulukiusaamisessa esimerkiksi erilaisten loukkaavien viestien analysointiin. Tässä tutkimuksessa sitä käytetään joiltakin osin analysoinnin välineenä. Malli havainnollistaa osuvasti kahta koulukiusaamistilanteiden viestintään liittyvää merkityksellistä asiaa. Ensinnäkin se havainnollistaa tietoisuuden merkitystä loukkaavien viestien rakentumisessa: kiusaajan on tehtävä valintoja loukkaavan viestin rakenteen suhteen. Toiseksi mallin avulla on mahdollista tarkastella loukkaavien viestien ja puolustautumisen välistä yhteyttä. Mikäli loukkaava viesti on kohdistettu kiusatun taitoihin, on puolustautuminen yleensä kiusatun näkökulmasta katsottuna helpompaa. Tällöin koko kiusatun persoonallisuus ei joudu hyökkäyksen kohteeksi, vaan kyseessä ovat hänen taitonsa.

3.3 Puolustautuminen

Kiusatuilla on erilaisia keinoja puolustautua kiusaamistilanteissa. Aiemmissä tutkimuksissa on todettu, että kiusattu käyttää kolmea strategiaa puolustaakseen itseään: 1. haavoittuvuuden ilmaiseminen, 2. aggressiolla vastaaminen ja 3. olla ikään kuin välittämättä kiusaamisesta. Aggressiolla vastaavat puolustautuvat voimakkaasti ja pyrkivät antamaan kiusaajalle samalla mitalla takaisin. Avuttomien uhrien toiminta puolestaan on alistuvaa ja he mieluummin pakenevat tilanteesta kuin pyrkivät kohtaamaan sen. Välinpitämättömät uhrit tyypillisesti pysyvät rauhallisina ja eivät osoita välittävänsä kiusaamisesta. (Salmivalli 1998, 106–107.)

Avuttomuuden havaittiin olevan tyypillisempi tapa vastata kiusaamiseen tyttöjen kuin poikien keskuudessa. Pojille tyypillisiä tapoja reagoida kiusaamiseen olivat aggressiolla vastaaminen tai välinpitämättömyys. Avuttomuus ja sitä kautta kiusatun palkitseminen ei ole ainoa tapa reagoida kiusaamiseen. Yhtä palkitsevaa kiusaajan kannalta saattaa myös olla uhrin tehoton ja naurettava vastahyökkäys. Kiusaaja saa helpon voiton kiusatusta ja samalla koko ryhmä ylimääräisen naurun aiheen. (Salmivalli 1998, 107 – 109; Salmivalli, Karhunen & Lagerspetz 1996, 107–108.)

Nämä luokittelut kuvaavat kiusattujen ulkoista käyttäytymistä, eivät heidän subjektiivista tunnetilaansa tai ajatuksiaan. Kiusaaminen tekee kipeää joka tapauksessa riippumatta siitä, kuinka uhri puolustautuu. Vaikka kiusattu vaikuttaisikin siltä, että hän ei välitä kiusaamisesta, on välinpitämättömyys lähinnä vain hänen havaittavissa olevan käyttäytymisensä välittämä viesti. (Salmivalli 1998, 107.)

Samassa tutkimuksessa selvitettiin myös, millainen toiminta saa kiusaamisen loppumaan (konstruktiivisuus) ja mikä taas provosoi kiusaajaa jatkamaan (provosoituvuus). Kiusatuilla tytöillä avuttomuus osoittautui kaikkein provosoivimmaksi käyttäytymiseksi. Mitä enemmän tyttöuhrit osoittivat avuttomuutta, sitä todennäköisemmin kiusaaminen jatkui. Poikauhrien kohdalla vastaavanlaiseen lopputulokseen johti aggressiolla vastaaminen. Ne pojat, jotka vastasivat kiusaamiseen välinpitämättömästi, saivat kiusaamisen todennäköisesti loppumaan. Yhteenvetona voitaneen sanoa, että mikäli uhri kykenee olemaan välittämättä kiusaamisesta, loppuu kiusaaminen todennäköisemmin kuin kiusatun vastatessa aggressiolla tai ilmaistessa haavoittuvuutta. (Salmivalli ym. 1996, 107–108; Salmivalli 1998, 110–111.)

Eräs selitys tyttöjen ja poikien erilaisille tilanneratkaisuille löytynee kiusattujen tyttöjen ja poikien emotionaalisista reaktioista kiusaamiseen. Rigby (Rigby 1995 Salmivallin 1998, 109 mukaan) havaitsi tutkimuksissaan, että tytöille on tyypillisempää reagoida kiusaamiseen surulla, pojat taas reagoivat useimmiten joko vihastumisella tai välinpitämättömyydellä. Tulokset tukevat toimintaa myös käytännön tasolla: tytöt reagoivat avuttomasti ja pojat vasta-aggressiolla. Rigby selittää tyttöjen surullisuutta syyllisyydellä. Tytöt kokevat poikia enemmän olevansa itse syyppäitä kiusaamiseen. Vangelistin mukaan viha on ulospäin suuntautuva tunne: vihaa koetaan suhteessa jo-

honkin, kun taas syyllisyys kohdistuu itseen ja on siten enemmänkin sisäinen tunnetila. (Vangelisti 1994, 54–56).

Kiusatun reaktioihin vaikuttavat myös kiusaamistilanteessa tehtävät tulkinnat ja erilaiset tulkintavihjeet. Albertsin ym. (1996, 341–344) tutkimuksessa tarkasteltiin kiusoiteluun (teasing) liittyviä reagoititapoja ja erityisesti reagoinnin välistä suhdetta loukkaavan viestin sisältöön, intentioiden tulkintaan ja erilaisiin tilannevihjeisiin.

Tutkimuksessa havaittiin, että kiusoittelevan viestin sisällöllä ei ollut merkittävää vaikutusta puolustautumiseen. Sen sijaan merkityksellisempiä olivat erilaiset tilannevihjeet ja niiden pohjalta tehdyt tulkinnat. Erityisesti kiusatun tulkinnalla viestin tarkoituksesta havaittiin olevan yhteyttä puolustautumiseen. Tulokset osoittivat heikkoa korrelaatiota seuraavien tulkintojen kohdalla: kun vastaanottaja tulkitsee kiusoittelevan viestin huumoriksi, reagoi viestin vastaanottaja viestiin todennäköisesti myönteisesti. Kun kiusoitteleva viesti puolestaan tulkitaan vakavaksi, reagoi vastaanottaja todennäköisesti kielteisesti kiusoitteeluun. (Alberts ym. 1996, 352–353.)

Kun kiusoittelevan kohteena oleva henkilö tekee tulkintoja viestin tarkoituksesta, käyttää hän apunaan arvioinnissa tilannevihjeitä: tilanteeseen liittyviä taustatietoja, kontekstia ja nonverbaalisia viestejä. Lisäksi tulkintoja tehtäessä merkittävään asemaan voi nousta oma psykologinen tila.

Tutkimukseen osallistuneista vastaajista 27 prosenttia tulkitsi kiusoittelevia viestejä nimenomaan oman itsensä kautta. Viesti saatettiin tulkita vakavaksi, koska vastaanottaja ei pitänyt itseään lainkaan huumorintajuisena eikä sen vuoksi uskonut mahdollisuuden, että lähettäjän tarkoitus olikin vitsailla. Vastanneista 17 prosenttia kertoi tekevänsä päätelmät viestin tarkoituksesta nonverbaalisen viestinnän kautta esimerkiksi äänensävyyn ja naurun perusteella. 44 prosenttia käytti päätelmien tekemiseen apunaan taustatietoja. Taustatietojen avulla arvioitiin esimerkiksi, kuinka tavallinen kyseinen vuorovaikutustilanne on mukana olevien henkilöiden välisessä suhteessa. (esim. Me aina kiusoittelemme toisiamme näin.) Vastaajista 13 prosenttia käytti apunaan kontekstia tulkintoja tehdessään. Konteksti voidaan käsittää tässä yhteydessä kahdella tavalla. Sosiaalisella kontekstilla tarkoitettiin esim. kotia, koulua ja työpaikkaa, kun

taas keskustelukontekstilla viitattiin tapahtuman vuorovaikutukselliseen luonteeseen (esim. vitsailu, keskustelu). (Alberts ym. 1996, 349; 352.)

Kun tutkimuksessa yhdistettiin aiemmat tutkimustulokset kiusoittelevan viestin intentionaalisuuden tulkinnasta ja tulkintaan apuna käytetyistä vihjeistä, saatiin selville, kuinka vastaajat todennäköisesti reagoisivat kiusoitteeluun. Ensimmäisenä vastaanottaja todennäköisesti tekee päätelmän viestin tarkoituksesta: onko kyseessä vakava vai humoristinen viesti. Mikäli viesti luokitellaan humoristiseksi, nonverbaalisen viestinnän käyttäminen vihjeenä todennäköisesti johtaa myönteiseen reagointiin, oma psykologinen tila puolestaan tilannevihjeenä johtaa neutraaliin reagointiin. (Alberts ym. 1996, 352–353.)

Mikäli viesti alun perin luokitellaan vakavaksi, johtaa oman psykologisen tilan käyttö tilannevihjeenä myönteiseen reaktioon ja nonverbaalisen viestinnän puolestaan kielteiseen reaktioon. Kiusoittelevan viestin vastaanottajan kognitiiviset prosessit nousevat tällöin keskiöön reagointitapoja tarkasteltaessa. Vastaanottajat kiinnittävät tutkimustulosten mukaan enemmän huomiota erilaisiin tilannevihjeisiin, viestin lähettäjän intentioihin ja omaan psykologiseen tilaan kuin itse viestin sisältöön tehdessään tulkintoja siitä, kuinka viestiin tulisi reagoida. (Alberts ym. 1996, 352–353.)

Crickin ja Dodgen (1994, 75–75) sosiaalisen informaation mallin avulla on selitetty samantapaisesti lasten ja nuorten sosiaalista käyttäytymistä. Malli pohjautuu sosiaalisen tiedonkäsittelyn vaiheisiin, joita on yhteensä kuusi. Mallissa keskeinen ajatus on, että sisäiset representaatiot, kuten muistot, opitut säännöt, sosiaaliset tiedot ja skeemat ohjaavat sosiaalisen tiedonprosessoinnin eri vaiheita. Ne vaikuttavat tilannevihjeiden havainnointiin, tilanteen tulkintaan, tavoitteen asetteluun, vaihtoehtoisten toimintastrategioitten konstruointiin ja sitä kautta toimintastrategian valintaan sekä toteuttamiseen.

Aggressiivisten lasten on esimerkiksi todettu tulkitsevan toisten intentioita tahallisen vihamielisiksi ja kiinnittävän tilannetulkintoja tehdessään enemmän huomiota aggressiivisiin vihjeisiin. Aggressiiviset lapset myös konstruoivat prososiaalisia lapsia enemmän vihamielisiä strategioita ja tavoitteita sekä uskovat aggression johtavan myönteisiin seurauksiin. (Crick & Dodge 1994, 89–90.)

Erilaiset toimintamallit näyttävät kehittyvän kiusaamistilanteissa iän myötä. Mitä nuorempia kiusatut ovat, sitä enemmän he reagoivat kiusaamiseen itkemällä. Iän myötä strategiat monipuolistuvat ja esimerkiksi kiusaajan huomiotta jättäminen on tavallimpi keino selvitä kiusaamisesta. (Smith & Madsen 1999, 282–283.) Sosiaalisen informaation mallin mukaan lasten havainnointikyvyn kehittyessä myös tavat reagoida kiusaamiseen monipuolistuvat. Samalla taito tulkita sosiaalisia tilanteita vahvistuu ja tilannetulkinnat ovat entistä osuvampia. Tämä johtaa kehittyneempiin toimintatapoihin ja iän karttuessa myös taito toteuttaa suunnitelmia paranee. (Crick & Dodge 1994, 75–77).

3.4 Koulukiusaamiseen liittyvät ryhmäviestinnälliset tekijät

Kiusaamistilanteita ei voida täysin ymmärtää, ellei huomioida ryhmän sisäistä vuorovaikutusta. Ryhmän arvojen ja normien pohjalta muodostuneet odotukset ja käyttäytymismallit vaikuttavat siihen, kuinka ryhmä toimii. Kiusaaminen on ryhmäilmiö ja sille on tyypillistä, että se perustuu ryhmän jäsenten välisiin sosiaalisiin suhteisiin. (Salmivalli 1998, 33–34; 80.)

Kiusaamistilanteessa ryhmässä muodostuu erilaisia rooleja. Roolilla tarkoitetaan niitä oletuksia, joita yksilöön liitetään esimerkiksi ennakkokäsitysten perusteella ryhmässä. Roolit ovat olennainen osa ryhmässä tapahtuvaa viestintää. Roolit ovat ryhmän toiminnalle välttämättömiä: ne mahdollistavat vuorovaikutuskumppaneiden käyttäytymisen ennustamisen. Kiusaamistilanteissa ryhmän jäsenet eivät välttämättä tiedosta toimivansa jossakin tietyissä osassa tai roolissa. (Salmivalli 1998, 48).

Ryhmä synnyttää roolit tavoitteiden, vuorovaikutuksen ja tehtävän kautta. Koska roolit syntyvät vuorovaikutuksessa, on niissä aina jotakin otettua ja jotakin annettua. Kiusaaja esimerkiksi ei voi noin vain valita itselleen kiusaajan roolia, vaan muiden ryhmän jäsenten on jollakin tavalla tunnustettava tämä rooli. Toisaalta yksilön käyttäytyminen vaikuttaa myös häneen kohdistuviin odotuksiin. Esimerkiksi kiusattu voi toimia tavalla, joka edistää uhrin rooliin joutumista eli hän saattaa huomaamattaan luoda odotuksia, jotka saavat ryhmässä itseään toteuttavan luonteen. Toisaalta taas

ryhmän jäsenten tarpeet ja odotukset voivat säädellä voimakkaasti sitä, millaista roolia uudelle tulokkaalle ryhmässä tarjotaan. Tulokas saattaa joutua rooliin, joka ei ole hänelle lainkaan mieluinen. Jo muodostuneesta roolista voi olla vaikea päästä irti, koska ryhmä palkitsee roolinmukaisesta ja rankaisee roolin vastaisesta käytöksestä. (Salmivalli 1998, 49–50.)

Kiusaaminen luokkaryhmässä -kyselylomakkeen (Salmivalli 1995) avulla on havaittu koululuokissa olevan seuraavia rooleja: uhri, kiusaaja, apuri, vahvistaja, puolustaja ja ulkopuolinen. Uhrin roolissa oleva oppilas on systemaattisen ja toistuvan ahdistelun kohteeksi joutunut lapsi tai nuori. Kiusaaja on prosessin primus motor, joka paitsi aloittaa, saattaa yllyttää tai pakottaa muut toverit mukaan kiusaamiseen. Apuri avustaa kiusaajaa. Hän harvoin itse aloittaa kiusaamista mutta menee aktiivisesti mukaan kiusaamiseen jonkun muun aloittaessa sen. Vahvistaja ei aktiivisesti osallistu kiusaamistoimiin mutta antaa myönteistä palautetta kiusaajalle ja tämän apureille. Jo tilanteen seurailu ja hiljainen naureksiminen kiusaamistilanteessa lasketaan merkitykselliseksi vahvistamiseksi. Se palkitsee kiusaajaa ja vahvistaa tämän toimintaa. Puolustaja on henkilö, joka yrittää saada kiusaamisen loppumaan hyökkäämällä kiusaajaa vastaan tai tukemalla kiusattua. Ulkopuolinen ei juuri puutu kiusaamistilanteisiin, vaan välttelee niitä. (Salmivalli 1998, 52.)

Salmivallin (1998, 58–59) tutkimuksissa on havaittu, että 15–20 prosenttia luokkayhteisön jäsenistä toimii vahvistajan roolissa. Moni oppilas toimii kiusaajaa palkitsevalla tavalla joko tietoisesti tai tiedostamattaan. Jos lasketaan yhteen sekä kiusaajien, apureiden ja vahvistajien prosentuaaliset osuudet päädytään lopputulokseen, että lähes 40 prosenttia kaikista oppilaista toimii kiusaamista edistävissä rooleissa. Toisaalta 25–30 prosenttia kaikista oppilaista on ulkopuolisen roolissa. Nämä oppilaat kuitenkin hiljaa hyväksyvät käytöksellään kiusaamisen; he eivät millään tavalla puutu kiusaamiseen, eivätkä osoita paheksuvansa kiusaajan toimintaa. Ainoastaan puolustajat, 20 prosenttia oppilaista, toimivat selkeästi kiusaamisen vastaisesti.

Monet oppilaat toimivat kiusaamista edistävissä rooleissa. Kuitenkin kiusaamisen vastaisten asenteiden on havaittu olevan varsin yleisiä. Kiusaamista pidetään paheksuttavana, mutta kiusaamisen vastaiset asenteet eivät kuitenkaan ole havaittavissa käyttäytymisessä. Tämä onkin keskeinen kysymys kiusaamisen vastaisessa työssä:

kuinka saada kiusaamisen vastaiset asenteet näkyviin myös käyttäytymisessä. Luokkayhteisön normit selittänevät omalta osaltaan tätä asenteiden ja havaittavan käyttäytymisen välistä ristiriitaa. (ks. esim. Salmivalli, 1998, 2003a ja 2003b)

Normit vaikuttavat merkittävästi oppilasryhmän sisäisiin suhteisiin. Normilla tarkoitetaan ryhmässä valitsevia käyttäytymistä ohjailevia sääntöjä. Ne ovat usein ääneen lausumattomia sopimuksia siitä, kuinka ryhmässä toimitaan. Normit muodostuvat ryhmän jäsenten välisessä vuorovaikutuksessa: ne tuotetaan ryhmässä ja ryhmän toiminta jatkuvasti muokkaa vastavuoroisesti normeja.

Koululuokkien normit saattavat olla koulukiusaamista edistäviä. Salmivallin mukaan (2003a, 32; 34–35) iän myötä ryhmänormit muuttuvat koulukiusaamista hyväksyvimmiksi. Kiusaamista tukevat normit asettavat kiusatun erittäin hankalaan asemaan. Koululaiset saattavat esimerkiksi ajatella, että kiusatun puolelle asettuminen herättää ryhmässä paheksuntaa kuten myös kiusaamisesta kertominen opettajalle. Toisaalta ryhmässä saatetaan pitää normaalina tai jopa suotavana kiusaamiseen osallistumista ja kiusaajien toiminnan tukemista esimerkiksi nauramalla mukana. Tällä tavoin oppilaiden on mahdollista saada hyväksyntää ryhmässä.

Ryhmänormit ennustavat lasten käyttäytymistä koulukiusaamistilanteissa: niissä luokissa, joissa normit tukevat kiusaamista, esiintyi myös runsaasti kiusaajan avustamista ja kannustamista. Kiusatun puolelle asettumista tapahtui näissä luokissa erittäin harvoin. Asenteissaan oppilaat saattavat olla kiusaamista vastaan mutta usein he kuitenkin toimivat kiusaamistilanteissa tavoilla, jotka vahvistavat ja ylläpitävät kiusaamiskierrettä. (Salmivalli 2003a, 32; 34–35.)

Kun lapsilta kysytään syitä kiusaamiseen, he selittävät usein sen johtuvan jostain ulkonaisesta poikkeavuudesta. Poikkeavuus on helppo selitys kiusaamiselle, koska meistä jokainen on jollain tavalla poikkeava (Olweus 1992, 33). Kaikki poikkeavuudet eivät johda välttämättä kiusaamiseen. Pikasin (1990, 60–62; 70–78.) mukaan poikkeavuudella on merkitystä kiusaamisen synnyssä siksi, että kiusaaminen on ryhmäilmiö. Voimakkaalla konformismilla ryhmässä pyritään ylläpitämään yhdenmukaisuutta, jolloin ryhmässä tarkkaillaan erityisen tarkasti poikkeavuuksia. Kiusaamisen syntyyn vaikuttavat kolme tekijää: dissonanssitekijä, viholliskuva ja vahvistaminen.

Näiden tekijöiden täytyy esiintyä samanaikaisesti ryhmän sisällä, jotta kiusaamiseen ryhdytään.

Pikasin (1990, 70–72) mukaan kiusaaminen saa tavallisesti alkunsa suhteellisen harmittomasta koululaisten tavasta testata ja verrata toistensa ominaisuuksia. Pojat saattavat käyttäytyä hyvinkin väkivaltaisesti testatessaan toisiaan, mutta testaus ei ylitä rajaa, jonka toiselle puolelle mentäessä testattava vahingoittuisi. Tytöt puolestaan testaavat toisiaan hienovaraisemmin erilaisilla huomautuksilla ja eleillä, joilla testataan esimerkiksi kykyä sietää ryhmästä poissulkemisen uhkaa.

Testauksen tuloksena voi olla ryhmän sisäinen hierarkia tai esimerkiksi tasavertaisuus. Vaikka tulos testaamisesta tiedetään etukäteen, jatketaan kokeilua tavan vuoksi. Testaamisesta saatua tulosta ei pidä järkyttää, vaan kaikkien oletetaan käyttäytyvän olemassa olevan luokittelun mukaisesti: jokaisella on oma paikkansa ryhmässä. Kaikkia selvästi poikkeavia testataan muita enemmän siitä yksinkertaisesta syystä, että kontrasti havaitaan helpommin. (Pikas 1990, 70–72.)

Aikaisempien kokemusten perusteella ryhmä muodostaa valmiit luokat, joihin testaaja ja koko ryhmä lajittelee saadut vaikutelmat ja havainnot. Luokittelu luo ryhmään järjestystä ja turvallisuutta. Kaikki erilainen ja uhkaava pyritään jäsentämään joksikin tutuksi. Mikäli testaustulos ei johda johonkin jo olemassa olevaan luokkaan ja sitä kautta selvyYTEEN, muodostuu dissonanssi eli kognitiivinen epä johdonmukaisuus siitä, että kaksi vaikutelmaa eivät sovi yhteen. Kun heikoksi luokiteltu ryhmän jäsen herättää huomiota tilanteessa, jossa hänellä yllättäen onkin voimaa, häiritsee vaikutelmien yhteensopimattomuus ryhmän järjestystä ja tällöin ryhdytään uusintatestaukseen. Syntynyt epä johdonmukaisuus ei ole riittävä syy kiusaamisen alkamiseen, mutta se saattaa toimia tapahtumaketjun laukaisijana. (Pikas 1990, 72–73.)

Toinen merkittävä tekijä kiusaamistilanteen rakentumisessa on viholliskuva, joka voi olla vapaasti liikkuva tai objektiivinen. Vapaasti liikkuva viholliskuva on kiusaajaryhmän dominoivan jäsenen mielessä jo ennen kiusaamisen alkua. Tällöin on kyseessä kiusaajan mielikuva uhkasta, joka sattumanvaraisesti liitetään johonkin henkilöön. (Pikas 1990, 73–74.)

Mikäli tuleva uhri jossain tilanteessa todella toimii uhkaavasti, kuten kantelee, provosoi tai jollain muulla tavalla rikkoo ryhmän normeja, liitetään häneen objektiivinen viholliskuva. Syy kiusaamiseen nähdään näennäisesti objektiivisena. Tällaisen viholliskuvan kehittyminen vie runsaasti aikaa, koska normien rikkominen nähdään vähitellen ryhmää uhkaavana tekijänä. Koulukiusaamisessa viholliskuva nähdään kohtuuttoman suurena ja uhkaavana, jolloin kiusattu saa osakseen olosuhteisiin nähden ylimitoitettua rangaistuksen normien rikkomisesta. Usein sekä vapaasti liikkuva että objektiivinen viholliskuva sulautuvat yhteen. (Pikas 1990, 74–75.)

Dissonanssitekijän ja viholliskuvan ohella merkittävä tekijä kiusaamisen ryhmädynamiikassa on Pikasin (1990, 76–78) mukaan vahvistaminen, joka kuljettaa ryhmää kohti konformismia. Kiusaamistilanteen syntyminen edellyttää, että ryhmän jäsenet yllyttävät toisiaan uhriaan vastaan. Vahvistaminen saattaa esiintyä hyvinkin hienoväraisena hiljaisena hyväksymisenä, jota on vaikea ulkopuolisen tunnistaa. Joskus ryhmä ei itsekään huomaa vahvistamisen voimakkuutta. Kaikkein kehittynein vahvistamisen muoto on ryhmäpaine: ryhmän jäsenestä saattaa tulla kiusaaja, koska hän pelkää muuten tulla itse kiusatuksi.

Ljungströmin (1999, 14–15) mukaan kiusaamistilanteen rakentuminen perustuu ryhmässä vallitseviin statuseroihin ja ryhmän käyttäytymisnormiston rikkomiseen. Jokaisella ryhmän jäsenellä on oma paikkansa hierarkiassa. Ryhmään syntyvät valtarakenteet säätelevät sen toimintaa ja yksilöiden käyttäytymistä. Statuserot syntyvät ryhmän sisäisessä vuorovaikutuksessa testaamisen kautta, mikä on tyypillistä kasvaville ja kehittyville lapsille ja nuorille. Koulussa tämä tapahtuu leikinomaisesti: jutellaan, kiusoitellaan, ärsytetään ja nahistellaan.

Ryhmässä hierarkian huipulla on mielipidejohtaja, joka päättää siitä, mitä ryhmässä saa tapahtua. Monet haluavat olla mielipidejohtajan suosiossa, ja hänelle suodaan useita erityispiirteitä, joita ei muuten ryhmässä hyväksyttäisi. Ei-arvostettujen oppilaiden ei sallita lainkaan poiketa ryhmän normistosta. Mikäli joku ei-suositettu ryhmän jäsen käyttäytyy poikkeavasti, kasvaa kiusatuksi tulemisen riski. (Ljungström 1999, 14–15.)

Ljungström (1995, 15) ei kuitenkaan pidä statuseroja ryhmässä riittävänä syynä kiusaamisen alkamiseen. Olennaista on, että kiusaamisuhan alla oleva henkilö kykenee vuoro-vaikutuksessa määrittelemään omat rajansa ja torjumaan loukkaavat hyökkäysyritykset. Ljungström kutsuu oppilaita, jotka eivät kykene osoittamaan muulle ryhmälle omia rajojaan, aggressioestyneiksi. Mikäli oppilas on ryhmässä heikosti arvostettu, aggressioestoinen ja joutuu vielä mielipidejohtajan epäsuosioon, saattaa hän joutua kiusatuksi.

Olweuksen (1992, 43–44) mukaan kiusaamistilanteeseen liittyy useita ryhmämekanismia, joita ovat niin sanottu sosiaalinen tartunta tai mallioppiminen, heikentynyt kontrolli ryhmässä, vastuun laimeneminen ja virhepäätelmien muodostuminen kiusatusta. Sosiaalisella tartunnalla tai mallioppimisella tarkoitetaan kiusaajan aggressiivisen käyttäytymisen toimimista mallina ryhmässä. Etenkin epävarmat oppilaat, joilla ei ole vakaata asemaa ryhmässä, hakevat varmuutta vahvoista esikuvista. Vaikutus on sitä voimakkaampi, mitä myönteisempi käsitys esimerkkinä olevasta mallikäyttäytymisestä ryhmässä yleisesti vallitsee.

Ryhmässä kiusaamista sivusta seuraavien oppilaiden olemassa olevat aggressiiviseen käyttäytymiseen liittyvät estot saattavat heikentyä, jos kiusaamistilanteet toistuvasti päätyvät kiusaajan voittoon. Pitemmällä aikavälillä aggressiivisuuden vastainen kontrolli ryhmässä heikentyy. Koska kiusaaminen tapahtuu ryhmissä, saattaa yksilöllinen vastuuntunto alentua kiusaamisen jatkuessa pitkään. Yksilön vastuuntunto negatiivisista teoista, kuten kiusaamisesta, voi huomattavasti laskea useamman henkilön osallistuessa toimintaan. Tämä vähentää syyllisyyden tunteita tapahtuman jälkeen ja kiusaamista on helppo jatkaa. (Olweus 1992, 43–44.)

Kiusatusta alkaa toistuvien hyökkäysten ja alentavien kommenttien seurauksena muodostua kuva arvottomasta henkilöstä, joka ansaitsee kiusaamisen. Havainnointi kiusatusta kohdistuu virhepäätelmää tukeviin viesteihin, eikä ryhmässä enää havaita muunlaisia viestejä. (Olweus 1992, 43–44.)

Teräsahjon ja Salmivallin (2002, 111–112) diskurssianalyttisessä tutkimuksessa on päästy samansuuntaiseen lopputulokseen. Siinä havaittiin lapsilla olevan taipumusta puhua kiusaamisesta tavoilla, jotka saavat kiusaamisen näyttämään vähämerkitykselli-

seltä tai jopa oikeutetulta. Lasten käyttämistä erilaisista tulkintarepertuaareista oli havaittavissa useita erilaisia tapoja kuvata kiusaamista uhrista johtuvana ilmiönä. Kiusaamisen oikeuttava puhetapa saattaa tukea ryhmässä näkemystä kiusatusta arvottomana henkilönä, joka ansaitsee kiusaamisen. Tällaiset puhetaivat korostuivat erityisesti kiusaajien, apurien ja kannustajien muodostamissa pienryhmissä.

3.5 Kiusaaja ja kiusattu: piirteitä ja ominaisuuksia

Kysymyksiin kuka ottaa ja kenelle annetaan kiusaajan rooli, on vaikea antaa yksiselitteistä vastausta. Tutkimustuloksista ja kirjallisuudesta on löydettävissä ristiriitaisia näkemyksiä kiusaajan ominaisuuksista, luonteenpiirteistä ja taustoista, eivätkä ne täysin kykene selittämään kiusaajan roolin muodostusta. Aikaisempien tutkimusten (ks. esim. Mannerheimin lastensuojeluliitto 1975, 5–6; Harjunkoski & Harjunkoski 1994, 36; Salmivalli 1998, 126) mukaan kiusaamisen syynä nähtiin kiusaajan heikko itsetunto, huono kotitausta ja kasvatus. Näillä tekijöillä on edelleen yhteyksiä kiusaajaan, mutta uudemmat tutkimukset painottavat aikaisempaa enemmän kiusaamiseen liittyviä monimutkaisia ryhmämekanismia.

Kiusaajan perhetaustalla ei ole todistettu olevan yhteyttä kiusaamisen määrään, mutta laatuun kylläkin jossain määrin. Mitä korkeampi yhteiskunnallinen status kiusaajan vanhemmilla on, sitä enemmän kiusaaja oletettavasti käyttää epäsuoraa, henkistä väkivaltaa. (Penttilä 1994, 83; Merenheimo 1990, 66–67.) Aggressiivisen käyttäytymisen kehityksellä on vahvoja yhteyksiä koti-kasvatukseen ja perhetaustaan. Merkityksellisiä tekijöitä aggressiivisen reaktiomallin kehityksessä ovat lapsen aggressiivisen käyttäytymismallin vahvistaminen, vanhempien aggressiivinen toimintamalli ja aggressiivisten kasvatusten menetelmien käyttö. Myös tunnesiteet ensimmäiseen hoivaajaan ja lapsen luonnollinen temperamentti vaikuttavat aggressiivisen toimintamallin kehityksessä. (Olweus 1992, 41; Salmivalli 1998, 144)

Uusimmissa tutkimuksissa ei ole havaittu kiusaajien olevan ahdistuneita tai turvattomia, kuten aikaisemmin ajateltiin. Päinvastoin kiusaajat ovat yleensä epätavallisen vähän ahdistuneita ja turvattomia. Heidän minäkuvansa oli usein suhteellisen positiivinen, eivätkä he välttämättä pöde alhaista itsetuntoa. Tyypillisin kiusaajia luonnehti-

va piirre on aggressiivisuus kavereita kohtaan sekä keskimääräistä positiivisempi asenne väkivaltaa ja väkivaltaisten keinojen käyttöä kohtaan. Kiusaajat tuntevat yleensä vähän empatiaa kiusaamisen uhreja kohtaan ja, jos he ovat poikia, he ovat todennäköisesti fyysisesti vahvempia kuin pojat ja uhrin yleensä. (Olweus 1992, 35; Harjunkoski 1994, 35–36.)

Salmivallin (1998, 140) mukaan näyttäisi siltä, että itsekorostus on erityisen tyypillistä kiusaajille. Toisin sanoen he luulevat liikoja itsestään, haluavat olla jatkuvasti esillä, eivätkä kestä kritiikkiä. Kiusaamiskäyttäytyminen voidaankin nähdä yhtenä itsekorostuksen muotona. Kiusaamalla toisia tällainen oppilas näyttää muille asemaansa ryhmässä ja tuo itseään esille.

Myös käsitystä tyypillisestä kiusatusta on vaikea luoda. Joidenkin yleispiirteiden määrittäminen voi kuitenkin auttaa kiusatun tunnistamisessa. Liiallista yleistämistä tulisi kuitenkin välttää, koska kiusatuksi tulemiseen ei välttämättä tarvita mitään syytä. Kiusaaminen on julmaa käyttäytymistä, joka hakee aina itselleen oikeutuksensa ryhmässä. (Hamarus 1998, 9–10.)

Tutkimusten mukaan tyypilliset uhrin ovat ahdistuneempia ja turvattomampia kuin oppilaat yleensä. Lisäksi he ovat usein varovaisia, herkkiä ja hiljaisia. Uhrit potevat heikkoa itsetuntoa ja heillä on todettu olevan negatiivinen kuva itsestään. Näiden ominaisuuksien voidaan ajatella olevan myös seurausta jatkuvasta kiusaamisesta, eivätkä ne välttämättä ole kiusaamisen syitä (Pikas 1990, 65). Toisaalta esimerkiksi herkkyyden ja varovaisuuden on todettu olevan luonteenomaisia kiusatuille pojille jo pienenä lapsena. Kiusaamisen myötä nämä luonteenpiirteet vahvistuvat entisestään ja altistavat heitä entisestään kiusaamiselle. (Olweus 1992, 33–34.)

Olweuksen (1992, 34) mukaan kiusaamisen uhrin voidaan jakaa kahteen eri tyyppiin: passiiviseen ja provokatiiviseen uhriin. Passiivinen uhri viestii ulospäin avuttomuutta, turvattomuutta ja kyvyttömyyttä puolustaa itseään Tämä houkuttelee ja palkitsee kiusaajaa. Passiivisen uhrin määritelmään voidaan myös liittää ahdistunut tai vetäytyvä reaktiomalli sekä fyysinen heikkous.

Provokatiivisella uhrilla puolestaan on tutkimusten mukaan havaittu olevan usein keskittymisongelmia ja hän saattaa tietoisesti pyrkiä käyttäytymisellään ärsyttämään ja hermostuttamaan muita ympärillään olevia ihmisiä. Hän on myös itse aggressiivinen ja saattaa kiusata muita. Tällainen käyttäytyminen provosoi luokkatovereita ja ikään kuin oikeuttaa uhrin kiusatuksi tulemisen. Provokatiivisia uhreja on huomattavasti vähemmän kuin passiivisia uhreja. (Olweus 1992, 35.)

3.6 Koulukiusaamisen taustat ja tulkinnallinen viitekehys puheviestinnän tutkimuksen lähtökohtana

Loukkaavien tai verbaalisesti aggressiivisten viestin määrittelemine ei ole yksiselitteistä. Esimerkiksi koulukiusaamistilanteiden sisältämästä viestinnästä satunnaisesti valittu yksittäinen viesti voi vaikuttaa loukkaavalta ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta mutta ei tosiasiaassa ole sitä esimerkiksi mahdollisen kiusatun mielestä. Infanten (1995a, 21) mukaan aggressiivinen viesti voidaankin määritellä aggressiiviseksi joko lähettäjän, vastaanottajan tai ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta.

Toisaalta loukkaaminen kiusaamistilanteissa voi perustua normien rikkomiselle, kasvojen menettämiselle, jonkin asian tekemättä jättämiselle jne. Siksi kiusaamistilanteiden sisältämää viestintää ja erityisesti loukkaavaa viestintää tarkasteltaessa onkin erityisen tärkeää ottaa huomioon itse viesti ja sen muoto, konteksti, jossa se esiintyy sekä koko tulkinnallinen viitekehys. Miksi juuri tämä viesti sai tässä tilanteessa loukkaavan merkityksen?

Puolustautuminen tapahtuu aina tilanteessa, jossa kiusattu on alisteisessa asemassa. Kiusaaja hankkii valta-asemansa jollakin tavalla: hän on isompi, taitavampi viestijä, aggressiivisempi tai vaikkapa suositumpi kuin kiusattu. Kiusaajalla on jotakin enemmän kuin kiusatulla, ja siksi hänellä on valta loukata toista.

On hyvä pitää koko ajan mielessä tähän tutkimukseen perehdyttäessä, että kiusaaminen voi olla luonteeltaan hyvin monenlaista. Kiusatun ei aina ole helppo puolustautua kiusaamiselta, joka on esimerkiksi voi olla epäsuoraa, äärimmäisen aggressiivista tai sitten taitavaa argumentaatiota. Lisäksi on pidettävä mielessä konteksti, jossa puolus-

tautumista tapahtuu. Kiusaamistilanteessa vallitsevat normit eivät tue millään tavalla kiusattua. Ne pikemminkin asettuvat kaikilla tavoilla kiusattua vastaan: ei ole arvostettua joutua kiusatuksi, kiusattua ei ole suotavaa auttaa, kiusattu ei saa kertoa kiusaamisesta kenellekään, kiusattu suorastaan ansaitsee kiusaamisen jne. Nämä seikat huomioon ottaen lienee perusteltua kysyä, kuinka kiusattu voi tässä kontekstissa onnistua puolustautumisessa?

Kun otetaan huomioon sekä kiusaamisen perusluonne, kiusatun ja kiusaajan yksilölliset ominaisuudet ja ryhmätason ilmiöt saadaan kuva siitä, millainen viestintäkonteksti kiusaamistilanne on. Näiden keskeisten teoreettisten näkökulmien ja tutkimustulosten ymmärtäminen selventää kiusaamista viestinnällisenä kontekstina ja orientoi tarkastelemaan tutkimuksen suorittamista, tuloksia ja johtopäätöksiä. Tällöin on mahdollista tarkastella tämän tutkielman tutkimuskysymyksiä oikeassa valossa: millaista on loukkaava viestintä ja millaisia käsityksiä nuorilla on puolustautumisesta ja sen toimivuudesta kiusaamistilanteissa.

4 TUTKIMUKSEN TAVOITTEET

Tässä työssä tutkitaan viestintää koulukiusaamistilanteissa. Tutkielmassa tarkastellaan sitä, miten nuoret kuvaavat koulukiusaamistilanteissa esiintyviä loukkaavia viestejä ja puolustautumista. Tarkasteltaessa koulukiusaamista viestinnällisestä näkökulmasta on olennaista pyrkiä kuvailemaan kiusaamistilanteissa tapahtuvaa viestintää mahdollisimman tarkasti, jotta tätä tietoa voitaisiin käyttää hyväksi koulukiusaamisen tunnistamisessa ja ehkäisyssä koulujen arjessa.

Lisäksi tutkimuksen tarkoituksena on kehittää koulukiusaamisen viestinnälliseen tarkasteluun soveltuvia tutkimusmenetelmiä. Pyrin tutkimuksessani kiinnittämään erityistä huomiota tutkimusmenetelmiin, niiden toimivuuteen ja siihen, millaisia tutkimustuloksia erilaiset menetelmät tuottavat.

Koulukiusaamistilanteiden viestinnällinen tutkiminen on erittäin haastavaa. Autenttisia koulukiusaamistilanteita on vaikea tutkia. Kiusaamistilanteet ovat kestoaltaan äärimmäisen lyhyitä, jopa vain muutamia sekunteja (Atlas & Pepler 1998, 90–91). Ryhmän ulkopuolelta voi olla vaikea tunnistaa yksittäisiä kiusaamistapahtumia ja niiden merkitystä kiusaajalle ja kiusatulle. Lisäksi kiusaamista pyritään peittelemään. Kiusatut eivät välttämättä myönnä tullessa kiusatuksi, vaikka sitä heiltä kysyttäisiinkin. Tämän vuoksi tutkimuksessa pyritään erityisesti kehittämään koulukiusaamisen viestinnälliseen tutkimiseen soveltuvia menetelmiä laaja-alaisesti ja innovatiivisesti.

Tutkimuskysymyksiä pro gradu -työssäni on kolme. Kaksi ensimmäistä voidaan luokitella ilmiötä kuvaileviksi kysymyksiksi. Tavoitteena on näiden kysymysten avulla saada kuvailevaa tietoa kiusaamistilanteiden sisältämästä viestinnästä niin kiusatun kuin kiusaajankin näkökulmasta.

- 1) Miten nuoret kuvaavat loukkaavaa viestintää koulukiusaamistilanteissa?
- 2) Miten nuoret kuvaavat puolustautumista koulukiusaamistilanteissa?
- 3) Miten nuoret arvioivat eri puolustautumiskeinojen toimivuutta?

Ensimmäisessä tutkimuskysymyksessä keskitytään kiusaamistilanteiden sisältämään viestintään. Tavoitteena on selvittää, millaista on nuorten käsitysten mukaan loukkaava viestintä koulukiusaamistilanteissa.

Toisen tutkimuskysymyksen avulla on tarkoitus selvittää, miten kiusattu voi puolustautua kiusaamistilanteessa. Koska kiusaaminen kohdistuu toistuvasti samaan henkilöön, on kiusatun valittava jonkinlainen keino selvitä jatkuvista hyökkäyksistä. Tarkoituksena on tarkastella nuorten käsityksiä erilaisista puolustautumiskeinoista, joita he voisivat käyttää apunaan puolustautuessaan kiusaamistilanteissa.

Kolmas tutkimuskysymys on luonteeltaan arvioiva. Sen tarkoituksena on tuottaa tutkimuskysymystä kaksi tarkentavaa tietoa: millaisia käsityksiä nuorilla on erilaisten puolustautumiskeinojen toimivuudesta. Mitä riskejä eri keinoihin liittyy ja miten kiusattu voi puolustautua epäonnistumatta?

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

Tämän tutkielman tutkimusote on kvalitatiivinen. Koska koulukiusaamisesta viestinnällisenä ilmiönä on saatavilla verrattain vähän tutkimustuloksia ja tutkimuksessa haluttiin saada kokijan tietoa kiusaamisesta, kvalitatiivisen tarkastelutavan oletettiin antavan kvantitatiivista otetta laajemmat mahdollisuudet tarkastella ilmiötä (Alasuutari 1999, 74).

On lähes mahdotonta kerätä aineistoa observoimalla varsinaisia koulukiusaamistilanteita. Tämän vuoksi olen käyttänyt tässä tutkimuksessa kahta menetelmää: haastattelua sekä eläytymismenetelmää. Koska tässä tutkielmassa perehdytään nuorten käsityksiin koulukiusaamisen viestinnällisistä piirteistä, voidaan tutkimussuuntauksen näin ollen ajatella olevan fenomenologinen. Jokaisella oppilaalla on omia käsityksiä, kokemuksia, tunteita ja ajatuksia, jotka liittyvät koulukiusaamistilanteissa tapahtuvaan viestintään (ks. esim. Aarnos 2001, 152–153).

Laineen mukaan (2001, 26–27) fenomenologisessa tutkimuksessa tarkastellaan kokemuksia, mikä voidaan käsittää erittäin laajasti. Ihminen luo vuorovaikutuksessa kokemuksellisen suhteen omaan todellisuuteensa, maailmaan, jossa elää. Ihmisen suhde maailmaan on intentionaalinen. Tämä tarkoittaa sitä, että kaikki merkitsee meille jotakin. Todellisuus näyttäytyy aina havaitsijan pyrkimysten, kiinnostusten ja uskomusten valossa. Kun joku ihminen tekee jotakin, hänen toimintansa tarkoitus on ymmärrettävissä kysymällä, millaisten merkitysten pohjalta hän toimii. Merkitysten tarkastelu on olennainen osa fenomenologiaa.

Tässä tutkielmassa pyritään tarkastelemaan pääasiassa nuorten käsityksiä koulukiusaamistilanteiden sisältämästä viestinnästä. Esitutkimuksessa kuitenkin tarkastellaan nuorten kokemuksia koulukiusaamisesta. Laine (2001, 36–37) erottaakin selkeästi kokemuksen ja käsitykset toisistaan. Kokemus on aina henkilökohtainen, käsitys ei välttämättä. Käsitykset eivät aina ole syntyneet oman toiminnan reflektoinnissa, vaan suurin osa yksilön käsityksistä on lähtöisin yhteisöllisesti jaetuista merkityksistä. Käsitykset muotoutuvat kasvatuksen, opetuksen ja esimerkiksi sosialisoinnin myötä. Tähän tutkimukseen perehdyttäessä tulisikin pitää mielessä nämä kaksi näkökulmaa,

kokemukset ja käsitykset sekä niiden välinen ero koulukiusaamistilanteiden sisältämän viestinnän tarkastelussa.

5.1 Esitutkimuksen toteuttaminen

Vastaavanlaista viestinnällistä tutkimusta ei juuri ole tehty, joten tutkimuksen alkuvaiheessa oli olennaista saada pohjatietoa kiusaamistilanteiden viestinnästä ja kulusta. Esitutkimuksessa pyrittiin kahteen tavoitteeseen: tuottamaan pohjatietoa koulukiusaamisesta viestinnällisenä ilmiönä ja kehittämään toimivia tutkimusmenetelmiä koulukiusaamisen viestinnälliseen tutkimiseen. Haastatteluaineisto toimii esitutkimusaineistona, jonka pohjalta varsinainen aineistonkeruu suunniteltiin. Haastatteluaineiston keruu, litterointi ja analysointi on tehty yhdessä Jaakko Lempisen kanssa syksyllä 2000. Tuloksia on raportoitu alustavasti puheviestinnän harjoitustyössä (Karhunen & Lempinen 2001). Olen analysoinut haastatteluaineiston uudestaan kesällä 2003.

5.1.1 Haastattelun valinta tutkimusmenetelmäksi sekä aineiston kerääminen ja analysointi

Tutkimusmenetelmäksi valittiin tutkimuksen alussa haastattelu seuraavien tekijöiden johdosta. Vastaavanlaisia viestinnällisiä tutkimuksia koulukiusaamiseen liittyen on varsin vähän. Näin ollen antaa haastattelu tutkimusmenetelmänä oivallisen mahdollisuuden kartoittaa uutta tutkimusaluetta. Haastattelun aikana on mahdollista tehdä tarkentavia kysymyksiä ja selventää saatavia vastauksia. Haastattelussa on myös mahdollista nähdä vastaajan ilmeet ja eleet, jotka olennaisesti kertovat esimerkiksi haastattavien suhtautumisesta käsiteltävään aihealueeseen. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 35; Eskola & Vastamäki 2001, 24–27.)

Haastattelun lajiksi valittiin teemahaastattelu. Parhaiten tähän valintaan johtanutta prosessia kuvannee muiden vaihtoehtojen poissulkeminen. Lomakehaastattelu ei tullut kysymykseen, koska vastauksia ei haluttu käsitellä kvantitatiivisesti, vaan niistä haluttiin nimenomaan saada selville kiusaamistilanteisiin liittyviä kokemuksia ja kuvauksia. Jo olemassa olevan teoreettisen viitekehyksen pohjalta ei myöskään ollut perusteltua tehdä lomakehaastattelussa mahdollisesti testattavia hypoteeseja. Strukturoimaton

haastattelu puolestaan sopinee parhaiten tilanteeseen, jossa haastateltavat ovat tarkoin valittuja henkilöitä, joilla on aihealueeseen liittyvää yksityiskohtaista tietoa. Näin ol-
len haastattelun lajiksi valittiin teemahaastattelu. Haastattelun runko ja teemat työstet-
tiin teoreettista viitekehystä apuna käyttäen. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 43–48; Eskola
& Vastamäki 2001, 24–27.) Teemahaastattelun runko on liitteenä tutkielman lopussa
(Liite 1).

Ensimmäinen aineistonkeruu tehtiin syksyllä 2000. Tällöin kerättiin 11 haastattelua
seitsemäsluokkalaisilta nuorilta. Haastateltavat olivat maaseutukoulusta Pohjois-
Savosta ja kaupunkikoulusta Keski-Suomesta. Haastateltavista kuusi oli tyttöjä ja viisi
poikia. Tutkittavat valittiin sattumanvaraisesti kyseisestä ikäluokasta eikä tutkittavien
taustaan kiinnitetty huomiota. Tavoitteena oli selvittää nuorten kokemuksia kiusaami-
sesta ja siihen liittyvästä viestinnästä sekä kartoittaa kiusaamistilanteen kulkua ts.
elinkaarta: miten kiusaamistilanteet alkavat, miten etenevät ja miten ne yleensä päät-
tyvät.

Teemahaastattelut jakaantuivat rakenteellisesti kahteen osioon. Episodiosassa haasta-
teltavia pyydettiin kertomaan tarkasti jostakin kuulemastaan, näkemästään tai koke-
mastaan kiusaamistilanteesta. Erityisesti heitä pyydettiin kuvailemaan kiusaamistilan-
teeseen liittyvää viestintää. Tämän jälkeen heiltä kysyttiin muutamia avoimia kysy-
myksiä kiusaamistilanteisiin liittyen. Osioden paikat saattoivat vaihtaa haastatteluissa
paikkaa riippuen siitä, oliko haastateltavan helpompi aloittaa vastaaminen kiusaamis-
tilanteen kuvailusta vai avoimista kysymyksistä. Kiusaamistilanteen määrittely sekä
rajaus pyrittiin pitämään vähäisenä, jotta haastateltava saisi mahdollisimman vapaat
kädet kertoa kokemuksistaan. Haastattelut vaihtelivat pituudeltaan noin 15 minuutista
45 minuuttiin riippuen haastateltavan halukkuudesta keskustella aiheesta ja vastata
kysymyksiin. Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin.

Aineisto analysoitiin koodaamalla vastauksista keskeisiä aihealueita. Aineistosta etsit-
tiin aluksi mainintoja kiusaamistilanteen yleisluonteesta. Tämän jälkeen kirjattiin ylös
maininnat loukkaavista nonverbaalisista ja verbaalisista viesteistä sekä kiusaamistilan-
teeseen liittyvistä teoista. Myöhemmässä vaiheessa kiusaamistilanteiden viestintä
ryhmiteltiin kiusaajan, kiusatun ja muun ryhmän viestinnäksi. Tämän jälkeen koodattu
aineisto teemoiteltiin ja analysoitiin. Kiusatun kohdalla teemoissa oli havaittavissa

tiettyjä yhteneväisyyksiä, joista muodostui erilaisia puolustautumiskeinoja toimia kiusaamistilanteessa. (Eskola 2001, 141–153; Hirsjärvi & Hurme 2000, 143–149.) Koodausta analysointivaiheessa tehtiin seuraavien luokkien avulla:

1. Kiusaamistilanteen yleiskuvaus
 - kesto
 - useus, ketjuuntuminen
 - kiusaajaryhmän kokoonpano
 - ajankohta, sijoittuminen koulupäivään
 - tapahtumapaikka
2. Kiusaamistilanteen lähtökohdat
 - testaaminen ryhmässä
 - kiusaamiselta välttymisen strategiat
 - kiusaamisen syyt
3. Toiminta ja viestintä kiusaamistilanteessa
 - kiusaajan viestintä
 - verbaalinen viestintä
 - nonverbaalinen viestintä
 - erilaiset satuttamaan ja loukkaamaan pyrkivät teot
 - kiusatun viestintä
 - verbaalinen viestintä
 - nonverbaalinen viestintä
 - kiusatun keinot puolustautua
 - muun ryhmän viestintä
4. Tilanteen loppuminen tai keskeyttäminen
 - vertaisryhmä keskeyttäjänä
 - auktoriteetti keskeyttäjänä

5.1.2 Esitutkimuksen keskeisimmät tulokset

Kiusaamistilanteiden kulku. Varsinainen kiusaamistilanne oli haastateltavien mukaan kestoltaan varsin lyhyt. Lyhyimmät kiusaamistilanteet kestivät 20–30 sekuntia ja pisin maininta kiusaamistilanteen kestosta oli viisitoista minuuttia. Tämä aika kuitenkin sisälsi myös kiusaamistilanteen selvittelyn. Sanallisesti kiusaamistilanteiden kerrottiin ”loppuneen heti, kun ne alkoivat” tai sitten niiden kesto määriteltiin sanoilla ”ei todellakaan kovin kauan” ja ”kaikki oli silmänräpäyksessä ohi”.

Tilannekuvauksissa kiusaajana toimi pienryhmä, jossa oli kaksi tai kolme henkeä. Ydinryhmää tuki ainakin kaksi tai kolme muuta henkilöä. Mikäli kiusaamiseen osallistui esimerkiksi koko luokka, kuului ydinkiusaajaryhmään silloinkin kahdesta kolmeen henkilöä tukijoukon koon kasvaessa. Osa tukijoukosta kannusti kiusaajia ja osa vain hiljaa hyväksyi tilanteen ja seurasi sitä.

Kiusaamistilanteet sijoittuivat kouluun tai koulumatkalle. Usein kiusaaminen tapahtui valvomattomissa oloissa, joissa opettaja tai kukaan muu aikuinen ei ollut lähettyvillä. Tyypillisimmillään kiusaamistilanteet sijoittuivat välitunnin loppuun tai aivan tunnin alkuun, jolloin koko luokka odotti suljetussa tilassa opettajan tuloa. Kiusatulla ei tällöin ollut mahdollisuutta paeta tilanteesta, vaan hänen oli pakko olla paikoillaan. Kiusaamistilanne keskeytyi yleensä opettajan tullessa luokkaan tai välitunnin loppuessa. Kiusaaminen lakkasi olosuhteiden pakosta mutta jatkui kuvausten mukaan uudelleen heti otollisen ajankohdan koittaessa, kuten esimerkiksi seuraavalla välitunnilla.

Toinen tyypillinen ajankohta kiusaamiselle olivat tunnit, joilla oppilaat olivat osittain keskenään, kuten puukäsityö- ja liikuntatunnit. Auktoriteetin puuttuminen paikalta oli useita kiusaamistilanteita yhdistävä tekijä. Poikien kuvauksissa esiintyi huomattavasti enemmän auktoriteetteja kuin tyttöjen. Muita auktoriteetteja opettajan lisäksi olivat vanhemmat, koulun terveydenhoitaja tai harvoissa tapauksissa vanhempi oppilas.

Mikäli auktoriteetti keskeytti tilanteen, odotettiin häneltä myös tekoja ja apua tilanteen selvittämisessä, koska muuten keskeytyksen vaikutus katsottiin hyvin lyhytaikaiseksi. Haastateltavat pitivät hyvänä sitä, että auktoriteetti selvittää asian aluksi kiusaajien ja kiusatun välillä ja myöhemmin myös muiden osapuolten kesken. Huonona he puolestaan pitivät sitä, että auktoriteetti vain puhuttelee kiusaajia ja käskää heitä pyytämään anteeksi kiusatulta. Auktoriteetin rooli nähtiin haastatteluissa merkittävänä. Auktoriteetilta odotettiin toimia koko kiusaamiskierteen katkaisemiseksi

Viestintä kiusaamistilanteissa. Haastateltavien oli vaikea kuvailla kiusaamistilanteisiin liittyvää nonverbaalista viestintää tarkasti. Nonverbaalisesta viestinnästä tehtävät tulkinnat ovat osittain alitajuisia. Näin ollen vastaajien voi olla vaikea palauttaa mieleen yksittäisiä viestejä tai merkkejä, jotka ovat olleet merkittäviä kiusaamistilanteessa. Nonverbaalista viestintää pidettiin kuitenkin tärkeänä tulkintavihjeenä kiusaamisti-

lanteissa. Erilaisten ilmeiden, eleiden, asentojen ja äänenpainojen perusteella tehdään päätelmät kiusaamisen vakavuudesta ja niiden perusteella on mahdollista erottaa kiusaaminen esimerkiksi testaamisesta.

Testaaminen on usein leikkisää ja se sisältää huumoria. Niinpä kiusatun on hyvä tietää, kuinka siihen tulisi suhtautua. Testaaminen saattaa sisältää nimittelyä ja haukkumista, mutta sen ensisijainen tarkoitus ei ole loukata vaan saada selville, kuinka kiusattu reagoi testaamiseen. Äänensävyä vastaajat kuvasivat testauksen ollessa kyseessä ei-totiseksi tai leikkisäksi. Äänensävy oli haastateltavien mukaan kaikkein keskeisin tekijä tulkinnan muodostamisessa. Se kertoo, onko kyseessä testaaminen vai kiusaaminen. Sen perusteella testaamisen kohde ja ympäröivä joukko pystyvät tekemään päätelmät siitä, mitä tilanteessa oikeastaan tapahtuu ja millainen merkitys tapahtumilla on.

Tyypillisin maininta toiminnasta, josta kiusaamistilanne alkoi, oli ärsyttäminen. Ärsyttämällä kiusaaja yritti saada toisen ärsyyntymään ja jollakin tavalla reagoimaan kiusaamiseen. Tarkemmat kysymykset ärsyttämisen luonteesta ja esimerkiksi sanoista tai käytetyistä eleistä, eivät tuottaneet haastatteluissa vastauksia. Haastateltavat perustelivat muistamattomuuttaan sillä, että tapahtuneesta oli kulunut jo niin paljon aikaa ja että tilanne oli ollut niin nopea, etteivät sanat ja eleet olleet jääneet tarkasti mieleen.

Useimmat kiusaamistilanteista sisälsivät haukkumista. Se saattoi kohdistua mihin tahansa ominaisuuteen kiusatussa. Haastatteluissa mainittiin esimerkiksi käytökseen, järkeen ja naurutyylisiin suuntautuvia hyökkäyksiä. Haastateltavat eivät yleensä muistaneet tai sitten olleet halukkaita kertomaan yksityiskohtaisesti haukkumanimistä tai ominaisuuksista, joihin haukkuminen kohdistui. Nuoret pyrkivät välttämään suoraa vastaamista. Haukkumiseen liittyi usein myös nimittelyä.

Muita loukkaavia verbaalisen viestinnän muotoja olivat ilkkuminen, matkiminen, huutaminen, nälviminen, hännääminen, nöyryyttäminen ja pilkanteko. Myöskään näistä loukkaavista viesteistä ei muistettu tai osattu kertoa mitään yksityiskohtaista, kuten esimerkiksi niissä käytettyjä sanoja.

Puolustautuminen kiusaamistilanteessa. Haastateltavat kertoivat melko yksityiskohtaisesti kiusaamistilanteiden kulusta kiusatun näkökulmasta; mitä ja miten kiusatun kannattaisi reagoida ja toimia kiusaamistilanteessa, jotta tilanne raukeaisi suotuisalla tavalla. Vastauksista löytyi lukuisia kiusattujen reagoititapoihin viittaavia yksityiskohtia, joista muodostui kaksi puolustautumista kuvaavaa pääluokkaa: aktiivinen ja passiivinen puolustautuminen. Kiusatut periaatteessa valitsivat joko tiedostaen tai tiedostamattaan aktiivisen tai passiivisen toimintatavan tilanneratkaisuja tehdesään.

Kun kiusatut puolustautuivat aktiivisesti, toimivat he haastateltavien mukaan kolmella eri tavalla. Toimintatapoja olivat erilaiset teot, fyysinen puolustautuminen ja sanallinen puolustautuminen. Fyysistä puolustautumista olivat esimerkiksi hakkaaminen, potkiminen ja lyöminen. Suoralla aggressiolla vastaamista haastateltavat pitivät huonona vaihtoehtona. Se ei heidän näkemystensä mukaan ratkaise mitään, tuottaa kipua kaikille ja antaa kiusaajille lisäpotkua kiusata. Uhrin, joiden tiedettiin yleisesti vastaavan kiusaamiseen fyysisesti, ärsytettiin haastateltavien mukaan usein tahallaan aloittamaan tappelu. Tällöin itse kiusaaja ei jäänyt teostaan kiinni ja kiusaaminen sai ryhmän silmissä oikeutuksen.

Sanallisesti puolustautuessaan kiusattu pyrki vastausten mukaan joko mitätöimään kiusaamisen tai hyökkäämään kiusaajaa vastaan. Vastahyökkäyksen tavoite oli paremmuudella kumota kiusaajaan hyökkäys. Kiusaamisen mitätöinnillä pyrittiin ohittamaan hyökkäykset esimerkiksi huumorilla. Näitä kahta reaktiotapaa haastateltavat pitivät erittäin toimivina, mikäli viestit olivat tarpeeksi osuvia ja tilanteeseen sopivia. Haastateltavat pitivät kuitenkin sanallista puolustautumista vaativana ja vaarallisena, koska epäonnistumisen riski koettiin suureksi.

Joskus puolustukseksi tarkoitetut sanat eivät kuitenkaan tuottaneet haluttua lopputulosta, vaan ne alistivat kiusattua entisestään kiusaamiselle. Pelokkaasti lausutut sanat kuten ”älkää viitsikö” tai ”onko pakko”, paljastivat kiusatun pelkäävän ja tällöin kiusattu joutui alistettuun asemaan. Puolustautuminen arvioitiin epäonnistuneeksi ja tätä haastateltavat pitivät erittäin huonona. Alistetuksi joutumisen pelossa moni ei vastausten mukaan haluaisi edes yrittää sanallisesti puolustautua.

Passiivinen puolustautuminen ilmeni hiljaisuutena ja reagoimattomuutena. Nämä tavat voivat johtua kahdesta hyvin erilaisesta puolustautumiskeinosta: alistumisesta tai välinpitämättömyydestä. Alistumisella tarkoitettiin haastatteluissa täydellistä antautumista kiusaajille, jolloin tietoisesti yritettiin olla välittämättä kiusaamistilanteista ja niiden loukkaavuudesta, mutta silti osoitettiin kiusaajille jollakin tavalla pelokkuutta. Viestit epävarmuudesta ja pelokkuudesta välittyvät tällöin nonverbaalisesti. Alistumista pidettiin haastatteluissa erittäin huonona reaktiotapana.

Välinpitämättömyyttä haastateltavat sen sijaan pitivät sen onnistuessa erittäin hyvänä ja toimivana keinona selvitä kiusaamistilanteesta kasvojaan menettämättä. Välinpitämättömyydellä nuoret tarkoittivat kiusatun kykyä olla välittämättä kiusaajista ja itse tilanteesta. Tällöin kiusaajat eivät saa voiton ja hallinnan tunnetta kiusaamistilanteessa ja siksi se ei innosta heitä jatkamaan.

5.1.3 Esitutkimuksen arviointi

Haastattelu osoittautui toimivaksi aineistonkeruumenetelmäksi tutkimuksen alkuvaiheessa. Sen avulla oli mahdollista saada alustavaa tietoa kiusaamistilanteiden kulusta ja niiden sisältämästä viestinnästä. Haastattelut tuottivat tietoa kiusaamistilanteista prosessina, mutta ne eivät tuottaneet erityisen yksityiskohtaista tietoa kiusaamistilanteiden sisältämästä viestinnästä. Haastateltavat eivät muistaneet kiusaamistilanteisiin liittyviä viestintätekoja tarkasti eivätkä he kyenneet kuvailemaan viestintää yksityiskohtaisesti. Kun nuoria pyydettiin antamaan esimerkkejä yleisimmistä verbalisista loukkauksista (esim. haukkuminen ja nimittely), eivät he kyenneet tai halunneet niitä haastattelussa tuottaa. Haastatteluaineiston pohjalta ei ollut mahdollista tehdä tarkkaa ja luotettavaa loukkaavaa viestintää tai puolustautumista koskevaa analyysiä mainintojen niukkuuden vuoksi.

Haastattelujen pohjalta sen sijaan oli mahdollista saada arvokasta tietoa kiusaamistilanteiden kulusta. Haastattelu osoitti suuntaa siitä, mihin jatkossa kannattaa kiinnittää huomiota. Esitutkimus mahdollisti haastattelumenetelmän testaamisen ja se todisti teemahaastattelun toimivaksi menetelmäksi koulukiusaamisen viestinnällisen tutkimuksen alkuvaiheessa, mutta jatkossa kannattaa esitutkimuksen tulosten perusteella käyttää muunlaisia tutkimusmenetelmiä.

Toisaalta haastateltavien ikä saattoi myös vaikuttaa teemahaastattelujen toimivuuteen. Seitsemäsluokkalaisten voi olla vaikeata analysoida yksityiskohtaisesti omaa tai toisten viestintäkäyttäytymistä. Syy- ja seuraussuhteet eivät ole vielä toimijalle itsellekään selvillä, joten vastaaminen koulukiusaamista koskeviin viestinnällisiin kysymyksiin voi olla vaikeaa. Mikäli haastateltavat olisivat olleet vanhempia, olisi teemahaastattelu saattanut toimia erittäin hyvin.

Jaakko Lempisen kanssa haastatteluja suunnitellessamme pyrimme ottamaan huomioon aiheen mahdollisen arkaluontoisuuden. Tiesimme teorian pohjalta, että jokaisella koululaisella on jonkinlaisia kokemuksia koulukiusaamisesta: he ovat joko nähneet tai kuulleet kiusaamista tai olleet mukana kiusaamisessa. Pyrimme kuitenkin rakentamaan haastattelut siten, että haastateltavat eivät tuntisi oloaan uhatuiksi. Heidän ei tarvinnut esimerkiksi kertoa, missä roolissa he mahdollisesti olivat olleet kuvailemasaan kiusaamistilanteessa. Vaihtoehtoisesti he saattoivat kertoa tilanteesta, josta he olivat kuulleet. Tällä tavalla haastattelussa pyrittiin etäännyttämään kokemuksia kertojasta siten, että aihealue ei muodostuisi ongelmaksi. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 115.)

Haastateltavat yhtä lukuun ottamatta kokivat tilanteen jollakin tavalla epämiellyttäväksi. Tämä oli erityisen selkeästi aistittavissa itse haastattelutilanteessa haastateltavien ilmeistä ja eleistä. Heihin oli esimerkiksi ajoittain vaikea saada katsekontaktia. Toisaalta yksi haastateltavista kertoi olevansa koulukiusattu ja kertoi erittäin mielellään omista kokemuksistaan. Litteroinnista käy ilmi, että haastateltavat vastaavat koko ajan kierrellen ja jopa hieman vaivautuneesti kysymyksiin. Alla on tyypillinen katkelma haastattelulitteroinnista, joka kuvaa haastattelujen yleisluonnetta erinomaisesti.

Ote litteroinneista:

H(haastattelija): tuota, aloitetaan sillai, että tuleeko sulle mieleen mitään sellasta tilannetta tai tapahtumaa, että jotakin sun luokalla tai harrastusporukassa tai ystävä- tai kaveripiirissä olisi kiusattu?

V(vastaja): no, ala-asteella oli niinku pojat kiusas yhtä meidän luokan tyttöä, niinku sillai ihan haukku tällä tavalla. Nyt mulle ei tuu mieleen, että mitä ne sille jottain laitteli sen tavaroita sen pulpettiin tai jottain muuta. Nyt ei oikein muista enää, ku siitä on jo aikaa.

H: no, osaisitko sää miettiä sieltä, esimerkiksi tähän tyttöön liittyen ni jonkun nimenomaisen tapahtuman, joka on jäänyt sulle selkeänä mieleen? Jonka olet esimerkiksi itse nähnyt tai kuullut tai johon olet törmännyt.

V: En minä oikein muista mutta ne aina haukku sitä ja sitten joskus ni oli talvi ni ne heitti lumipalloja kauheesti niinku siihen tyttöön. Sitten aina kerto opettajalle, tai kaverit kerto tai jottain.

H: jos mietit esimerkiksi, vaikka sellaisia lumipallon heittotilanteita tai muita. niin kuinka kauan sellaiset yleensä kesti? Aika?

V: ei se kauan kestäny, ku joku aina meni kertomaan opettajalle. No, ehkä pari minuuttia ja sitten joku meni kertomaan opettajalle kyllä.

H. Osaatko sanoa tarkkaan, mille luokka-asteelle se sijoittui? Oliko se yksi talvi vai?

V: No en tiää, ehkä siinä kutosella oli eniten tai vitosella. kutonen, vitonen.

H: Millainen porukka sellaisessa tilanteessa yleensä oli? Kuinka monta henkilöä oli yleensä mukana?

V: Siinä oli niinku, muutama tyttö, jotain viisi ehkä. Ja sitten muutama poika. Ne, jotka kiusas sitten. ja sitten joskus oli melkein koko luokka, ku oltiin koko luokka melkein välitunnilla yhdessä silleesä, mutta ei ne kaikki läheskään niinku mitenkään huomannukkaan.

Haastattelu johti minut merkittävien kysymysten äärelle: kuinka päästä käsiksi loukkaaviin viesteihin ja niiden rakenteeseen? Millaisia käsityksiä nuorilla on erilaisten puolustautumiskeinojen toimivuudesta ja kuinka saada nuoret niitä kuvailemaan? Haastattelun perusteella aloin tutkia erilaisia menetelmävaihtoehtoja, jotka antaisivat vastaajille mahdollisuuden tuottaa koulukiusaamistilanteisiin liittyvää loukkaavaa viestintää sekä puolustautumista kuvailevia vastauksia.

5.2 Eläytymismenetelmän kehittäminen ja aineiston kerääminen

Haastattelumenetelmän testauksen pohjalta parhaaksi vaihtoehdoksi katsoin lisääineiston keruuseen soveltuvan eläytymismenetelmän. Eläytymismenetelmällä tarkoitetaan pienten esseiden tai lyhyiden tarinoiden kirjoittamista annettujen ohjeiden mu-

kaan. Vastaajille annetaan lyhyehkö kehyskertomus, johon he kirjoittavat lopun tai sitten he kuvailevat mitä on täytynyt tapahtua, jotta kyseiseen tilanteeseen on päädytty. Eläytymismenetelmätarinat eivät välttämättä ole kuvauksia todellisuudesta, vaan mahdollisia tarinoita siitä, mitä saattaa tapahtua ja mitä eri asiat merkitsevät. (Eskola 2001, 69.)

Eskolan mukaan eläytymismenetelmässä oleellista on kehyskertomuksen variointi. Keskeisenä ideana on tehdä vähintään kaksi erilaista kertomusta ja analysoida eri kertomusten tuottamien aineistojen yhtäläisyyksiä ja eroja. Analyysin ensimmäisessä vaiheessa aineistoja analysoidaan kuten mitä tahansa laadullista aineistoa, mutta toisella analysointikerralla kiinnitetään erityisesti huomiota variointiin. (Eskola 2001, 70.)

Tässä tutkimuksessa sovelsin eläytymismenetelmää seuraavasti. Loin eläytymismenetelmään pohjautuen kaksi erilaista aineistonkeruumenetelmää, joista toinen on tarinamuotoinen avoin tehtävä ja toinen avoimiin kysymyksiin perustuva vastauslomake, joka pohjautuu eläytymiseen. Kutsun tarinamuotoista avointa tehtävää tästä lähtien avoimeksi kehyskertomukseksi ja eläytymiseen perustuvaa vastauslomaketta varioiduksi kehyskertomukseksi. Näissä aineistonkeruumenetelmissä vastaajan tehtävänä oli eläytymisen ja tarinankertomisen kautta tuottaa kiusaamistilanteisiin liittyvää viestintää.

Aineistonkeruun toisen vaiheen tein keväällä 2003. Aineistoa kerättiin kahden rinnakkaisen kahdeksannen luokan oppilailta maaseutukoulusta Pohjois-Savosta. Koulu oli sama maaseutukoulu, josta osa haastatteluaineistosta kerättiin. Esitutkimuksen tulosten perusteella vastaajiksi valittiin kahdeksaluokkalaiset, koska heidän oletettiin kykenevän analysoimaan ja kuvaamaan viestintää tarkemmin kuin seitsemäsluokkalaisten. Heidän ajateltiin pystyvän arvioimaan viestintätilanteiden kulkua ja niissä mahdollisesti esiintyviä syy-seuraussuhteita taitavammin kuin vuotta nuorempien oppilaiden.

Varioituun kehyskertomukseen perustuvassa tehtävänannossa (Liite 2) vastaajille kuvattiin kolme koulukiusaamistilannetta, jotka oli poimittu haastatteluaineistossa esiintyneiden kiusaamistilanteiden joukosta. Varioidut kehyskertomukset pohjautuivat

nuorten haastatteluaineistossa kuvailemiin kokemuksiin. Kiusaamistilanteiden kuvaukset valittiin huolella siten, että ne edustavat mahdollisimman erilaisia kiusaamisen muotoja: suoraa verbaalista hyökkäystä, epäsuoraa kiusaamista ja fyysistä hyökkäystä. Näin kehyskertomusten oletettiin sisältävän tarpeellisen määrän variaatioita ja mahdollistavan eri kehyskertomusten tuottamien vastausten vertailun.

Eskolan (2001, 72–73) mukaan tarinoissa tulisi varioida vain yhtä muuttujaa, jotta muuttujia voitaisiin luotettavasti vertailla. Tässä tutkimuksessa päädyttiin kuitenkin kirjoittamaan jokaisesta kehyskertomuksesta oma teksti, eikä variointi perustunut ainoastaan muutaman sanan muuttamiseen tehtävänannossa, kuten Eskola esimerkkitapauksessaan kuvailee. Vastaajia oli yhteensä 19, joista 13 oli poikaa ja 6 tyttöä. Jokainen vastaaja vastasi kaikkiin kehyskertomuksen variointeihin.

Vastaajaa pyydettiin lukemaan kehyskertomus ja asettumaan kiusatun asemaan ja heitä kehoitettiin kuvailemaan puolustautumiskeinoja, joiden avulla he voisivat selvittää kiusaamistilanteesta. Lisäksi heitä kehoitettiin arvioimaan kuvailemiensa keinojen toimivuutta ja puolustautumisen onnistumismahdollisuuksia. Vastaamiseen oli varattu aikaa koko oppitunti. Kenelläkään ei ollut kiire vastata; joillekin vastaajista tunti oli jopa liian pitkä aika vastaamiseen.

Avoimeen kehyskertomukseen perustuvassa tehtävänannossa (Liite 3) puolestaan vastaajia pyydettiin kirjoittamaan lyhyt tarina, jossa he saavat vapaasti kirjoittaa koulukiusaamistapahtumasta ja sen kulusta. Tehtävänannossa on lyhyt tarinan aloitus ja yksinkertainen otsikko sekä päähenkilön esittely. Pojille ja tytöille jaettiin erilaiset tehtävänannot. Poikien tarinassa päähenkilön nimi oli Hannu, kun taas tyttöjen tarinoiden päähenkilö oli Milla. Yhteistyökoulusta tarkistettiin etukäteen, ettei koulussa ollut samannimisiä oppilaita. Vastaajia kehoitettiin tehtävänannossa kuvailemaan runsaasti tarinaan liittyviä tapahtumia ja tilanteita sekä viestintää. Tarkoituksena oli saada mahdollisimman tarkkoja kuvauksia koulukiusaamistapahtumasta ja sen sisältämästä viestinnästä.

Tavoitteena ei ollut tässä tapauksessa mitata tyttöjen ja poikien käsitysten eroa kiusaamistilanteisiin liittyvän loukkaavan viestinnän tai puolustautumiskeinojen suhteen, vaan pikemminkin testata erilaisten kehyskertomusten toimivuutta ja helpottaa vastaa-

jien eläytymistä tehtävänantoon. Tämän vuoksi avoimeen kehyskertomukseen luotiin kaksi erilaista variaatiota, yksi tytöille ja toinen pojille mutta tätä variaation mahdollisuutta ei käytetty analysoinnissa.

Kahdeksaluokkalaiset nuoret osallistuivat tutkimukseen kouluaikana. Heitä oli yhteensä 19, joista 12 oli poikia ja 7 tyttöä. Heillä oli käytettävissään yksi kokonainen oppitunti avoimeen kehyskertomukseen perustuvan tehtävän tekemiseen. Yksi tunti oli joillekin vastaajista liian lyhyt aika. Jotkut kertomuksista jäivät kokonaan vaille loppua tai loppu oli kiirehtimällä tehty.

5.3 Eläytymismenetelmällä tuotettujen aineistojen analysointi

Avoimella kehyskertomuksella ja varioiduilla kehyskertomuksilla tuotetut aineistot analysoitiin erikseen. Analyysi päätettiin aloittaa varioitujen kehyskertomusten analysoinnilla, koska aiempaa sovellettavissa olevaa teoreettista viitekehystä analyysin pohjaksi ei ollut olemassa. Näin ollen induktiivisen ajattelun oletettiin toimivan paremmin analyysin peruslähtökohtana. Ideana oli siis edetä yksittäisestä yleiseen, tässä tapauksessa tarkemmin rajatun tehtävänannon tuottamista vastauksista väljemmän tehtävänannon tuottamiin vastauksiin.

Varioitujen kehyskertomusten tehtävänanto ohjaa vastaajaa tuottamaan puolustautumiskeinoja tietyn tyypin kiusaamiseen. Avoimen kehyskertomuksen tehtävänanto puolestaan mahdollistaa laajemman näkökulman vastaajalle tuottaa erilaisia puolustuskeinoja. Vastaaja saa päättää, millaista kiusaamista vastauksessa esiintyy ja miten kiusattu siihen reagoi.

Aineiston analysoinnissa on käytetty kvantifiointia ja tematisointia. Eskolan (1991, 20–29) mukaan kvantifiointi sopii eläytymismenetelmällä tuotettujen aineistojen analyysiin, koska se avulla on mahdollista laskea esiintymistiheyksiä sekä luokitella ja taulukoida aineistoa. Myös tematisoinnissa luokitellaan aineistoa mutta tällöin tavoitteena on tuottaa myös laadullista eikä ainoastaan määrällistä kuvausta aineistossa esiintyvistä luokista.

5.3.1 Varioiduilla kehyskertomuksilla tuotetun aineiston analyysi

Kustakin varioidusta kehyskertomuksesta muodostettiin analyysin alkuvaiheessa oma taulukko. Vastaajat numeroitiin ja vastaukset koodattiin taulukkoa apuna käyttäen. Taulukkoon merkittiin seuraavat teemat:

- kiusatun toiminta kiusaamistilanteessa
- tilanteeseen liittyvän viestinnän lyhyt kuvaus
- kiusaajan vastaus puolustautumiseen
- apureiden ja tukijoiden toiminta
- muun luokan toiminta
- lyhyt kuvaus tilanteen päättymisestä
- vastaajan oma arvio tuotetun puolustautumiskeinon toimivuudesta

Aluksi jokainen vastaus analysoitiin taulukkoon yksitellen. Kun kaikki vastaukset oli koodattu taulukkoon, verrattiin eri kiusaamistilanteisiin tuotettuja vastauksia toisiinsa. Taulukkoon teemoittain koodattujen vastausten vertailun pohjalta jokaisen vastaajan tuottamat puolustautumiskeinot nimettiin tematisointia analyysivälineenä apuna käyttäen. Ensin puolustautumiskeinot jaettiin aktiivisiin ja passiivisiin ja tämän jälkeen vielä pienempiin alaluokkiin. Luokittelun pohjana käytettiin esitutkimuksesta saatuja tuloksia ja pääluokkia, joita täydennettiin ja muokattiin analyysin edetessä.

Koska erilaiset kiusaamistilanteet tuottivat hyvin erilaisia puolustautumiskeinoja, muodostettiin jokaisesta tilanteesta oma yhteenveto. Kunkin kehyskertomuksen tuottamasta aineistosta luotiin oma kuvio, jossa eri puolustautumiskeinojen nimet sekä niiden muodostamat ylä- ja alaluokat on nähtävillä visuaalisessa muodossa.

5.3.2 Avoimella kehyskertomuksella tuotetun aineiston analyysi

Avoimen kehyskertomuksen avulla tuotetut eläytymismenetelmätarinat kirjoitettiin aineistonkeruun jälkeen puhtaaksi. Tämän jälkeen ne luettiin läpi ja niistä etsittiin mainintoja erilaisista puolustautumiskeinoista. Puolustautumista kuvaavat valinnat koodattiin niitä ylä- ja alaluokkia apuna käyttäen, jotka oli saatu muodostettua varioidujen kehyskertomusten analyysissä.

Enää analysoinnissa ei käytetty apuna taulukkomuotoa, vaan analyysin pohjana toimivat jo muodostuneet puolustautumiskeinojen ylä- ja alaluokat. Taulukon käyttöä analyysin apuvälineenä ei katsottu enää tarpeelliseksi, koska ilmiötä kuvaavat luokat oli jo saatu luotua. Eläytymismenetelmätarinoiden sisältämät kuvaukset puolustautumisesta mukailivat varioituun kehyskertomukseen pohjautuvan aineiston analyysiä, joten enää ei ollut tarpeen muodostaa lisää ylä- tai alaluokkia. Myös nämä puolustautumiskeinot koottiin omaan kuvioonsa.

Kaikista eläytymismenetelmällä tuotetuissa aineistoissa esiintyneistä puolustautumiskeinoista koottiin yhteenveto ja samalla eri puolustautumiskeinojen esiintymistiheys laskettiin kullakin kehyskertomuksella tuotetuissa vastauksissa. Eri kehyskertomuksilla tuotetuista aineistoista saatuja tutkimustuloksia verrattiin keskenään, jotta saataisiin selville, tuottiko kehyskertomusten variointi vaihtelua tutkimustuloksiin. Havainnot koottiin yhteen ja niistä muodostettiin keskeisimpiä eroja ja yhtäläisyyksiä kuvaava pylväsdiagrammi.

Tämän jälkeen avoimella kehyskertomuksella tuotetusta aineistoista kirjattiin ylös nuorten näkemyksiä puolustautumisen toimivuudesta ja siihen liittyvistä riskeistä. Nuorten näkemykset eri puolustautumiskeinojen toimivuudesta yhdistettiin varioidun kehyskertomuksen analysoinnissa koodattuihin vastaajien omiin arvioihin heidän tuottamiensa puolustautumiskeinojen toimivuudesta ts. kun varioitujen kehyskertomusten koodauksessa taulukkoon laitettiin vastaajan arvio omasta puolustautumisesta, saatiin samalla aikaan vastauksia tähän kysymykseen. Näistä havainnoista muodostettiin tutkimusraporttiin oma kokonaisuus.

Lopuksi eläytymismenetelmätarinoista poimittiin kaikki loukkaavaksi tulkittavissa olevat viestit sekä teot. Erityisen isoksi luokaksi analyysissä osoittautuivat erilaiset verbaaliset loukkaavat viestit. Näitä loukkaavia verbaalisia viestejä analysoitiin tarkemmin aiempien tutkimustulosten luokitteluja mukaillen. Loukkaavat verbaaliset viestit luokiteltiin sisällön, muodon ja kontekstin perusteella. Analyysin perusteella loukkaavat verbaaliset viestit jaoteltiin niiden keskeisiä piirteitä kuvaaviin luokkiin. Lopuksi loukkaavien verbaalisten viestien muodostamista luokista muodostettiin taulukko, jonka vasemmassa sarakkeessa on luokan nimi ja oikeassa kuvaus luokasta.

Näistä viesteistä on havaittavissa viestien rakenne ja haavoittavuus eli se, millaisille argumenteille ja periaatteille ne perustuvat. Niiden tarkastelu luo pohjaa ymmärtää, miksi kiusatun on joskus äärimmäisen vaikea puolustautua taitavalta verbaaliselta aggressiivisuudelta.

6 TUTKIMUSTULOKSET

Seuraavissa neljässä alaluvussa käsitellään kiusaamistilanteisiin liittyvää loukkaavaa viestintää sekä puolustautumista. Luvussa 6.1 perehdytään loukkaavan viestinnän eri ilmenemismuotoihin ja luvuissa 6.2, 6.3 ja 6.4 puolestaan käsitellään puolustautumista.

Luvuissa on runsaasti esimerkkejä sekä avoimella kehyskertomuksella että varioiduilla kehyskertomuksilla tuotetuista aineistoista. Kussakin luvussa kerrotaan, mitä aineistoa luvussa käsitellään. Esimerkit on numeroitu juoksevilla numeroinnilla tulosluvussa 6. Jokaisen esimerkin kohdalla on lisäksi aineistotunniste, joka kertoo, mistä aineistosta esimerkki on peräisin.

Varioiduilla kehyskertomuksilla tuotetusta aineistosta olevat esimerkit on merkitty tunnisteella VAR. Lisäksi tunnisteeseen on lisätty vastaajan sukupuoli ja vastaajalle koodausvaiheessa annettu numero. Avoimella kehyskertomuksella tuotetusta aineistosta poimitut esimerkit on merkitty kolmikirjain tunnisteella AVO. Tämän jälkeen tunnisteessa kerrotaan, onko vastaaja kirjoittanut Hannusta vai Millasta eli onko hän tyttö vai poika. Numero aineistotunnisteen lopussa viittaa vastaajan numeroon. Esimerkit on numeroitu juoksevilla numeroinnilla tulosluvussa 6. Loukkaavaa viestintää käsittelevässä luvussa 6.1. esimerkit on numeroitu numeroilla 1–12 ja puolustautumista käsittelevissä luvuissa alkaen luvun 6.2 alusta numeroilla 1–25.

6.1 Nuorten käsityksiä loukkaavasta viestinnästä koulukiusaamistilanteissa

Kuvauksia kiusaajien käyttämistä loukkaavista verbaalisista viesteistä esiintyi avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa runsaasti. Osa loukkaavaan viestintään liittyvistä kuvauksista esiintyi eläytymismenetelmätarinoissa vain mainintoina, joihin ei kuulunut esimerkkejä. Kirjoittaja esimerkiksi kuvaili kiusaamisen olevan nälvimistä tai haukkumista, mutta vastaus ei pitänyt sisällään varsinaista loukkaavaa viestiä. Tähän alalukuun 6.1 on kerätty tällaiset maininnat. Näiden tutkimustulosten perusteella ei siis voida antaa näistä loukkaavista viesteistä esimerkkejä eikä tehdä

eroa vaikkapa vinoilun tai nälvimisen välille. Maininnat kuitenkin antavat kuvan loukkaavan viestinnän keskeisistä piirteistä.

Haukkuminen ja huutelu mainittiin useissa eri yhteyksissä. Haukkuminen saattoi kohdistua mihin tahansa kiusatun ominaisuuteen, kuten esimerkiksi käytökseen, järkeen, naurutyylisiin, pukeutumiseen tai kiusatun persoonallisuuspiirteisiin. Huutelulla tarkoitettiin samansuuntaisia hyökkäyksiä kuin haukkumisella. Haukkumiseen ja huuteluun liittyi usein myös nimittelyä. Nimittelyä esiintyi lähes jokaisessa kiusaamista kuvaavassa tilanteessa. Muita samansuuntaisia loukkaavaa verbaalista viestintää kuvaavia sanoja olivat ilkkuminen ja pilkanteko.

Nämä kaikki viisi loukkaavan viestinnän muotoa: haukkuminen, huutelu, nimittely, ilkkuminen ja pilkanteko, ovat suoria tapoja kiusata verbaalisesti. Kaikki ympärillä olevat luokkatoverit kuulevat nämä loukkaukset: ne ovat yksiselitteisesti tulkittavissa loukkaaviksi sanoiksi.

Vielä astetta edemmäs loukkaavuudessa mennee nöyryyttäminen. Tällöin on kyse toisen itsetunnon vahingoittamisesta ja ihmisarvon loukkaamisesta. Nöyryyttäminen on julkista häpeän tuottamista kiusatulle muun ryhmän edessä. Nöyryyttäminen mainittiin aineistossa esimerkkinä kiusaamisesta, eikä mainintoihin liittynyt tarkempaa kuvausta. Sen siis voidaan tulkita olevan sekä sanallisesti tapahtuvaa että myös fyysisesti tapahtuvaa toimintaa ryhmässä.

Ärsyttäminen ja hännääminen puolestaan kertovat jotain kiusaajan motiiveista: viestinnällä pyritään saamaan aikaan jokin reaktio kiusatussa. Erityisesti pojat mainitsivat ärsyttämisen liittyvän läheisesti kiusaamistilanteiden alkuun.

Vinoilu ja nälviminen aineistoissa viittaavat huumorilla höystettyyn loukkaavaan viestintään, joka saattaa ulkopuolisen silmissä vaikuttaa harmittomalta sanailulta. Huumoriin piilotetaan kuitenkin loukkaava viesti, jolloin sen teho moninkertaistuu: nauru seuraa loukkaavaa viestiä ja näin kiusaaminen on saanut oikeutuksen ryhmässä, koska kaikki nauravat tapahtuneelle.

Aivan omanlaistaan verbaalista viestintää vastauksissa edustivat matkiminen ja toistaminen. Näillä pyritään loukkaamaan kiusattua epäsuorasti saattamalla hänet epäsuosiolliseen valoon ryhmän edessä. Matkimalla kiusattua tai yksinkertaisesti toistamalla kiusatun vastauksia saadaan kiusattu vaikuttamaan typerältä tai suorastaan jopa tyhmältä. Matkiminen on tehokas tapa saada kiusattu hiljenemään, koska mitä tahansa hän sanoo, se voidaan toistaa ja saada kuulostamaan muiden mielestä merkityksettömältä tai arvottomalta. Kiusattu ei pysty puolustautumaan matkimista vastaan.

6.1.1 Loukkaava verbaalinen viestintä

Avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa esiintyneet loukkaavat verbaaliset viestit voidaan jakaa seitsemään luokkaan, jotka on esitetty taulukossa 1. Luokat kuvaavat nuorten tuottamien kiusaamisviestien muotoa, rakennetta ja joissakin tapauksissa myös sisältöä. Nämä luokat antavat peruskuvauksen siitä, millaista viestintä on kiusaamistilanteissa ja millaisia loukkaavat viestit ovat rakenteeltaan. Taulukon vasemmassa sarakkeessa on luokan nimi ja oikealla tarkempi kuvaus siitä, millaisia kyseiseen luokkaan kuuluvat loukkaavat viestit ovat.

Nimittely esiintyi erittäin aineistoissa usein. Erilaiset kiusaamistilanteiden kuvaukset lähes poikkeuksetta sisälsivät nimittelyä. Nimittely paljastaa joissakin tapauksissa kiusaamisen näennäiset syyt, ts. ne seikat, joiden vuoksi kiusattua pidetään muista poikkeavana.

Esimerkki 1 (AVO/HANNU/9)
“Paviaani läskipää!”

Esimerkki 2 (AVO/HANNU/5)
“Ääliö pöllö!”

Nämä huudot saattavat kertoa siitä, miksi kiusattua todennäköisesti kiusataan. Hän on erilainen, koska ensimmäisessä tapauksessa häntä pidetään lihavana ja toisessa esimerkissä hänen ajatellaan olevan muita tyhmempi. Näillä arvioilla ei välttämättä ole mitään tekemistä todellisuuden kanssa, vaan ne ovat pikemminkin kiusaajaryhmässä aktiivisesti muodostettuja tai pitemmän ajan kuluessa muodostuneita suhteellisen vaikiintuneita käsityksiä kiusatusta (ks. kiusaamistilanteen ryhmädynaamiset tekijät).

TAULUKKO 1. Loukkaavat verbaaliset viestit

	Luokka	Kuvaus
1	nimittely	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kiusatun nimittelyä erilaisilla kutsumanimillä ▪ kertoo joissakin tapauksissa kiusaamisen syytä
2	haukkuminen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kiusatun haukkumista ja kiusatulle huutelua ▪ sisältää erilaisia loukkauksia, jotka kohdistuvat usein ulkonäköön, persoonallisuuteen, taitoihin jne.
3	uhkailu	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pakotetaan tai vaaditaan kiusattua toimimaan tietyllä tavalla
4	puolustautumista vastaan rokkottaminen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ riistetään kiusatulta mahdollisuus puolustautua tai kunniaikkaasti selviytyä tilanteesta
5	sosiaalisen tuen puuttumisen esille tuominen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tuodaan esille, että kiusatulla ei ole ystäviä tai tukijoita tilanteessa
6	muun ryhmän tuen varmistaminen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ varmistetaan, että muut ryhmäläiset tukevat kiusaajaa
7	epäsuora loukkaaminen	<ul style="list-style-type: none"> ▪ käytetään epäsuoraa viestintää, jossa konteksti ja viestin sisältö ovat ristiriidassa ▪ esimerkiksi ironista tai päikittelevää ▪ viestissä annetaan ymmärtää jotakin, jota ei sanota

Toinen yleisesti vastauksissa esiintynyt loukkaavan verbaalisen viestinnän muoto oli **haukkuminen**. Haukkuminen on varsin suora keino loukata: kaikki ympärillä kuulevat sen ja viestien loukkaavuus on ilmeistä. Kinneyn mallin (ks. Kinney 1994) mukai-

sesti hyökkäysten kohteet vaihtelivat kiusatun minäkuvan (esimerkki 3) ja taitojen (esimerkki 4) välille muodostuvalle dimensiolle.

Esimerkki 3 (AVO/MILLA/6)

“Hei tuolla on läski Milla! Kattokaa sen reisiä! Hyi Helvetti!”

Esimerkki 4 (AVO/MILLA/6)

“Sä et osaa mitään! Avuton!”

Uhkailu perustuu kiusaajan vallalle. Kiusattua vaaditaan toimimaan tietyllä tavalla ja hänelle tehdään selväksi, ettei muita vaihtoehtoja ole. Uhkailuun liittyi vastauksissa usein myös kiristämistä (esimerkki 5). Tavoitteena uhkailuun perustuvissa viesteissä oli esim. pakottaa kiusattu vaikenemaan (esimerkki 6.). Tämän tyyppisissä viesteissä asetettiin kiusattu asemaan, jossa hänen oli äärimmäisen vaikea hakea tukea auktoriteeteilta kiusaamisen lopettamiseksi. Kiusaaja varmisti uhkailemalla, ettei kiusattu kantele tapahtuneesta. Tällöin rangaistukset kiusaamisesta pystyttiin minimoimaan.

Esimerkki 5 (AVO/HANNU/11)

“Senkin nynny! Jos me nähdään sut illalla kylällä, niin saat turpiisi!”

Esimerkki 6 (AVO/HANNU/11)

“Tämä on sitten viimeinen kerta, kun rällit meistä rehtorille, kuulitko?”

Osa loukkaavista verbaalisista viesteistä on niin taitavasti rakennettu, että niitä vastaan on erittäin vaikea puolustautua. Erityisesti tällaisia olivat aineistossa esiintyneet **puolustautumista vastaan rokottavat** (esimerkki 7) viestit, joissa loukkaavaan viestiin on jo sisällytetty aseista riisuvia tai puolustuskyvyttömäksi tekeviä argumentteja. Esimerkin seitsemän kaltainen kysymys ajaa kiusatun nurkkaan. Myönteinen vastaus kertoo häviöstä ja kielteinen vastaus tällaiseen kysymyksen asetteluun vaikuttaa teenäiseltä tilanteessa, jossa kiusattu ilmiselvästi on alakynnessä. Viesti on siis aseista riisuva ja siihen on äärimmäisen vaikea vastata kasvojaan menettämättä.

Esimerkki 7 (AVO/MILLA/1)

“Voi pikku Millaa, onko häntä nyt loukattu?”

Samalla tavalla mahdottomalta tuntuvaan tilanteeseen kiusatun ajoi esimerkissä 8 oleva lause. Jossain muussa yhteydessä ja kontekstissa kysymys on aivan tavallinen, mutta kiusaamistilanteessa se saa aivan uuden ulottuvuuden. Kiusaaja käyttää valtaan-

sa osoittamalla pystyvän kontrollloimaan kiusatun elämää. Kaikki kiusaamistilanteissa mukana olevat tietävät, että kysymys ei ole tavallisesta ystävälle esitetystä kysymyksestä. Viestin tarkoitus on ainoastaan kertoa kiusatulle ja muille mukana oleville, että kiusaajalla on tilanteessa valta-asema. Tästä vallasta kertoo kontekstin ja viestin sisällön yhteensopimattomuus: viesti on näennäisesti ystävällinen mutta ei sovi kontekstiin. Tämän ristiriidan avulla saadaan aikaan tavallisuudesta poikkeava, voimakas viesti, jota on vaikea vastustaa.

Esimerkki 8 (AVO/MILLA/4)

“Älä nyt mee, eihän me olla keretty keskustella kunnolla, vai onks sul johonkin kiire?”

Myös **sosiaalisen tuen puuttumisen esille tuominen** (esimerkki 9) saattoi vastauksissa kiusatun alakynteen. Tällainen menettely varmisti sen, ettei kukaan ryhmästä mielellään asetu kiusatun puolelle: eihän kiusatulla muutenkaan ole ystäviä. Kiusattu puolestaan taas kipeästi muistaa sen, että hänellä ei ole ystäviä. Mikäli kiusatulla on ystäviä voi tällainen loukkaava viesti kertoa kiusatulle, ettei apua omalta ystävältä ole ainakaan tässä tilanteessa odotettavissa (esimerkki 10).

Esimerkki 9 (AVO/MILLA/7)

“Eiks sulla oo ketään kavereita? Senkin hyypiö!”

Esimerkki 10 (AVO/MILLA/2)

“Missä se sun kaveris Saara nyt on? Ei taida olla auttamassa vai?”

Ryhmän tukea hakevat viestit (esimerkki 11) olivat erittäin taitavasti rakennettuja viestejä. Tähän kysymykseen ei edes odoteta vastausta. Sen tarkoitus on vain saada tilanteessa mukana olevat myötäilemään ja tukemaan kiusaajaa. Kiusaajan väitteen kiistäminen olisi suora loukkaus kiusaajaa kohtaan ja saattaisi suunnata kiusaamisen kielteisen vastauksen antajaan. Myönteinen vastaus puolestaan osoittaa tukea kiusaajalle. Kysymys on taidokkaasti rakennettu ja palvelee erinomaisesti kiusaajan tarkoitusperiä: viestin loukkaavuudelta on äärimmäisen vaikea suojautua.

Esimerkki 11 (AVO/MILLA/1)

“Kehtaisitteko te tytöt tulla ton näkösenä kouluun? Mä en ainakaan.”

Aineistossa esiintyneissä epäsuorissa loukkauksissa korostuivat viestin sisällön, ilmaisutavan ja kontekstin välinen ristiriita. Näennäisesti viestit ovat harmittomia tai jopa hauskoja, mutta konteksti saa ne aivan uuteen valoon. Viestit muuttuvat myrkyllisen pistäviksi ja satuttaviksi. Tällaiset viestit saattavat olla esimerkiksi ironisia ja piikitteliä. Niissä ei useinkaan sanota mitään suoraan, vaan annetaan ymmärtää jotakin rivien välistä (esimerkki 12).

Esimerkki 12 (AVO/MILLA/6)

“Mitäs meidän pikku tyttö? Oliko ikävä kesäloman ajan?”

Tämän viestin loukkaavuus perustuu juuri kontekstin ja sisällön väliselle ristiriidalle. Jossakin muussa kontekstissa kysymys voitaisiin tulkita normaaliksi uteliaisuudeksi: mitä olet tehnyt kesäloman aikana, onko sinulla ollut ikävä. Tässä yhteydessä viesti kuitenkin saa loukkaavan sävyn. Loukkaavan viestin alussa oleva puhuttelu antaa jo muulle ryhmälle tulkintavihjeen. Kyseessä on tilanne, jossa valta on epätasaisesti ja kautunut.

6.1.2 Loukkaava nonverbaalinen viestintä

Verbaalisen viestinnän ohella avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa oli mainintoja nonverbaalisesta viestinnästä ja sen merkityksestä. Kiusaajan käyttämä äänenvoimakkuus oli yleensä korkea ja verbaaliset viestit sisälsivät runsaasti erilaisia äänensävyjä, joilla kiusaaja pyrki tehostamaan viestiään. Äänensävyistä mainittiin esimerkiksi pilkkaava, ärsyttävä, ilkeä, vaihteleva ja halveksiva. Toisaalta vastausten mukaan äänensävyä oli vaikea kuvailla sanoilla, vaikka sitä merkittävänä pidettiin. Äänensävyä kuvattiin yleisesti myös totiseksi, todelliseksi ja ei-leikkisäksi, vaikka itse viesti saattoikin olla humoristinen ja siksi ristiriidassa nonverbaalisen viestin kanssa. Joissakin tapauksissa itse viesti saattoi olla hyvinkin tavallinen, mutta äänensävy paljasti, että kyseessä on loukkaava viesti. Äänen ja sisällön ollessa ristiriidassa keskenään tehtiin tulkinnat viestin loukkaavuudesta juuri nonverbaalinen viestin eli äänen perusteella.

Vastaajat eivät osanneet kuvata tarkkaan kiusaajan tai kiusaajien ilmeitä, eleitä tai asentoja. Yleensä kiusaajat olivat asettuneet ringiin tai puoliympyrään lyhyen väli-

matkan päähän kiusatusta. Vastauksissa kyllä mainittiin nk. merkitsevät katseet ja niiden voima, mutta tarkempi katseiden ja asentojen tarkastelu ei ole aineiston perusteella mahdollista.

Nauraminen liittyi lähes poikkeuksetta kaikkiin kiusaamistilanteisiin. Naurulla oli useita funktioita, kuten pilkkaaminen, nolaaminen ja väheksynnän viestiminen. Naurulla pyrittiin samansuuntaisiin loukkaaviin tavoitteisiin kuin sanoilla. Hämäävää naurun liittymisessä kiinteästi kiusaamistilanteisiin on se, että se liitetään arkiajattelussa iloon ja onnellisuuteen. Kiusaamistilanteissa se kuitenkin saa aivan toisen merkityksen. Nauru on loukkaavaa ja satuttavaa. Naurua kuvattiin esimerkiksi sanoilla ilkeää, kiusaamista tukevaa tai vahvistavaa, typerää, kihertävää, halveksivaa ja pilkkaavaa.

Naurun käyttö on kiusaajalle kätevää ja palkitsevaa. Naurun todellista merkitystä on ulkopuolisen vaikea tulkita ja sen avulla kiusaajan on helppo esiintyä ryhmässä hyväksyttävässä roolissa muiden huvittajana. Kiusaaminen on erittäin helppo kätkeä naurun taakse.

6.1.3 Loukkaavat teot

Aineistossa esiintyneet maininnat erilaisista loukkaavista teoista jakaantuivat kolmeen isompaan luokkaan, jotka ovat: 1. suorat kiusattuun kohdistuvat fyysiset hyökkäykset, 2. kiusatun omaisuuteen kajoaminen ja 3. epäsuorat kiusattuun kohdistuvat hyökkäykset (taulukko 2).

TAULUKKO 2. Loukkaavat teot

Suorat kiusaamisen muodot		Epäsuorat kiusaamisen muodot	
kiusattuun kohdistuvat loukkaukset	kiusatun omaisuuteen kohdistuvat loukkaukset	ryhmän ulkopuolelle jättäminen	muu epäsuora kiusaaminen

Suoria kiusattuun kohdistuvia hyökkäyksiä olivat esimerkiksi päälle sylkeminen, vaatteista repiminen ja kiinni pitäminen, töniminen, tavaroilla heittäminen (esim. lumipallo, kuminpalaset, märät paperipyyhkeet ja kivet), hiuksista repiminen ja vessaan lukitseminen. Erityisen aggressiivisia esimerkkejä satuttavista hyökkäyksistä olivat kuristaminen, mukiloiminen, hakkaaminen, lyöminen, potkiminen, kamppaaminen ja pään uittaminen vessanpöntössä. Vastajaat ajattelivat suorien fyysisten tekojen satuttavan kiusattua mutta olevan kuitenkin luonteeltaan reiluja tapoja kiusata: hyökkääjä on mahdollista tunnistaa ja hänelle on ainakin periaatteessa mahdollista antaa samalla mitalla takaisin.

Osa loukkaavista teoista kohdistui kiusatun omaisuuteen. Hänen tavaroitaan saatettiin piilottaa, varastaa, rikkoa tai heitellä ympäriinsä. Muita mainintoja kiusatun omaisuuden kajoamisesta olivat koulutöitten tärvelly ja pulpetin sotkeminen. Myös omaisuuden tärveleminen on mahdollista ainakin joissakin tapauksissa tunnistaa: kiusattu tietää, kuka kiusaamisen takana on ja voi edes yrittää puolustautua.

Sen sijaan epäsuorat loukkaavat teot ovat luonteeltaan salakavalialia. Kiusattu ei aina voi tietää, kuka kiusaamisen takana viime kädessä on. Esimerkkejä tällaisista epäsuorista kiusaamisen tavoista ovat esimerkiksi erilaisten loukkaavien viestien piilottaminen pulpettiin, salaisuuksien paljastaminen tai luottamuksen pettäminen jollakin muulla tavalla.

Erityisen hankalaa kiusatun kannalta on ryhmästä eristäminen. Kiusattu jätetään ryhmän vuorovaikutuksen ulkopuolelle. Hän on ryhmälle ei-kukaan, merkityksetön henkilö. Kiusatusta saatetaan puhua pahaa selän takana eikä häntä kutsuta mukaan joukkoon. Usein epäsuoraan kiusaamiseen liittyi vastauksissa ilkeiden juorujen levittämisestä. Kiusatun annettiin ymmärtää usealla eri tavalla, ettei hän ole tervetullut ryhmään. Useimmin tällaisen viestinnän kanavana toimi nonverbaalinen viestintä: merkitsevät katseet, äänenpainot ja asennot. Näillä viesteillä kiusatulle määritettiin paikka ryhmän ulkopuolella. Epäsuora kiusaaminen ei vaadi sanoja ja se on siksi vaikeaa huomata. Epäsuoraa kiusaamista vastaan on vaikea puolustautua. Koska suoraa hyökkäystä ei ole, kiusattu ei voi puolustaa omia oikeuksiaan millään tavalla.

6.2 Nuorten käsityksiä puolustautumisesta koulukiusaamistilanteissa

Tässä luvussa (6.2.) raportoidaan koulukiusaamistilanteisiin liittyviä puolustautumiskeinoja, jotka on saatu avoimella kehyskertomuksella ja varioiduilla kehyskertomuksilla kerätyistä aineistoista. Eri kehyskertomukset tuottivat hyvin erilaisia puolustautumiskeinoja, joten niitä tarkastellaan luvussa 6.2. aluksi omina kokonaisuuksinaan. Neljä ensimmäistä alalukua 6.2.1., 6.2.2., 6.2.3. ja 6.2.4. sisältävät tulokset eri kehyskertomusten tuottamista aineistoista seuraavassa järjestyksessä.

Luvut 6.2.1., 6.2.2. ja 6.2.3. koostuvat varioituun kehyskertomukseen perustuvien aineistojen käsittelystä. Varioidulla kehyskertomuksella aineistoa kerätessä vastaajille kuvattiin kolme erilaista kiusaamistilannetta. Tehtävänannossa vastaajaa kehoitetaan kuvittelemaan itsensä kiusatun asemaan ja vastaamaan, miten hän pyrkisi ratkaisemaan tilanteen.

Ensimmäinen kiusaamistilanne perustui verbaaliselle aggressiolle. Kiusaava viesti on kuvauksessa suora hyökkäys kiusatun taitoja kohtaan: kiusaaja pilkkasi kiusatun piirustustaitoja (luku 6.2.1.). Toinen tilanne oli aivan erityyppinen. Siinä kiusatun hyvä ystävä oli paljastanut salaisuuden. Kyseessä on siis luottamuksen pettäminen ja epäsuora kiusaaminen (luku 6.2.2.). Kolmas tilanne oli fyysisesti uhkaava. Kehyskertomuksessa kiusaaja ja hänen avustajansa ympäröivät kiusatun ja ottavat hänen reppunsa (luku 6.2.3.).

Vastaajia varioituihin kehyskertomuksiin perustuvaa aineistoa kerätessä oli 19. Nuoret saattoivat esittää yhdessä vastauksessaan useamman toimintatavan tai vaihtoehdon yhdistelmän, jonka he uskoivat toimivan tilanteessa. Erilaisia tilanneratkaisuja on ensimmäisessä tilanteessa (suora verbaalinen hyökkäys) tuotettu yhteensä 25, toisessa (epäsuora kiusaaminen) 23 ja kolmannessa (fyysinen hyökkäys) 31.

Luvussa 6.2.4. käsitellään avoimella kehyskertomuksella tuotetusta aineistosta saatuja tuloksia. Avoimen kehyskertomuksen tehtävänannossa vastaajia pyydettiin kirjoittamaan Millan (tytöt) tai Hannun (pojat) koulupäivästä. Vastauksista poimittiin erilaisia puolustautumiskeinoja. Aineistossa oli kaiken kaikkiaan 62 mainintaa puolustautumisesta.

Tulokset on koottu kuhunkin alalukuun (6.2.1., 6.2.2., 6.2.3. ja 6.2.4.) kuvioiksi. Kaikissa kuvioissa on kaksi pääluokkaa, aktiivinen ja passiivinen. Ne kuvastavat kiusatun valintoja selviytyä ja puolustautua kiusaamistilanteessa. Yläluokat kuvaavat kiusatun toiminnan ilmiä: miltä kiusattu näyttää ja vaikuttaa ulospäin. Tekeekö kiusattu jotakin ulospäin havaittavaa vai ei?

Sanaa passiivinen ei käytetä tässä yhteydessä sanan perusmerkityksessä kuvaamaan täysin toimetonta tilaa, vaan se kuvaa pikemminkin kiusatun ulospäin näkyvää toimintaa, joka on jollakin tavalla passiivista. Passiivisuuden tai tekemättömyyden taustalla voi kuitenkin olla erittäin tarkoin harkittu toiminta tai menettelytapa, jonka kiusattu on valinnut tietoisesti puolustautumiskeinokseen. Passiivisuudesta tehtävät tulkinnat ja sen takana olevat ajatukset voivat kuitenkin poiketa hyvinkin radikaalisti täydellisestä passiivisuuden tilasta.

Aktiivinen puolustautuminen on jaettu kolmeen alaluokkaan, jotka ovat teot, sanallinen puolustautuminen ja fyysinen puolustautuminen. Teoilla tarkoitetaan puolustautumista, jossa kiusattu toimii aktiivisesti. Hän saattaa esimerkiksi mennä kertomaan kiusaamisesta opettajalle, yrittää poistua kiusaamistilanteesta tai pyrkiä ratkaisemaan kiusaamistilanteen jollakin teolla. Tähän alaluokkaan on myös yhdistetty aineistossa esiintyneet nonverbaaliset viestintäaktit, joilla on pyritty ratkaisemaan kiusaamistilanne. Tällainen teko voisi esimerkiksi olla keskisormen näyttäminen kiusaajalle.

Sanallisella puolustautumisella tarkoitetaan niitä verbaalisen puolustautumisen keinoja, joita kiusattu käyttää alakynteen joutuessaan. Osa sanallisesta puolustautumisesta käsittää suoraan kiusaajaan kohdistettuja vastahyökkäyksiä, osa taas pyrkii mitätöimään kiusaamisen. Fyysiseen puolustautumiseen kuuluvat erilaiset väkivaltaan tukeutuvat strategiat.

Passiivinen puolustautuminen on jaettu kolmeen alaluokkaan, jotka ovat välinpitämättömyys, alistuminen ja sisäinen selviytymispuhe. Alistuminen on toimintaa, jossa kiusattu viestii mahdollisesti sekä sanallisesti että sanattomasti alistumista. Kiusattu on kyvytön ratkaisemaan kiusaamistilannetta millään tavalla. Tällaisissa tilanteissa kiu-

sattu ei uskalla, pysty tai osaa tehdä mitään. Hän ei pyri millään tavalla muuttamaan tilanteen kulkua.

Sisäinen selviytymispuhe puolestaan kuvaa tilanteita, joissa kiusatun mielessään käymä sisäinen puhe nousee merkittävään asemaan. Tällöin tavat, joilla kiusattu selittää itselleen kiusaamista, sen syitä ja sitä, kuinka siihen tulisi suhtautua, toimivat puolustautumisena. Välinpitämättömyys puolestaan on ratkaisumalli, jonka ideana on olla kiusaamistilanteen yläpuolella. Kiusattu yrittää olla välittämättä kiusaamisesta tai ei oikeasti välitä siitä.

Itku puolustautumiskeinona kiusaamistilanteessa ei sovi kumpaankaan yläluokkaan. Se on sijoitettu yläluokkien aktiivinen ja passiivinen väliin, koska se voi toimia kummallakin tavalla. Taulukkoon kolme on koottu sekä avoimella kehyskertomuksella että varioitua kehyskertomusta käyttämällä tuotetuissa aineistoissa esiintyneet puolustautumiskeinot.

TAULUKKO 3. Avoimella kehyskertomuksella ja varioiduilla kehyskertomuksilla tuotetuissa aineistoissa esiintyneet puolustautumiskeinot

Aktiivinen puolustautuminen (f99)	Itku (f5)	Passiivinen puolustautuminen (f36)
Teot (f33)		Välinpitämättömyys (f15)
Sanallinen puolustautuminen (f55)		Alistuminen (f5)
Fyysinen puolustautuminen (f11)		Sisäinen selviytymispuhe (f16)
Kaikki maininnat yhteensä: 140		

6.2.1 Puolustautuminen verbaalista hyökkäystä vastaan

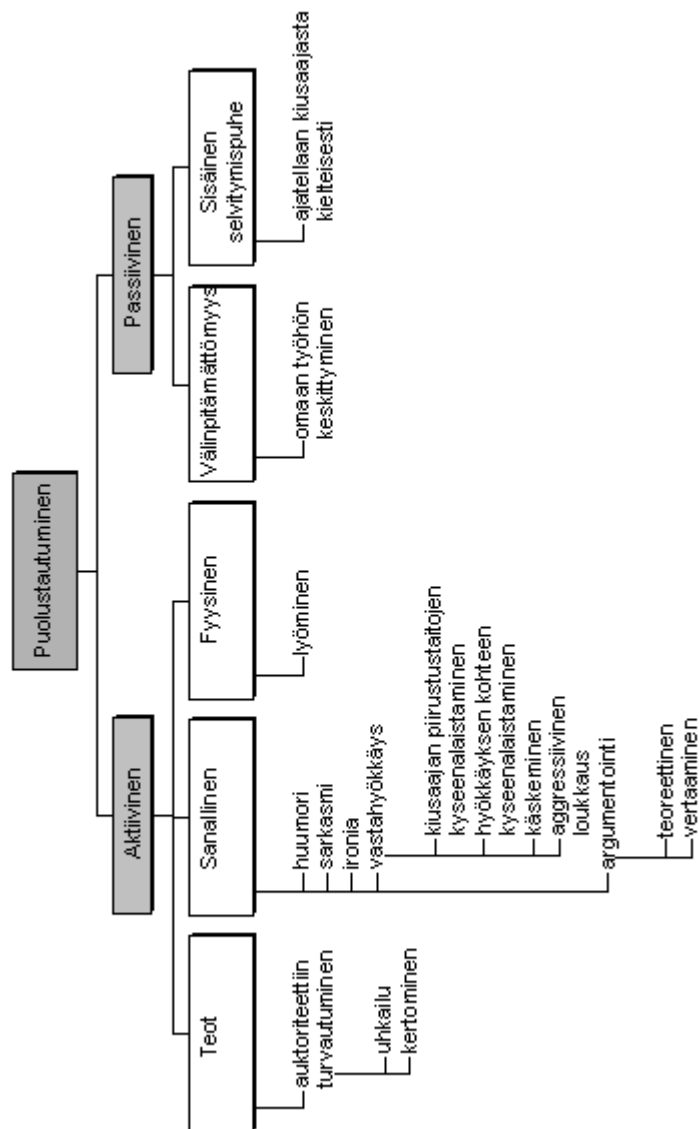
Varioiduista kehyskertomuksista ensimmäinen oli verbaalinen hyökkäys. Kuvitellessaan itsensä alla kuvattuun kiusaamistilanteeseen tuottivat vastaajat runsaasti erilaisia puolustautumiskeinoja (kuvio 2).

Varioitu kehyskertomus 1: *Olet kuvaamataitotunnilla ja opettaja on juuri lähtenyt luokasta pois. Yksi luokkatoverisi alkaa äänekkäästi arvostella ja pilkata piirustustaitojasi. Sinua alkaa harmittaa luokkatoverin pilkka. Kaksi muuta oppilasta yhtyy pilkkaamiseen ivallisesti naureskellen. Koko luokka tuijottaa huvittuneena sinua. Haukkuminen yltyy kovemmaksi. Koet olevasi alakynnessä ja tunnet olosi epämukavaksi.*

Puolustautuminen on jaettu kahden pääluokan lisäksi yhteensä viiteen alaluokkaan. Kun vastaajat ratkaisivat kiusaamisen aktiivisesti, kuvailivat he käytännössä kolmea eri tapaa toimia. Toimintatapoja olivat teot, sanallinen puolustautuminen ja fyysinen puolustautuminen. Vastauksissa korostui erityisesti sanallisen puolustautumisen merkitys. Kaikkiaan 25 puolustautumiskeinosta jopa 20 sisälsi jonkinlaisen sanallisen puolustautumisen. Muihin alaluokkiin tuli vain muutamia mainintoja.

Tämä johtunee kiusaamistilanteen luonteesta: kyseessä on suora verbaalinen hyökkäys, joka kohdistuu kiusatun taitoihin. Kinneyn (1994) mukaan yksi verbaalisen hyökkäyksen dimensioista muodostuu ääripäiden hyökkäys kohti kiusatun taitoja tai hyökkäys kohti kiusatun persoonallisuutta välille. Tehtävänannossa kuvatussa kiusaamistilanteessa hyökkäys kohdistuu juuri kiusatun taitoihin eikä hänen persoonallisuuteensa. Kiusattujen on tällöin helpompi puolustautua sanallisesti. Hyökkäys ei ole liian henkilökohtainen puolustettavaksi.

Toisaalta tässä kehyskertomuksessa kuvaillaan se, millaista kiusaamista vastaan puolustautumiskeinoja tulisi vastauksessa tuottaa. Avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa puolestaan vastaaja saa päättää itse tapahtumista ja sitä kautta myös puolustautumisesta.

KUVIO 2. Puolustautuminen verbaalista hyökkäystä vastaan

Aktiivinen puolustautuminen: sanallinen puolustautuminen. Sanallisen puolustautumisen kautta kiusattu pyrki vastauksissa joko jollakin tavalla mitätöimään kiusaamisen tai sitten hyökkäämään kiusaajaa vastaan. Mitätöinnissä kiusaajan sanojen voima pyritään minimoimaan tai sitten kiusaaja ja hänen loukkaava viestinsä pyritään asettamaan huonoon valoon. Mitätöintiä voidaan tehdä erilaisin argumentatiivisin keinoin tai esimerkiksi huumorin avulla. Huumoria ehdotettiin ratkaisutavaksi useassa vastauksessa. Huumorin lisäksi kiusaamiseen pyrittiin vastaamaan sarkasmilla tai ironialla. Tavoitteena oli tällöinkin mitätöidä kiusaavan viestin merkitys kääntämällä se humoristiseen tai esimerkiksi sarkastiseen valoon, jolloin voimasuhteet tilanteessa muuttuvat.

Vastahyökkäyksen tavoitteena sen sijaan on jollakin tavoin kumota paremmuudella tai voimalla kiusaajan hyökkäys. Alla oleva esimerkki (esimerkki 1) on sanallisesta vastahyökkäyksestä, joka perustuu kiusaajan taitojen kyseenalaistamiselle ja piirustustaidon arvokkuuden väheksynnälle. Se on melko voimallinen mielipiteenilmaisu, jossa kiusaaja asetetaan kyseenalaiseksi arvostelemalla hänen valitsemaansa verbaalisen hyökkäyksen kohdetta.

Esimerkki 1 (VAR/POIKA/10)

“Paljonko sillä on väliä, että osaanko piirtää vai en, joten ole sinä hiljaa, kun et itsekään osaa sen hienommin!”

Kiusattu katkaisee kiusaajan keihäältä kärjen: hän kertoo, ettei piirustustaidoilla ole juurikaan merkitystä hänen mielestään ja vertaa omia taitojaan kiusaajan taitoihin. Kiusaaja on tullut valinneeksi taidon, jossa ei itsekään ole kovin hyvä. Hänen on turha kiusata muita. Puolustukseen liittyy myös voimakas käsky: ole sinä hiljaa. Tämä tehostaa entisestään viestin painoarvoa. Vastaja kuvailee omaa toimintaansa rauhalliseksi ja yrittää pitää naaman peruslukemilla tapahtui mitä tahansa. Myös tämä kertoo vastaajan luottavan voimakkaaseen viestiinsä ja sen tehovoimaan.

Myös esimerkki 2 perustuu sanalliseen puolustautumiseen ja kiusaavan viestin merkityksen lieventämiseen. Tämä tosin tapahtuu puhtaasti argumentatiivisilla keinoilla. Vastaja ei pyrikään vastahyökkäykseen, kuten edellisessä esimerkissä, vaan puolustautuminen perustuu älylliseen päättelyketjuun: voi olla viisas, vaikka ei osaa piirtää.

Lisätukea argumentille haetaan perustelulla, että ei kovin moni muukaan osaa piirtää tässä luokassa.

Esimerkki 2 (VAR/POIKA/3)

“Mitä väliä sillä on, osaako piirtää vai ei. Kyllä sitä voi olla viisas, vaikkei osaa piirtää, eikä varmaan kovin moni muukaan osaa piirtää tässä luokassa!”

Vastaaja kuvailee tilanteen päättyvän tähän. Kiusaaja joko hiljenee tai sitten hän yrittää vielä jatkaa arvostelemista, mutta se ei enää olisi kovin vakuuttavan kuuloista. Onhan vasta-argumentointi vienyt siivet uhkaavalta viestiltä. Muita argumentointiin perustuvia puolustautumiskeinoja olivat vertaaminen ja tunteisiin vetoaminen. Vertaavilla argumenteilla pyrittiin lähinnä kumoamaan loukkaavan viestin merkityksellisyys. Omaa piirustustaitoa verrattiin muihin tai kiusaajan piirustustaitoon ja tällä pyrittiin osoittamaan, että kiusaajalla ei ole oikeutta arvostella muiden piirustustaitoja. Tunteisiin vetoamisella tarkoitettiin esimerkin 3 kaltaisia tilanteita.

Esimerkki 3 (VAR/TYTTÖ/19)

“Voisitko olla hiljaa?”

Vastaaja ei kuvaa juurikaan äänensävyään tai olemustaan vastauksessaan, mutta hänen oma arvionsa valitun puolustautumiskeinon toimivuudesta kertoo argumentin tavoitteista. Hän sanoo lopputuloksen riippuvan siitä, ymmärtääkö kiusaaja, miltä hänen toimintansa muista tuntuu. Tunteisiin vetoamalla hän toivoo saavansa kiusaajan ymmärtämään oman toimintansa vaikutuksia muihin ihmisiin. Mikäli tunteisiin vetoaminen ei auta, yrittää vastaaja ratkaista tilanteen huutamalla. Vastaajan sanojen mukaan kiusaajat ovat aina tyhmiä ja jos muu ei auta, täytyy heille huutaa päin naamaan niin paljon, että he ymmärtävät lopettaa.

Aktiivinen puolustautuminen: teot ja fyysinen puolustautuminen. Teoilla tässä yhteydessä tarkoitetaan erilaisia kiusatun toimia, joilla hän yrittää ratkaista kiusaamistilanteen. Tämänkaltaisessa kiusaamistilanteessa vastaajat eivät juuri tuottaneet toimintaan perustuvia ratkaisuja. Selviytymis- ja puolustautumistekoina mainittiin ainoastaan auktoriteettiin turvautuminen. Muutamissa vastauksissa kiusaamisesta kerrottiin luokkaan tulevalle opettajalle tai sitten opettajalle kertomisella vain uhkailtiin siinä toivossa, että kiusaaja lopettaisi.

Fyysistä puolustautumista vastaajat pitivät lähes yksimielisesti huonona vaihtoehtona, silti he ehdottivat kiusaamistilanteen ratkaisemiseksi tappelemista, hakkaamista ja lyömistä. Verbaalinen hyökkäys sai jotkut vastaajat ehdottamaan ratkaisuksi väkivaltaa.

Passiivinen puolustautuminen: välinpitämättömyys ja sisäinen selviytymispuhe.

Passiivinen puolustautuminen ilmeni vastauksissa hiljaisuutena ja reagoimattomuutena, jotka voivat johtua kahdesta hyvin erilaisesta puolustautumiskeinosta: välinpitämättömyydestä tai kiusatun sisäisestä selviytymispuheesta, jonka avulla hän selviytyy tilanteesta. Juuri tällaisesta puolustautumisesta on kyse silloin, kun kiusattu ajattelee kiusaajasta ja tätä tukevasta ryhmästä jotakin kielteistä. Tällaista puolustautumista kuvaa esimerkki 4, jossa kiusattu ajattelee kiusaamista tukevien naureskelijoiden olevan keskimääräistä tyhmempiä.

Esimerkki 4 (VAR/POIKA/2)

“Ajattelen, että nämä naureskelijat ovat keskimääräistä tyhmempiä. Tiedän olevani taitava piirtäjä ja muutkin tietävät sen. Nauraisin vain ja vilkaisisin kavereiden piirustuksia.”

Tässä vastauksessa kiusattu selittää itselleen tapahtumien merkitystä mutta ei varsinaisesti toimi millään erityisellä tavalla. Vastaaja kuvaa kiusaajan jopa nolaavan itsensä, koska kaikki tietävät pilkan purren kiusaajan omaan nilkkaan. Vastaaja ei näe toiminnassaan mitään riskejä. Hän on hyvin varma sen toimivuudesta. Välinpitämättömyys toimii hyvin samalla tavalla. Kiusattu päättää olla välinpitämätön eikä piittaa kiusaajasta ja kykenee mahdollisesti tällä tavalla pääsemään tilanteen herraksi.

6.2.2 Puolustautuminen epäsuoraa kiusaamista kohdattaessa

Varioitu kehyskertomus kaksi on varsin erilainen kuin ensimmäinen varioitu kehyskertomus. Kiusaamistilanteessa on kyse epäsuorasta kiusaamisesta, joka perustuu luottamuksen pettämislle: hyvä ystävä on paljastanut salaisuuden (ks. kuvio 3).

Varioitu kehyskertomus 2: *Olet kertonut hyvälle ystävällesi salaisuuden. Pian huomaaat, että kaikki koulun käytävillä tuijottavat sinua ja alkavat supista jotakin sinusta*

omissa porukoissaan. Sinusta puhutaan selän takana pahaa. Ystäväsi ei ole huomauttanut sinua eikä kukaan ota sinua mukaan porukkaan. Olet ihan yksin.

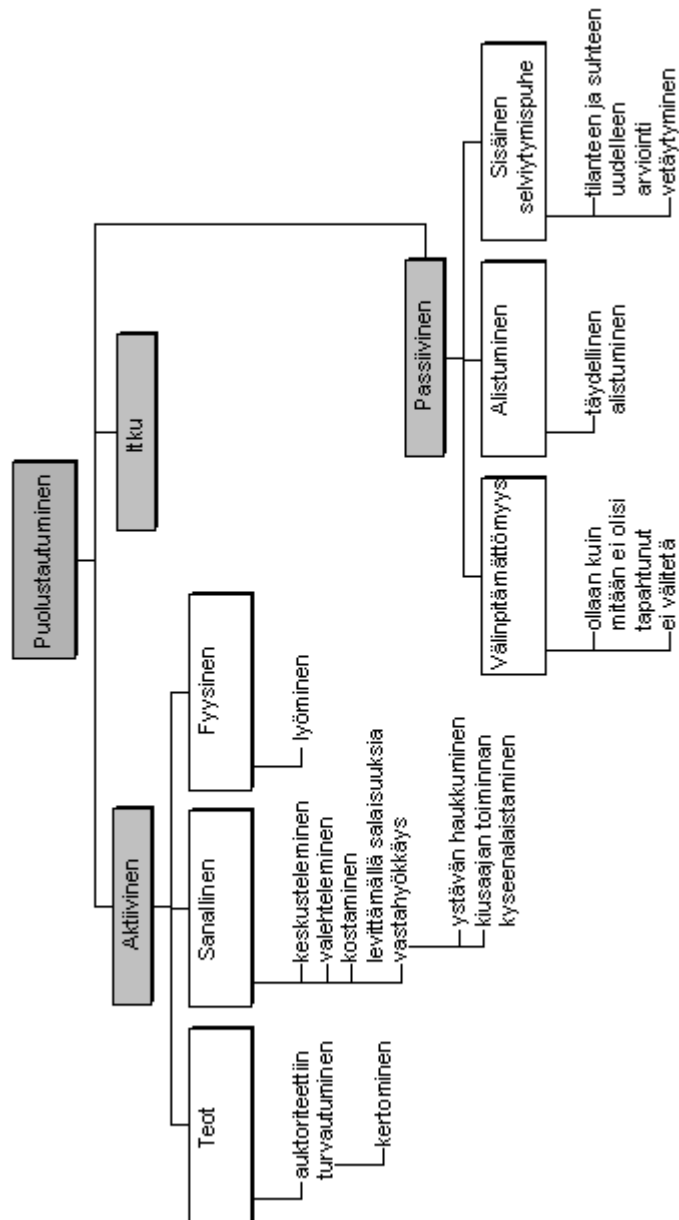
Sanallinen puolustautuminen ei korostunut tähän kiusaamistilanteeseen tuotetuissa vastauksissa aivan yhtä selkeästi kuin puolustauduttaessa verbaalista hyökkäystä vastaan. Sanallinen puolustautuminen oli kuitenkin edelleen eniten kuvailtu ratkaisuvaihtoehto: 22 maininnasta 12 oli sanallista puolustautumista. Sanallinen puolustautuminen ei kuitenkaan perustunut argumentoinnille tai vastahyökkäykselle, vaan kyseessä oli usein keskusteleminen. Koska kiusattu on joutunut epäsuoran kiusaamisen kohteeksi, on hänen vaikea myös puolustautua suoraan hyökkääjää vastaan. Tilanteessa tehokkaampi menettelytapa on keskusteleminen ja tilanteen selvittäminen.

Aktiivinen puolustautuminen: sanallinen. Sanallisessa puolustautumisessa oli useita mainintoja tilanteen ratkaisemisesta keskustelemalla (7). Kiusatun on vaikea selvittää tilannetta, koska kyseessä on hyvä ystävä, joka on pettänyt luottamuksen. Keskustelemalla pyrittiin selvittämään, miksi ystävä oli kertonut salaisuuden ja osoittamaan hänelle, että kyseessä on vakava loukkaus. Salaisuuden kertominen on luottamuksen pettämistä. Tämä pyrittiin osoittamaan kiusaajalle ja arvioimaan uudelleen keskustelun pohjalta ystävän luotettavuus. Osa keskusteluista liittyi tilanteen selvittämisen lisäksi myös anteeksiantamiseen ja -pyytämiseen. Kiusaajan odotettiin pyytävän anteeksi tai jollakin tavalla myöntävän tehneensä väärin.

Joissakin vastauksissa salaisuuden merkitys kiellettiin tai jopa koko salaisuus mitätöitiin sanomalla muille, että se ei ole totta. Esimerkissä 5 tapahtuu juuri näin. Kiusattu yrittää päästä tilanteesta valehtelemalla, ettei hänen kertomansa salaisuus ollutkaan tosi.

Esimerkki 5 (VAR/POIKA/9)

“Sanon, että se ei ole totta, mitä olen sanonut ja koitan selvittää asian.”

KUVIO 3. Puolustautuminen epäsuora kiusaamista kohdattaessa

Varioidulla kehyskertomuksella kaksi kerätyssä aineistossa erilaisia vastahyökkäyksiä oli vain kaksi. Ne olivat joko suoria hyökkäyksiä kiusaajaa kohtaan, jolloin kiusattu haukkui ystävän tai ystävän toiminta kyseenalaistettiin. Muutamissa vastauksissa kiusattu päätyi koston, kuten seuraavassa esimerkissä:

Esimerkki 6 (VAR/POIKA/4)

“Alan tehdä pikkuhiljaa kontaktia muihin ja levitän pahoja valheita ystävästäni ympäriinsä, jotta saisin kostoni.”

Aktiivinen puolustautuminen: teot ja fyysinen puolustautuminen. Erilaisia tekoja ehdotettiin erittäin vähän ratkaisuvaihtoehdoksi epäsuoran kiusaamisen ollessa kyseessä. Vain yksi vastaaja ehdotti ratkaisuksi auktoriteettiin turvautumista: yritän pärjätä sen päivän koulussa ja menen puhumaan tapahtuneesta jollekin mukavalle opettajalle. Vastaaja kuvaili olevansa erittäin loukkaantunut, jopa itkuinen. Hän epäili kestävänsä tilanteen urhoollisesti, jos ystävä edelleen puolustaisi ja tukisi häntä koulussa. Vastaaja epäili alkavansa itkeä, mikäli ystävä olisi lopullisesti vaihtanut leiriä, eikä enää olisi kiusatun puolella. Vastauksesta on tulkittavissa alistuminen. Kiusattu on heti valmis antamaan kiusaajalle anteeksi, jos kiusaaja auttaa selvittämään tilannetta, vaikka onkin pettänyt kiusatun luottamuksen.

Itku osoittautui vastauksissa erittäin ristiriitaiseksi reaktioksi, eikä se sovi selkeästi aktiivisen tai passiivisen puolustautumisstrategian luokkiin, koska se toimii sekä aktiivisena että passiivisena toimintamallina. Tämän kehyskertomuksen tuottamassa aineistossa itku osoittautui alistumisen tai nujerretuksi tulemisen ilmaukseksi.

Kolmessa vastauksessa ehdotettiin tilanteen selvittämiseksi väkivaltaa. Yleensä väkivaltaan liittyi ystävän solvaaminen. Näissä vastauksissa ystävyuden kuvattiin loppuvan tähän. Vastaajien mielestä muuta vaihtoehtoa ei ollut, mikäli kiusaaja myöntää paljastaneensa salaisuuden. Yksi vastaaja erittelee, että löisi vain miespuolista kiusaajaa.

Passiivinen puolustautuminen: välinpitämättömyys ja sisäinen selviytymispuhe. Alistumisella tarkoitettiin täydellistä antautumista kiusaajille, jolloin saatettiin tietoi-

sesti yrittää olla välittämättä kiusaamisesta, mutta silti osoitettiin kiusaajille pelokkuutta. Viestit epävarmuudesta ja pelokkuudesta välittyivät tällöin nonverbaalisesti. Tällainen puolustautuminen on kyseessä esimerkissä 7.

Esimerkki 7 (VAR/POIKA/12)
“Miksi pitää kiusata?”

Tämä lause voisi hyvin toimia myös tehokkaana puolustautumisena, mikäli se sanotaisiin ponnekkaasti ja argumentoidaan hyvin. Vastaja kuitenkin kertoo, että kaikki alkavat nauraa kuullessaan lauseen. Hän kuvaa puolustautumista täysin epäonnistuneeksi. Tilanne päättyy kuvauksessa huonosti. Verbaalinen ja nonverbaalinen viesti eivät yhdessä muodosta riittävän voimakasta puolustautumiskeinoa. Ratkaisuvaihtoehto ontuu johtaen huonoon lopputulokseen. Vastaja tiedostaa tämän mutta ei kykene tuottamaan toimivampaa vaihtoehtoa tilanteen ratkaisemiseksi.

Alistumisen sijaan passiivinen puolustautuminen saattaa olla erittäin toimiva strategia, kuten esimerkissä 8. Vastaja asettuu tilanteen yläpuolelle ja yrittää olla välittämättä siitä. Kunniakas selviytyminen tilanteesta saattaa jopa nostaa kiusatun asemaa muun ryhmän silmissä. Ainoa tilanteeseen liittyvä riski, jonka vastaja mainitsee, on nimitely. Mikäli salaisuus liittyy jotenkin läheisesti kiusatun yksityiselämään, saattavat muut ryhmän jäsenet alkaa nimitellä häntä salaisuuden takia.

Esimerkki 8 (VAR/POIKA/7)
“Otan niin sanotun screw man asenteen ja olen kuin mitään ei olisi tapahtunutkaan. Voin jopa parantaa mainettani pahisäijien joukossa.”

Toinen tapa ratkaista kiusaamistilanteet passiivisella menettelytavalla osoittaa vielä selkeämmin tilanteen yläpuolelle asettumista. Tällöin hyökkäyksen kohteeksi joutunut oppilas ei oikeasti välitä tilanteesta. Hänelle se ei ole merkityksellistä. Kiusaamista selitetään jollakin kiusaajaan liittyvällä kielteisellä piirteellä. Tämän vuoksi kiusattu voi olla välittämättä kiusaamisesta, vaikka se satuttaa.

Sisäisen puheen merkitys korostuu vastauksissa, joissa kuvataan erityisesti kiusatun selviytymistä hiljaisen ajattelun avulla. Tällä tarkoitetaan erilaisia ajatuksia, toimintastrategioita ja menettelytapoja, joissa kiusattu selittää mielessään tilannetta itselleen

jollakin tavalla ja päättää tietoisesti toimia sisäisen puheensa johdattamana. Tällainen tietoinen, hiljainen toimintatapa ei välttämättä näy ulospäin aktiivisena ongelmanratkaisuna, mutta se tarjoaa kiusatulle keinon selviytyä tilanteesta kunniakkaasti. Esimerkki 9 edustaa juuri tällaista puolustautumista.

Esimerkki 9 (VAR/POIKA/2)

“Suhtautumiseni riippuu salaisuudesta. Arvioin uudelleen ystävän luotettavuuden. Jos olen edelleen sitä mieltä, että ystävä on luotettava tulkiten tapahtuneen pilaksi.”

Esimerkissä 9 epäsuoran kiusaamisen kohteeksi joutunut oppilas käy mielessään arviointiprosessin, jossa suhteuttaa tapahtuman sekä kiusaajan ja kiusatun väliseen suhteeseen. Kiusattu arvioi tapahtuneen merkitystä ja tekee sen pohjalta ratkaisunsa. Puolustautumisen ilmiönä on suuttumus. Kiusattu ilmaisee mielipahansa ystävälleen suuttumuksena ja odottaa tältä anteeksipyyntöä. Selviytymiskeinoa vastaaja kuvaa toimivaksi eikä hän näe siinä epäonnistumisen mahdollisuuksia. Ratkaisutapa osoittaa luottamusta omiin kykyihin ongelmanratkaisutilanteissa. Erityisen hyvin tämä tulee esille verrattaessa vastausta täydelliseen alistumiseen (vrt. esimerkkiin 7), jossa kiusattu lähtökohtaisesti ajattelee antavansa kiusaajalle anteeksi. Hän ei edes uskalla kuvitella vaativansa anteeksipyyntöä.

Toisenlainen hiljainen tapa puolustautua on vetäytyminen. Myös tämä passiivinen keino perustuu sisäiseen puheeseen. Tällöin kiusattu selittää tilannetta itselleen seuraavalla tavalla: en tarvitse sellaisia ystäviä, jotka eivät ole aitoja. Voin olla yksinkin, kyllä tilanne joskus muuttuu. Tällöin kiusattu asettuu tilanteen yläpuolelle ja uskoo siihen, että tulevaisuudessa jossakin muussa ryhmässä sosiaaliset suhteet onnistuvat paremmin ja ystävät ovat aitoja.

6.2.3 Puolustautuminen fyysistä hyökkäystä vastaan

Kolmas varioitu kehyskertomus oli kiusaamistilanne, jossa oli selvä fyysinen uhka. Monissa vastauksissa kuvailtiin useampaa keinoa selvitä tilanteesta: ensin pyydän kiusaajaa lopettamaan, sitten yritän ottaa reppuni pois ja jos mikään ei auta, menen kertomaan opettajalle.

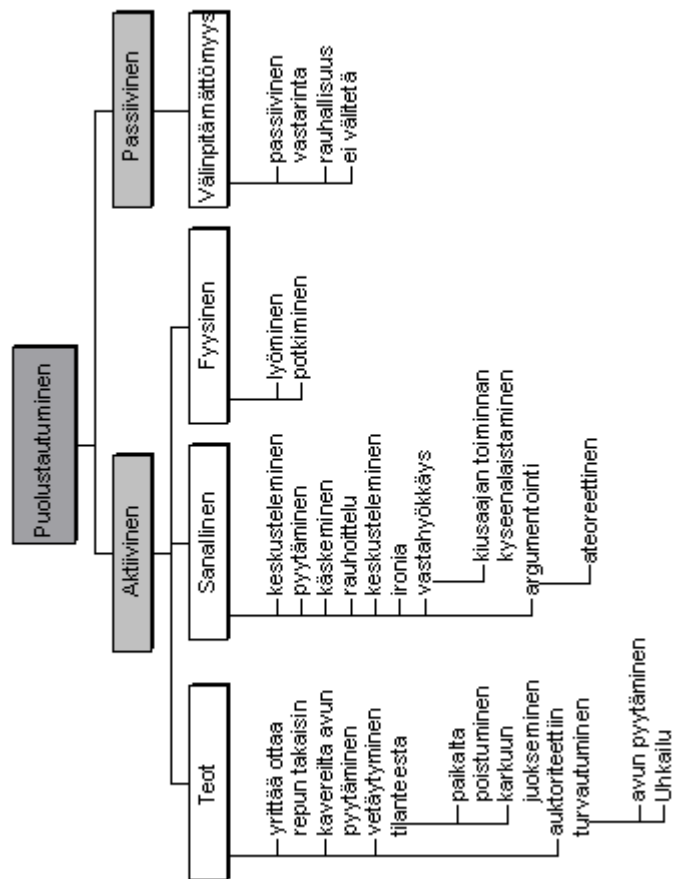
Varioitu kehyskertomus 3: *Välituntikello soi. Kävelet yksin koulun käytävällä ja ylemmältä luokalta oleva oppilasporukka alkaa haukkua sinua. Porukan johtaja nauuraa äänekkäästi ja ivallisesti. Hän ottaa askeleen kohti sinua ja tönäisee. Koko ryhmä hajaantuu nopeasti sinun ympärillesi ja alkaa tönä. Johtaja tarttuu reppuusi ja vie sen sinulta ja huutaa: ”Ota pois jos saat!”*

Vastaajia oli yhteensä 19 eli melkein jokaisessa vastauksessa oli ehdotettu useampia menettelytapoja. Erilaisia mainintoja ratkaisutavoista oli yhteensä 31, kun niitä edellisissä kuvauksissa oli 25 (verbaalinen hyökkäys) ja 22 (epäsuora kiusaaminen). Ratkaisutavat olivat jakautuneet tasaisemmin kuin aiemmin esitettyjen kehyskertomusten tuottamissa aineistoissa. Maininnat jakautuivat seuraavasti: erilaiset teot 9, sanallinen puolustautuminen 11, fyysinen puolustautuminen 5 ja välinpitämättömyys 6 (kuvio 4). Muunlaista passiivista puolustautumista välinpitämättömyyden ohella ei mainittu. Fyysistä puolustautumista esitettiin ratkaisutavaksi enemmän kuin edellisissä kuvauksissa.

Aktiivinen puolustautuminen: sanallinen. Erilaiset sanallisen puolustautumisen muodot esiintyivät vastaajien kuvauksissa melko tasaisesti. Kiusaamiseen vastattiin esimerkiksi vastahyökkäyksellä ja argumentaatiolla, ei tosin yhtä useasti kuin ensimmäisen kehyskertomuksen tuottamissa vastauksissa. Sanalliset vastahyökkäykset perustuivat aina kiusaajan toiminnan kyseenalaistamiseen (esimerkki 10) ja argumentoinnin takana oli usein ateoreettinen lähtökohta, jossa vedottiin arvoihin. Kiusattu toi kuvausten mukaan argumentoinnissaan voimakkaasti esille sen, kuinka vähän hän arvostaa kiusaajan toimintaa.

Esimerkki 10 (VAR/POIKA/12)

”Miksi te minua tönitte? En ole tehnyt mitään paha.”

KUVIO 4. Puolustautuminen fyysistä hyökkäystä vastaan

Muutamissa vastauksissa ehdotettiin tilanteen rauhoittelua tai selvittämistä puhumalla. Hyökkäys koettiin uhkaavaksi, joten vastahyökkäystä parempana vaihtoehtona pidettiin tilanteen neutralisointia jollakin tavalla. Osa vastaajista ehdotti ratkaisuksi pyyntöä: voisitko lopettaa, tuossa ei ole mitään järkeä. Osa puolestaan kannatti radikaalimpaa sanallista viestintää eli suoraa käskyä: lopeta heti, anna reppu tänne. Muutamissa vastauksissa käskyyn liittyi myös väkivallan uhka. Mikäli kiusaaja ei tottele käskyä, uhattiin kiusaajaa fyysisellä väkivallalla.

Huumori ja tässä tapauksessa ironia (esimerkki 11) osoittautui yhdeksi keinoksi ratkaista tilanne. Alla oleva esimerkki perustuu ironialle ja taidokkaasti käytettynä se saattaa toimia vastaajien mukaan. Ironia kääntää valtasuhteet tilanteessa toisinpäin. Kiusattu saa kiusaajan näyttämään naurettavalta isottelijalta, jota ei kannata ottaa toisissaan. Vastaaja kuvailee myös ironian käyttöön liittyvä riskejä seuraavasti: ironia saatetaan tulkita mielenosoitukseksi, joka provosoi kiusaajia entisestään.

Esimerkki 11 (VAR/POIKA/7)

“Kuka se siinä näyttää vihaiselta ja äkäiseltä?”

Aktiivinen puolustautuminen: teot ja fyysinen puolustautuminen. Sekä erilaisia tekoja (9) että fyysistä puolustautumista (5) ehdotettiin ratkaisuksi tämän kaltaiseen tilanteeseen enemmän kuin muiden kehyskertomusten tuottamissa vastauksissa. Teoista mainittiin auktoriteetteihin turvautuminen. Erona muihin tilanteisiin oli se, että nyt auktoriteetilta saatettiin pyytää apua itse kiusaamistilanteessakin. Tilanne koettiin sen verran uhkaavaksi, että avun pyytämistä opettajalta ei pidetty riskinä. Sen sijaan auktoriteeteilla uhkailu saattaisi vastaajien mukaan ärsyttää kiusaajia.

Tekoina vastauksissa mainittiin myös vetäytyminen tilanteesta. Tällöin joko paikalta poistuttiin rauhallisesti tai sitten juostiin karkuun. Kahdessa vastauksessa tilannetta pyrittiin ratkaisemaan suoralla toiminnalla. Kiusattu yritti tällöin ottaa repun takaisin, mutta yleensä rinnalle nostettiin myös joku toinen puolustautumista tukeva ratkaisuvaihtoehto, kuten välinpitämättömyys tai väkivalta. Muutamissa vastauksissa erityisesti pojat ehdottivat ratkaisuksi avun pyytämistä kavereilta. Tällaiset kuvaukset johdivat yleensä kiusaamistilanteen väkivaltaiseen ratkaisuun.

Aggressiivisiä fyysisiä puolustautumiskeinoja oli vastauksissa 5 ja ne sisälsivät hakkaamista ja potkimista. Näitä keinoja esiintyi vain poikien tuottamissa vastauksissa. Ratkaisukeinoa ei pidetty parhaana mahdollisena ja siihen liitettiin aina myös riski alakynteen joutumisesta, mutta muita vaihtoehtoja ei kuitenkaan esitetty. Yleensä tilanteeseen pyydettiin avuksi kavereita tai veljiä. Esimerkit 12 ja 13 ovat tyypillisiä väkivaltaisia kiusaamistilanteiden ratkaisutapoja.

Esimerkki 12 (VAR/POIKA/17)

“Minulle ei voi koskaan käydä noin. Jos kävisi, nyrkki puhuu. Toimintatavalla on psykologisia vaikutuksia muihin.”

Esimerkki 13 (VAR/POIKA/17)

“Tuu tappelemaan pienempiäs vastaan. Jos häviät niin kyllä hävettää, jos voitat niin kaikki luulee sinua raukkikseksi!”

Fyysisen puolustautumisen kuvailtiin vastauksissa ratkaisevan tilanteen ilman monitulkintaisuutta. Kiusaajalle näytetään, missä hänen paikkansa on. Eräissä vastauksessa sanotaan, että väkivalta on neutraali tapa toimia, vaikka toisaalta onkin väärin. Sitä pidetään reiluna tapana selvittää, kenellä on tilanteessa oikeus käyttää valtaa. Väkivaltaa pidetään kuitenkin eettisesti arveluttavana tapana toimia. Aggressiivisiä toimintamalleja ehdottaneet vastaajat kuvailevat niitä epäeettisiksi mutta ehdottavat väkivaltaa ratkaisuksi parempien keinojen puutteessa (esimerkki 14).

Esimerkki 14 (VAR/POIKA/3)

“Se ei ollut hyvä tapa toimia, mutta kun ei puhumisella uskonut.”

Passiivinen puolustautuminen: välinpitämättömyys. Joissakin vastauksissa (6) kiusaamiseen vastattiin välinpitämättömyydellä. Välinpitämättömyyteen perustuvista toimintatavoista korostui passiivinen vastarinta, jossa kiusattu ei suostu antamaan kiusaajalle palkkiota kiusaamisesta. Hän mitätöi toiminnallaan kiusaamisen palkitsevuuden. Erityisen hyvin passiivisen vastarinnan periaate tulee esille esimerkissä 15.

Esimerkki 15 (VAR/TYTTÖ/16)

“En tee mitään, en tee vastarintaa. Annan niiden tehdä asiat loppuun, vastarinta vain yllyttäisi kiusaajaa. Näytän uhmakkaalta mutta olen rauhallinen.”

Muita passiivisia keinoja puolustautua olivat rauhallisuus ja tilanteen yläpuolelle asettuminen. Välinpitämättömyydellä ei vastaajien mukaan nähty olevan riskejä: kiusaaja ei jaksanut kuitenkaan kauan aikaa kiusata, koska en reagoi mitenkään.

6.2.4 Puolustautuminen monimuotoista kiusaamista kohdattaessa

Tässä luvussa käsitellään avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa esiintyneitä puolustautumiskeinoja. Avoimen kehyskertomuksen tehtävänannossa vastaajia pyydettiin kirjoittamaan kiusatun Millan tai Hannun koulupäivästä. Kehyskertomus oli seuraavanlainen:

Avoin kehyskertomus Millan koulupäivä: Milla on 14-vuotias tyttö, joka on juuri lopettamassa ensimmäistä vuottaan yläasteella. On toukokuu ja Milla kävelee kouluun reppu selässä. Ahdistavat muistikuvat alkavat tunkeutua Millan mieleen koulun lähestyessä. Ensimmäinen vuosi yläasteella on ollut aivan erilainen kuin Milla kuvitteli. Kaikkien muiden kertomukset yläasteesta kuulostivat niin mielenkiintoisille ja mukaville: uusia oppiaineita, enemmän kavereita ja useita opettajia. Ei koulunkäynnissä Millan mielestä ollut mitään vikaa, kunhan vain ei olisi sitä loputonta nimittelyä, tavaroiden piilotusta ja kaikenlaista kiusoittelua. Milla oli väsynyt koulussa käymiseen, koska häntä kiusattiin. Hän odotti vain lomaa, ettei tarvitsisi nähdä ketään luokkatovereita, ei niitä, jotka nimittelivät ja haukkuivat ääneen jatkuvasti eikä niitä, jotka hiljaa hyväksyivät kaiken. Paitsi ehkä Saara, Saara oli toisenlainen. Milla saapuu koulun pihaan. ”Kato Milla tulee, hölmö Milla! Eiks sulla oo ketään kaveria, jonka kanssa tulla kouluun?” Voi ei, ajattelee Milla, taas se alkaa...

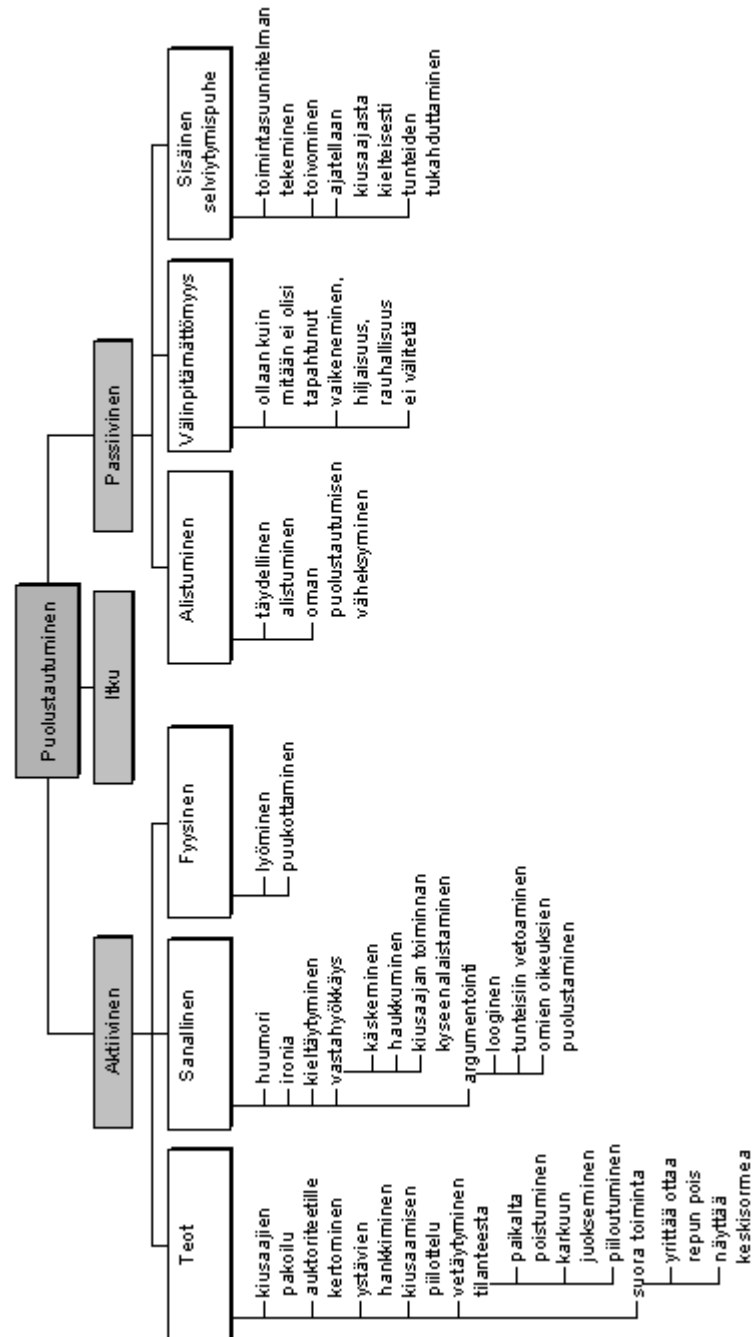
Avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa oli kaiken kaikkiaan 62 erilaista mainintaa puolustautumisesta. Jakauma aktiivisten ja passiivisten ratkaisutapojen välillä oli melko tasainen (kuvio 5). Aktiivisia ratkaisutapoja oli yhteensä 35 ja passiivisia 23. Vastauksissa korostuivat kiusaamistilanteen ratkaisukeinoina erilaiset teot

(21), välinpitämättömyys (10) ja sisäinen selviytymispuhe (9). Erityisen vähän vastauksissa oli alistumiseen (2) ja uskaltamattomuuteen (2) viittaavia mainintoja.

Aktiivinen puolustautuminen: sanallinen. Sanallinen puolustautuminen ei noussut merkittävästi esille avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa. Sanallista puolustautumista ehdotettiin ratkaisuksi vain 12 vastauksessa 62:sta. Puolustautuminen käsitti suoria sanallisia vastahyökkäyksiä tai sitten se perustui erilaisiin argumentatiivisiin keinoihin, huumoriin tai ironiaan. Muutamissa vastauksissa kiusattu kieltäytyi toimimasta kiusaajan tahtomalla tavalla.

Aktiivinen puolustautuminen: teot ja fyysinen puolustautuminen. Eläytymismenetelmätarinoissa esiintyi runsaasti puolustautumista, jossa keinona käytettiin erilaisia tekoja kiusaamistilanteen selvittämiseksi. Yhteensä kahdeksassa vastauksessa esitettiin ratkaisuksi kiusaajien välttelyä tai sitten vetäytymistä. Vetäytymisellä tarkoitettiin erilaisia keinoja pois kiusaamistilanteesta. Tällaisia ratkaisuja olivat esimerkiksi paikalta poistuminen, karkuun juokseminen ja piiloutuminen. Nämä selviytymiskeinot liittyivät nimenomaan itse kiusaamistilanteeseen, kun taas välttelyn ideana oli jatkuvasti pakoilla kiusaajaa siten, ettei uhrin tarvitse joutua kiusaajan kanssa kasvokkai- viestintätilanteeseen.

Suoraa toimintaa kirjoitelmissa esiintyi verrattain vähän. Vain kahdessa kirjoitelmassa kiusattu reagoi tapahtumiin jollakin teolla. Toisessa hän yritti ottaa kiusaajilta pois heidän anastamaansa reppua ja toisessa kirjoitelmassa kiusattu näytti keskisormea. Tämä voimakas nonverbaalinen mielenilmaisu on yksi niitä harvoja sanattomaan viestintään perustuvia tilanneratkaisuja, joita koko tämän tutkielman aineistossa esiintyi.

KUVIO 5. Puolustautuminen monimuotoista kiusaamista kohdattaessa

Vastauksissa esiintyi useita eri auktoriteetteja, kuten esimerkiksi opettaja, terveydenhoitaja ja rehtori. Auktoriteeteilta pyydettiin apua kiusaamistilanteen ratkaisemisessa. Joissakin tapauksissa auktoriteetti ei tunnistanut laisinkaan kiusaamistilannetta, vaan rankaisi väärää henkilöä (esimerkki 16).

Esimerkki 16 (AVO/MILLA/2)

“Anu ja Miia alkavat penkoa Millan reppua Leenan avustuksella: kirjat leviävät lattialle pitkin käytävää. Kaikki kolme tyttöä häviävät sen siliän tien, kun opettaja tulee käytävälle. Voi herran jumala! Milla! Miksi sinä olet levittänyt kirjasi käytävälle? Et sinä näin pääse tunnilta myöhästy-mään. Minun on valitettavasti jätettävä sinut ulkopuolelle. Tervetuloa seuraavalle tunnille. AJOISSA, sanoo opettaja”

Auktoriteetti esiintyy tällaisissa kuvauksissa ymmärtämättömänä ja kylmänä tahona, joka ei osaa toimia kiusatun näkökulmasta oikein, vaan palkitsee tietämättään omalla toiminnallaan kiusaajia.

Vastauksissa oli myös tilanteita, joissa kiusattu ei uskaltanut kertoa auktoriteetille kiusaamisesta, vaan pyrki peittelemään sitä. Näissä kuvauksissa opettaja tai rehtori sattui tulemaan paikalle kesken kiusaamistilanteen. Toiminta lakkasi ja auktoriteetti kysyi ensimmäisenä kiusatulta, mistä oikein oli kyse (esimerkki 17). Kiusattu ei uskaltanut kertoa tapahtumien todellista luonnetta, vaan saattoi esimerkiksi näytellä olevansa leikillään mukana väkivaltaisessa kahakassa muka tasapuolisena jäsenenä. Tosiasiassa hän kuitenkin oli alakyntein joutunut väkivallan uhri.

Esimerkki 17 (AVO/MILLA/7)

“Milla kirosi mielessään ja opettaja huomasi hänen keräävän tavaroitaan ja kysyi, mitä on tapahtunut. Milla ei uskaltanut sanoa, että tyttö kaatoi hänet tahallaan ja heittäi hänen tavaroitaan, vaan sanoi, että oli kaatunut.”

Vastauksissa oli esimerkkejä kaverien antamasta tuesta ja ystävyyydestä mahdollisuutena selviytyä kiusaamisesta. Joissakin eläytymismenetelmätarinoissa uuden ystävän saaminen johti kiusaamisen loppumiseen. Erityisesti poikien vastauksissa toisia poikia pyydettiin apuun silloin, kuin kiusaamista ratkottiin tappelemalla. Poikien tarinoissa ystävät myös antoivat konkreettisia neuvoja kiusatuille; kuinka puolustautua ja mitä tehdä kiusaamistilanteissa (esimerkki 18). Tässä esimerkissä kiusaajiin liitetään kielteisiä piirteitä ja heidän käyttäytymistään selitetään heidän omalla tyhmyydellään.

Kiusaamisesta ei kannata välittää, koska kiusaajat ovat tyhmiä. Tyttöjen tarinoissa ystävät toimivat epäsuoremmin: he suojasivat kiusattua olemalla hänen seurassaan tai hakivat kiusatut pois tilanteesta.

Esimerkki 18 (AVO/HANNU/6)

-Mitä mä teen? Mä en kestä enää, sanoo Hannu.

-Kerro opettajalle, vastasi Kalle.

-No en varmasti! Sehän vain pahentaisi asiaa entisestään, Hannu sanoi.

-No ole sitten niin, kuin et olisikaan eli älä välitä heistä. He ovat idiootteja, läskipäitä, oikeita lälläreitä. Ei niistä kannata välittää, sanoi Kalle.

Fyysistä väkivaltaa avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa esiintyi verrattain vähän. Ainoastaan kahdessa tarinassa kiusattu pyrki ratkaisemaan tilanteen väkivallalla. Huomattavaa kuitenkin on, että nämä tarinat olivat erittäin raakoja: toinen kuvaus loppui puukotukseen ja toisessa itse kiusattu päätyi tajuttomana sairaalaan.

Passiivinen puolustautuminen: alistuminen, välinpitämättömyys ja sisäinen selviytymispuhe. Välinpitämättömyys selviytymiskeinona tuli esille useassa vastauksessa (10). Tällöin kiusattu saattoi esimerkiksi olla hiljaa tai vaieta tyystin. Vaikeneminen ei kuitenkaan ole tässä tapauksessa alistumisen merkki, pikemminkin tietoinen strategia osoittaa kiusaajille valtaa: minä en välitä teistä ja teidän loukkaavista teoistanne.

Toisaalta välinpitämättömyys oli puolustautumiskeino, jossa kiusaajille ei suotu onnistumisen tunnetta paljastamalla kiusaamisen satuttavuus. Tästä kertovat esimerkit 19 ja 20. Kiusaaminen sattuu kyllä mutta kiusattu ei näytä sitä ulospäin, vaan pyrkii pitämään loukatuksi tuleminen tunteet piilossa.

Esimerkki 19 (AVO/MILLA/7)

“Milla ei pitänyt tästä yhtään mutta jatkoi matkaansa tunnille eikä välittänyt, vaikka sisimmässään tunsu musertuneensa täysin.”

Esimerkki 20 (AVO/MILLA/1)

“Milla kävelee huutelijoiden ohi ja nieleskelee kyöneleitään. Hän yrittää olla välittämättä huudoista.”

Joissakin vastauksissa kiusattu kykeni asettumaan kokonaan kiusaamisen yläpuolelle. Yleensä hän selitti tällöin kiusaamista itselleen jollakin järkisyöllä, asettaen kiusaajat mielessään vastuuseen teoistaan: minussa ei ole vika, vaan kiusaajissa.

Esimerkissä 21 kiusattu vähättelee omaa puolustautumistaan, suorastaan yrittää saada puolustautumisyrityksensä mitätöityä. Vähättelyä tapahtui muutamissa puolustautumisyrityksissä. Kiusatulla ei riittänyt näissä tilanteissa rohkeus viestiä vakuuttavasti ja näin ollen hän joutui alakynteen. Epäonnistunut puolustautumisyritys on herkullinen ase kiusaajalle. Sen avulla on helppo osoittaa ylivoimaa ja alistaa kiusattua entisestään.

Esimerkki 21 (AVO/HANNU/1)

-Mitäs Hannu tietää? Missäs Kerttu on?

Pojat nauravat ja Hannu rupeaa itkemään.

-Miksi te aina kiusaatte minua? Menkää pois!

Jarkko ottaa Hannua niskasta kiinni ja sanoo:

-Uhkailenko sä mulle?

-Eeeeeen mä, Hannu vastaa.

-Uittakaa sen pää vessan pytyssä, Jarkko sanoo kavereilleen.

Joissakin vastauksissa selviytymiskeinona käytettiin toivomista. Tällöin kiusattu selviää kiusaamisesta kuvittelemalla jotakin, joka lohduttaa häntä. Usein kiusatut toivoivat mielessään käänntekeviä mullistuksia: kiusattu ymmärtää vihdoinkin tekojensa merkityksen, kaikki on toisin ja minua ei enää kiusata, kiusaajia ei enää ole olemassa-kaan. Äärimmillään kiusattu saattoi jopa toivoa kiusaajien kuolemaa. Kaikki tällaiset toiveet liittyivät ryhmään ja sen valtasuhteisiin. Toiveisiin liittyi ajatus valtarakenteiden yllättävästä muuttumisesta joko niin, että alistetusta tulee johtaja tai sitten niin, että kaikki ovat ryhmässä tasaveroisia (esimerkit 22, 23, 24 ja 25).

Esimerkki 22 (AVO/MILLA/4)

*“Hän lohdutti ajatuksiaan sillä, että kohta olisi kesäloma ja kaikki lop-
pui ainakin vähäksi aikaa.”*

Esimerkki 23 (AVO/MILLA/6)

*“Oli ensimmäinen koulupäivä ja Milla joutui lähtemään kouluun. Hän
toivoi, että kiusaajat olisivat saaneet edes vähän järkeä päähänsä ja
miettineet, miltä kiusaaminen minusta tuntuu.”*

Esimerkki 24 (AVO/MILLA/6)

“Hän oli salaa toivonut, että hänen kiusaajansa kuolisivat.”

Esimerkki 25 (AVO/MILLA/7)

“Aamu oli tavallista hitaampi ja hänestä tuntui, kuin kaikki olisi toisin. Mutta ei. Niinhän se ei käy.”

Konkreettisimmat toiveet vastauksissa liittyivät aikaan, kotiin tai muihin ystäviin. Kiusatut toivoivat vastauksissa esimerkiksi, että koulupäivä olisi jo ohi tai että kesäloma alkaisi. Joissakin eläytymismenetelmätarinoissa kiusatulla oli ystäviä esimerkiksi harrastusten parissa. Tällöin ajateltiin, että edes harrastusten parissa hyvä ystävä kohtelee minua inhimillisesti. Usein koti esiintyi turvapaikkana, jossa kiusattu sai olla rauhassa. Harvassa eläytymismenetelmätarinassa kerrottiin kiusaamisesta vanhemmille. Yleensä vanhemmat puuttuivat tilanteeseen vasta, kun kiusaamiskierteessä tapahtui jotakin erityisen dramaattista.

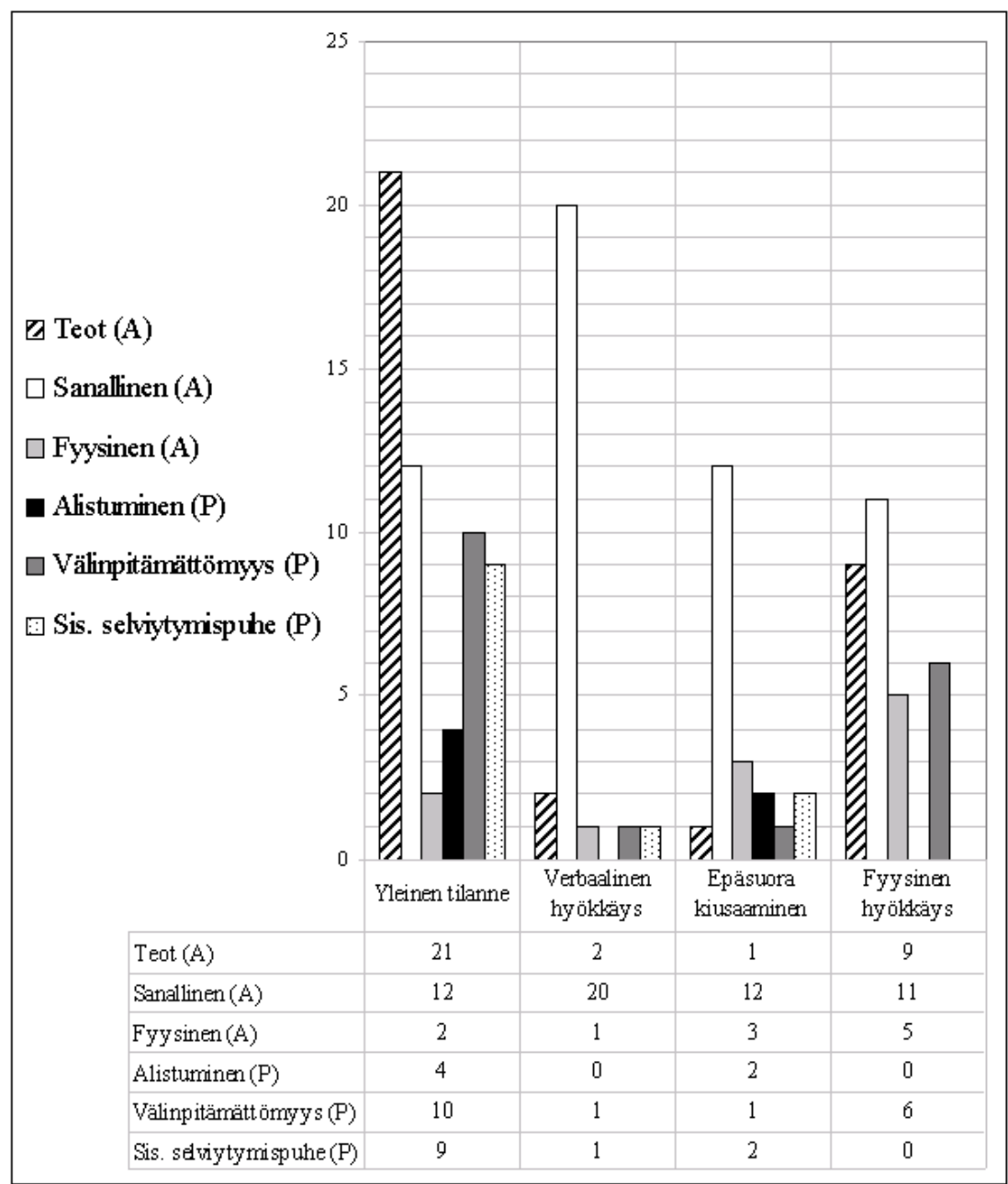
6.3 Puolustautumiskeinojen ilmenemisen vertailua erilaisissa kiusaamistilanteissa

Kun tarkastellaan kaikissa kehyskertomuksissa esiintyneitä puolustautumiskeinoja, voidaan havaita eroavaisuuksia eri kehyskertomusten tuottamien vastausten välillä. Taulukkoon 4 on kerätty kaikki eläytymismenetelmällä tuotetuissa aineistoissa esiintyneet puolustautumiskeinot.

Yleisellä tilanteella tarkoitetaan avoimella kehyskertomuksella tuotettuja vastauksia. Loput kolme, verbaalinen hyökkäys, epäsuora kiusaaminen ja fyysinen hyökkäys puolestaan kuvaavat varioidulla kehyskertomuksilla tuotettuja vastauksia. Pylväät kuviossa kuvaavat kuhunkin kehyskertomukseen tuotettuja puolustautumiskeinoja. Isoalkukirjain A tai P puolustautumiskeinon perässä kertoo, onko kyseessä aktiivinen (A) vai passiivinen (P) puolustautuminen.

Mainintoja taulukossa on yhteensä 135. Taulukkoon ei ole merkitty itkua, koska sitä ei voida yksiselitteisesti luokitella aktiiviseksi tai passiiviseksi puolustautumiseksi. Itkua puolustautumiskeinona esiintyi aineistossa viisi kertaa: avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa neljä kertaa ja epäsuoraa kiusaamista kohdattaessa kerran. Eri puolustautumiskeinojen esiintymistiheys on nähtävissä myös sivulla 63.

TAULUKKO 4. Puolustautumiskeinojen ilmenemisen vertailua erilaisissa kiusaamistilanteissa

Eläytymismenetelmällä tuotetussa aineistossa korostuu sanallinen puolustautuminen. 140:sta puolustautumiseen viittaavasta maininnasta 55 on sanallista puolustautumista. Toiseksi eniten mainintoja aineistossa on puolustautumiskeinoista, jotka perustuvat tekoihin (33). Välinpitämättömyyttä (18), sisäistä selviytymispuhetta (12) ja fyysistä

puolustautumista (11) esiintyi vastauksissa seuraavaksi eniten. Kaikkein vähiten mainintoja oli alistumisesta (6) ja itkusta (5) puolustautumiskeinona.

Erityisesti sanallinen puolustautuminen korostuu verbaalista hyökkäystä kohdattaessa. Tällöin 80 prosenttia tuotetuista vastauksista oli sanallista puolustautumista, kun esimerkiksi epäsuoraa kiusaamista kohdattaessa vastaava prosenttiluku oli 54 ja fyysisen hyökkäyksen ollessa kyseessä 35. Kaikkein alhaisin prosentuaalinen osuus sanallisella puolustautumisella oli yleisessä tilanteessa eli avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa, jossa se oli 19 prosenttia.

Alistumista ja itkemistä esiintyi sekä avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa että epäsuoraa kiusaamista kohdattaessa mutta näitä puolustautumiskeinoja ei esiintynyt lainkaan verbaalisia tai fyysisiä hyökkäyksiä kohdattaessa. Frekvenssit ovat aineiston näillä kohdin verrattain pieniä mutta ilmiö on huomion arvoinen. Vaikuttaa siis siltä, että suorat hyökkäykset vaativat myös suoraa puolustautumista.

Sekä verbaaliseen että fyysiseen hyökkäykseen tuotettiin eniten juuri aktiivisia puolustautumiskeinoja. Verbaalista hyökkäystä vastaan puolustauduttaessa vain 8 prosenttia vastauksista sisälsi passiivisen puolustautumiskeinon ja fyysisen hyökkäyksen ollessa kyseessä vastaava prosenttiluku on 20. Tässä kohti on kuitenkin otettava huomioon, että fyysisen hyökkäyksen ollessa kyseessä passiivinen puolustautuminen on välinpitämättömyyttä eli toisin sanoen tilanteen yläpuolelle asettumista, eikä esimerkiksi alistumista. Epäsuoraa kiusaamista kohdattaessa puolustautumiskeinot puolestaan painottuvat tässä aineistossa hieman enemmän passiivisiin puolustautumiskeinoihin (22 prosenttia).

Avoimella kehyskertomuksella tuotetuissa vastauksissa jakauma eri puolustautumiskeinojen välillä on tasaisempi. Tämä johtunee siitä, että avoin kehyskertomus ei johdattanut vastaajia eläytymään tietynlaiseen kiusaamistilanteeseen, vaan vastaaja saa itse määrittää, millaista kiusaamista ja puolustautumista vastauksessa esiintyy. Avoin kehyskertomus tuotti muita kehyskertomuksia enemmän sisäiseen selviytymispuheeseen ja tekoihin pohjautuvia puolustautumiskeinoja. Erityisesti sisäisen puheen merkitys nousi avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa selkeästi esille.

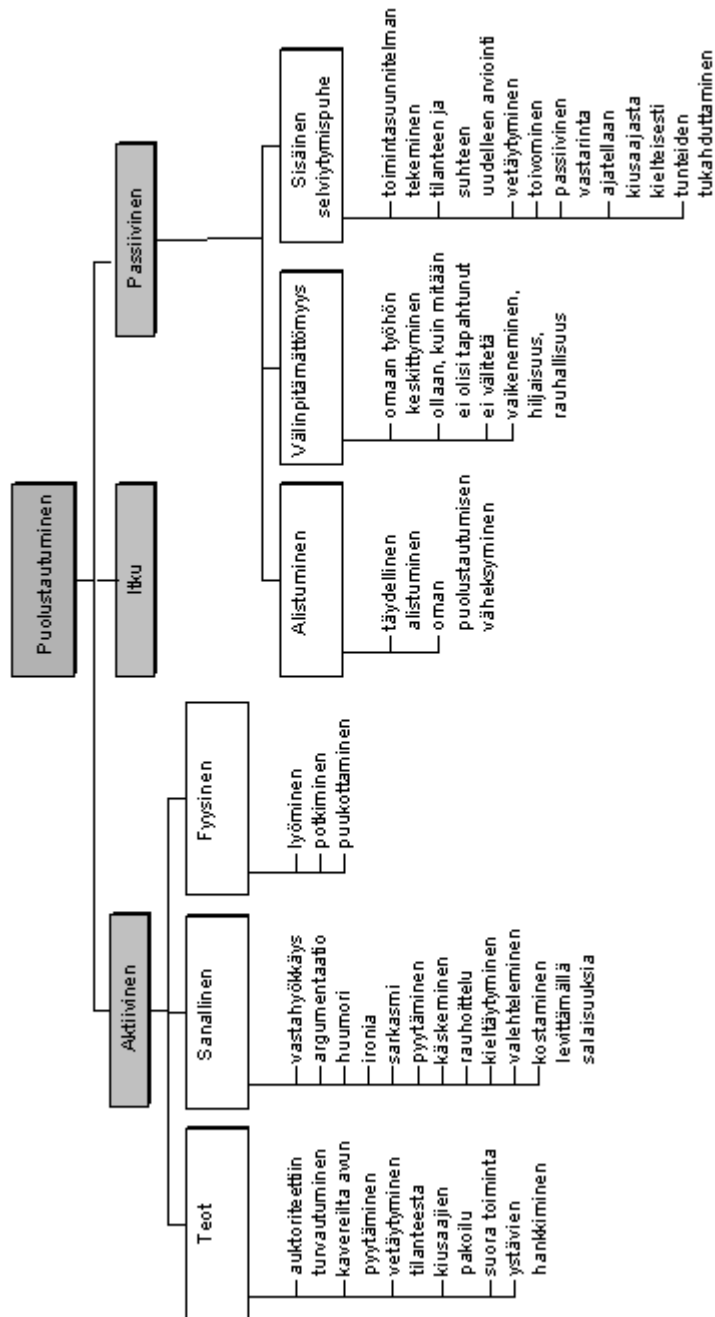
6.4 Nuorten käsityksiä puolustautumiskeinojen toimivuudesta

Varioitujen kehyskertomusten tehtävänannossa vastaajia pyydettiin ensin kuvittelemaan, kuinka he puolustautuisivat kiusaamistilanteessa. Tämän jälkeen he arvioivat tuottamiensa puolustautumiskeinojen toimivuutta ja niiden käyttöön mahdollisesti liittyviä riskejä. Myös avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa vastaajat kuvasivat puolustautumisen onnistumista tai siihen mahdollisesti liittyviä riskejä. Tässä luvussa kerrotaan siitä, millaisia käsityksiä nuorilla on eri puolustautumiskeinojen toimivuudesta ja niihin liittyvistä mahdollisista riskeistä. Kuvioon kuusi on koottu eläytymismenetelmällä tuotetuissa aineistoissa esiintyneet puolustautumiskeinot. Kuvioon ei ole merkitty jokaista yksittäistä tapaa puolustautua, vaan kuviossa on mainittu kuhunkin yläluokkaan (esim. teot, sanallinen puolustautuminen jne.) kuuluvat puolustautumiskeinot.

Kunkin yläluokan puolustautumiskeinoja nuoret kuvasivat varsin yhtenäisesti. Esimerkiksi fyysisen puolustautumisen toimivuutta kuvattiin melko samalla tavalla riippumatta siitä, oliko kyseessä lyöminen vai puukottaminen. Eniten vaihtelua toimivuuden arvioinnissa oli luokissa teot ja sanallinen puolustautuminen.

Sanallista puolustautumista pidettiin toimivana, mikäli puolustavat viestit olivat tarpeeksi osuvia ja tilanteeseen sopivia. Vastaajat pitivät kuitenkin sanallista puolustautumista vaativana ja vaarallisena, koska epäonnistumisen riski koettiin suureksi. Sen ajateltiin ainakin hetkellisesti lopettavan kiusaamisen, vaikkei se koko ongelmaa välttämättä poistaisikaan.

Joskus puolustukseksi tarkoitetut sanat eivät vastaajien mukaan tuota haluttua lopputulosta, vaan ne alistavat kiusattua entisestään kiusaamiselle. Pelokkaasti lausutut lauseet, kuten ”älkää viitsikö” tai ”onko pakko”, paljastavat, että kiusattu pelkää. Tällöin puolustautuminen katsottiin epäonnistuneeksi ja tätä vastaajat pitivät erittäin huonona vaihtoehtona. Alistetuksi joutumisen pelossa moni ei vastausten mukaan haluaisi edes yrittää sanallisesti puolustautua.

KUVIO 6. Yhteenveto eläytymismenetelmällä tuotetuissa aineistossa esiintyneistä puolustautumiskeinoista

Sanallinen puolustautuminen vaatii kiusatulta melkoista taidokkuutta onnistuakseen. Epäonnistunut sanallinen puolustautuminen käytännössä merkitsee alistumista, kuten aineistosta oli havaittavissa. Epäonnistunut puolustusyritys kilpistyy omaan epävarmuuteen ja lopputuloksena on alistuminen. Alistumiseen johtanut puolustautumisyritys oli vastaajan itsensä mielestä epäonnistunut. Sanallisen puolustautumisen ja alistumisen välinen ero löytyykin juuri vastaajan omasta tulkinnasta. Hän itse arvioi oman puolustautumisen johtavan epäonnistumiseen ja alakynteen joutumiseen. Viesti sinällään sisältönsä perusteella voitaisiin luokitella joko sanalliseksi puolustautumiseksi tai alistumiseksi. Merkittävää on juuri vastaajan itsensä antama arvio puolustautumisen toimimattomuudesta.

Arviot puolustautumisen onnistumisesta vaihtelivat eniten, kun vastaajat ehdottivat ratkaisuksi erilaisia tekoja. Auktoriteettiin turvautumista pidettiin kaikissa vastauksissa arveluttavana vaihtoehtona. Se saattaa nuorten käsitysten mukaan yllyttää kiusaajia jatkamaan. Kertomalla auktoriteetille kiusaamisesta uhri myöntää tappionsa ja ikään kuin osoittaa sen raukkamaisella tavalla. Kiusaajan pakoilu tai kiusaamistilanteesta vetäytyminen olivat vastaajien mielestä toimivia tapoja selvitä yksittäisestä kiusaamistilanteesta, mutta ne eivät todennäköisesti johda kiusaamiskiirteen loppumiseen.

Ystävien saaminen tai kavereilta avun pyytäminen nähtiin myönteisenä tilanneratkaisuna. Erityisesti avoimella kehyskertomuksella hankitussa aineistossa ystävien hankkiminen nähtiin mahdollisena keinona ratkaista kiusaamiskierre. Ystävät suojaavat nuorten näkemysten mukaan kiusaamiselta. Nuoret näkevät ystävien olemassa olon merkittävänä tekijänä kiusatun elämässä ja siksi se nähdään mahdollisena vaihtoehtona kiusaamisen ratkaisemiseen. Kiusatulla ei yleensä ole ystäviä. Joko ystävät katoavat kiusaamiskiirteen syntymisessä tai sitten heitä ei alun perin ole ollutkaan.

On myös otettava huomioon, että avoimen kehyskertomuksen tehtävänannossa kuvailaan potentiaalinen ystävyysuhde, jota osa vastaajista kehitteli eteenpäin. Sama ilmiö oli kuitenkin havaittavissa esitutkimuksessakin: kiusaamistilanteen ratkaisuksi ehdotettiin ystävien hankkimista. Varioidulla kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa kavereita saatettiin pyytää apuun mutta ystävien hankkimista ei ehdotettu lainkaan ratkaisuvaihtoehdoksi.

Fyysistä puolustautumista nuoret pitivät erittäin huonona puolustautumiskeinona. Aggressiolla vastaaminen ei ratkaise mitään, tuottaa kipua kaikille ja antaa joissakin tapauksissa kiusaajille lisäpotkua. Erityisesti pojat kuitenkin ehdottivat kiusaamistilanteen ratkaisemiseen väkivaltaisia keinoja. Vastaajat arvioivat tuottamansa vaihtoehdon olevan eettisesti arveluttava mutta eivät keksineet parempaakaan ratkaisua. Vastauksissa kuvattiin väkivaltaisuuden olevan parempi vaihtoehto kuin ei mitään.

Toisinaan väkivallan ajateltiin johtavan kiusaamistilanteen lopulliseen ratkaisemiseen. Apuun kutsuttiin joukko ystäviä tai esimerkiksi veljiä. Tällöin kunnan selkäsauvan ajateltiin palauttavan kiusaa ruotuun. Tämä osoittaa vastaajan olettavan, että kiusaaja on voitettavissa eikä missään nimessä vastaajaa itseään voimakkaampi. Osa väkivaltaa ehdottaneista vastaajista kuitenkin ennusti tilanteen päättyvän huonosti. Vastaaja arveli itse joutuvansa alakynteen mutta ehdotti silti väkivaltaa ratkaisuksi. Näihin kuvauksiin ei yleensä liittynyt apuun tulevaa ystäväjoukkoa.

Välinpitämättömyyttä nuoret sen sijaan pitivät sen onnistuessa erittäin hyvänä ja toimivana keinona selvitä kiusaamistilanteesta kasvojaan menettämättä, mikäli kiusattu pystyi olemaan riittävän vakuuttava. Välinpitämättömyydellä nuoret tarkoittivat kiusatun kykyä olla välittämättä kiusaajista ja itse tilanteesta. Tällöin kiusaajat eivät saa voiton ja hallinnan tunnetta kiusaamistilanteessa ja siksi se ei innosta heitä jatkamaan.

Sisäistä selviytymispuhetta puolustautumiskeinona esiintyi eniten avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa. Vastaajia ei pyydetty tällöin arvioimaan tuottamiensa puolustautumiskeinojen toimivuutta ja näin ollen näiden puolustautumiskeinojen toimivuuden arviointi on yksinomaan tutkijan päättelyn varassa.

Nuorten tuottamista vastauksista on kuitenkin havaittavissa, että sisäinen selviytymispuhe on merkittävää puolustautumisen onnistumisen kannalta. Onnistumista ja tilanteesta selviytymistä ennakoiva sisäinen puhe johti avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa hyviin lopputuloksiin ja kielteinen puhe puolestaan huonoihin lopputuloksiin. Vastaajat eivät siis arvioineet kriittisesti tuottamiaan vastauksia, vaan päätelmä sisäisen puheen merkityksestä on havaittavissa tuotettujen vastausten juonen käännteistä. Sisäisen puheen merkitys nousee erityisen merkittävään rooliin niissä vastauksissa, joissa sitä esiintyy.

Yhteenvetona voidaan sanoa, että vastaajien näkemykset erilaisten puolustautumiskeinojen toimivuudesta ovat varsin yhteneviä. Huonoon lopputulokseen vastaajien mielestä johtivat vastaaminen aggressiolla, alistuminen tai rohkeuden puutteesta johtuva kyvyttömyys toimia millään tavalla. Sen sijaan taitava puolustautumisstrategioiden käyttö ja varmuus omasta selviytymisestä tilanteessa näyttävät ennustavan myönteistä lopputulosta kiusatulle. Mitä vähemmän kiusatun nonverbaalinen viestintä on ristiriidassa puolustautumisstrategian ja siihen liittyvän viestinnän kanssa ja mitä enemmän kiusattu pystyy viestimään varmuutta, sitä todennäköisempää nuorten näkemysten mukaan puolustautumisen onnistuminen on.

7 TULOSTEN YHTEENVETO JA TARKASTELU

Luvussa 7 kootaan yhteen tämän tutkielman keskeisimmät tulokset koskien nuorten käsityksiä viestinnästä kiusaamistilanteissa sekä pohditaan mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita. Ensin tarkastellaan tämän aineiston pohjalta syntyneitä loukkaavan viestinnän keskeisiä piirteitä (luku 7.1.) sekä niiden yhteyttä aiempiin tutkimuksiin. Puolustautumista koskevia tutkimuskysymyksiä tässä tutkielmassa on kaksi. Näihin kysymyksiin saatuja vastauksia käsitellään yhdessä luvussa (luku 7.2.). Ensin tarkastellaan nuorten käsityksiä puolustautumisesta ja tämän jälkeen kootaan yhteen tutkimustulokset eri puolustautumiskeinojen toimivuudesta sekä tarkastellaan puolustautumista koskevien tulosten merkittävyyttä suhteessa puolustautumista koskevaan kirjallisuuteen ja tutkimustuloksiin.

7.1 Loukkaava viestintä

Tässä tutkimuksessa havaittiin kiusaamistilanteissa esiintyvän loukkaavan viestinnän olevan erittäin monitahoista. Osa loukkaavista viesteistä on luokiteltavissa kiusattuun suoraan kohdistuviksi verbaalisiksi hyökkäyksiksi (nimittely, haukkuminen ja uhkailu). Nämä loukkaavan viestinnän muodot ovat yksiselitteisesti satuttavia ja niiden loukkaavuutta voidaan tarkastella esimerkiksi Kinneyn (1994) verbaalisen hyökkäyksen dimensioiden avulla (ks. sivu 14). Nämä loukkaavat viestit ovat varsin yksinkertaisia rakenteeltaan ja helposti havaittavissa.

Osa loukkaavista viesteistä sen sijaan on erittäin taitavasti rakennettuja ja usein ne ovat muodoltaan epäsuoria (puolustautumista vastaan rokottaminen, sosiaalisen tuen puuttumisen esille tuominen, muun ryhmän tuen hakeminen). Epäsuoruudella tarkoitetaan sitä, että loukkaus ei kohdistu suoraan kiusattuun, vaan loukkaaminen perustuu esimerkiksi vuorovaikutukseen liittyvien normien rikkomiseen tai kasvojen menettämiseen. Nämä viestit ovat monitulkintaisia ja niihin liittyy usein ristiriita viestin sisällön, kontekstin ja/tai ilmaisutavan välillä. Satuttava viesti saattaa esimerkiksi perustua viestinnän suhdetasolla ilmaistuun halveksuntaan ja vähättelyyn, mikä ei välttämättä ilmene viestin varsinaisesta sisällöstä. Suhdetasolla kielteiset viestit ovat usein non-verbaalisia.

Tutkimuksessa ilmeni vähän nonverbaalisia loukkaavia viestejä, mutta niiden merkitys kuitenkin on havaittavissa. Esimerkiksi ääni nonverbaalisena viestintäkanavana osoittautui erityisen merkitykselliseksi. Äänensävyn perusteella on mahdollista erottaa kiusaaminen testaamisesta ja esimerkiksi päätellä, kuinka vakavasta kiusaamisesta on kyse. Äänensävyn ja viestin sisällön välinen ristiriita osoittautui tehokkaaksi tavaksi loukata. Vastausten perusteella vaikuttaisi siltä, että juuri ääni on nonverbaalisista viesteistä se, joka kiusaamistilanteissa merkitsee eniten. Loukkaavan nonverbaalisen viestinnän merkitys kiusaamistilanteissa on kiistämätön. Nonverbaalisten viestien loukkaava, suunnitelmallinen käyttö on osa koulukiusaamistilanteiden viestintää.

Albertsin ym. (1996, 341–344) kiusoittelevia viestejä tarkastelevassa tutkimuksessa havaittiin nimenomaan tilannevihjeiden ja nonverbaalisen viestinnän vaikuttavan kiusoittelevasta viestistä tehtävään tulkintaan. Tätä tutkimustulosta tukevat myös tämän tutkielman tulokset. Erityisesti epäsuorien loukkaavien viestien kohdalla nonverbaalisen viestinnän merkitys korostuu. Viestin, kontekstin ja ilmaisutavan ollessa ristiriidassa korostuu nonverbaalisen viestinnän merkitys. Loukkaamisen ja nonverbaalisen viestinnän välistä yhteyttä tulisi tarkastella tulevaisuudessa tutkimuksissa yksityiskohtaisemmin.

Osa kiusaajista kykenee monimutkaiseen argumentointiin perustuvaan erittäin manipulatiiviseen viestintään. Tätä näkemystä tukee loukkaavien viestien analyysi. Taidokkaasti rakennettujen, monitulkintaisten loukkaavien viestien esiintyminen kiusaamistilanteissa osoittaa kiusaajalla olevan tietoisuus siitä, miten vuorovaikutukseen perustuvia normeja rikkomalla voidaan loukata vuorovaikutuskumppania.

Tämän tutkielman tulosten tarkastelu viitannee siihen, että kiusaajatyyppinä on erotettavissa kaksi: toinen on viestintätaitoiltaan heikko ja toinen erittäin taitava. Ensimmäisen kiusaajatyyppin viestijäkuvaan liittyy verbaalinen aggressiivisuus. Oletettavaa on, että kyseiseen kiusaajakuvaan yhdistyvät todennäköisemmin suorat kuin epäsuorat kiusaamisen muodot.

Verbaaliseen aggressiivisuuteen näyttäisi liittyvän monia muitakin kielteisiä viestinnällisiä piirteitä. Verbaalisen aggressiivisuuden on ainakin todettu olevan yhteydessä alhaiseen responsiivisuuteen, vaikeuteen sopeuttaa viestintää tilanteiden vaatimalla

tavalla, joustamattomuuteen kognitiivisissa rakenteissa sekä vastuuntunottomuuteen viestintätilanteiden kulusta ja viestinnän vaikutuksista toisiin ihmisiin. (ks. esim. Anderson & Martin 1995; Martin & Anderson 1996; Martin, Anderson & Horvarth 1996; Martin, Anderson & Thweatt 1998; McCroskey & Beatty 1998; Infante ym. 1998; Richmond & McCroskey 1990.)

Toinen kiusaajatyyppeistä puolestaan vaikuttaa viestintätaitoiltaan erittäin kompetenttilta. Tällainen kiusaaja kykenee käyttämään taitojaan toisten manipulointiin ja kiusaamiseen erittäin taidokkaasti. Hän osaa toimia sosiaalisissa tilanteissa tarkoituksenmukaisesti (tässä tapauksessa loukataksaan) ja käyttää taitavasti hyväkseen sosiaalisia verkostoja kiusatessaan.

Kaukiaisien väitöskirjan (2003, 20–21) tutkimustulokset tukevat tämänsuuntaisia oletuksia. Tutkimustulokset osoittavat, että kiusaajista on löydettävissä erilaisia alaryhmiä. Osa kiusaajista vastaa perinteistä kuvaa sosiaalisesti taitamattomasta kiusaajasta, kun taas joidenkin kiusaajien sosiaalisessa kompetenssissa ei välttämättä ole puutteita. Epäsuora kiusaaminen vaatii juuri tällaista ihmissuhdesilmää, tilannetajua ja joustavuutta sopeuttaa omaa toimintaa tilanteen vaatimalla tavalla.

Kaukiaisien (2003, 20–21) mukaan sosiaalista älykkyyttä kuitenkin useimmiten käytetään myönteisillä tavoilla vuorovaikutuksessa. Esimerkiksi tilanteella, moraali- ja empatiatasolla sekä persoonallisuuspiirteillä havaittiin tutkimuksessa olevan vaikutusta siihen, kuinka nuoret käyttävät sosiaalista älykkyyttään. Tutkituilla koululaisilla empatia vähensi niin suoran kuin epäsuorankin aggressiivisuuden ilmenemistä.

Loukkaavaa viestintää koskevat tutkimustulokset tässä tutkielmassa sopivat yhteen kiusaamisen yleisluonteen kanssa: kiusaaminen on suoraa tai epäsuoraa (Salmivalli 1998, 2003a, Olweus 1992). Myös loukkaava viestintä noudattelee tätä kaavaa. Kiusaamistilanteiden sisältämän loukkaavan viestinnän jatkotutkimuksessa tulisi kiinnittää erityistä huomiota suoran ja epäsuoran kiusaamisen verbaalisiin ja nonverbaalisiin ilmenemismuotoihin.

Suora kiusaaminen voi ilmetä tekoina, sanoina tai nonverbaalisina loukkauksina. Epäsuora kiusaaminen puolestaan ilmenee esimerkiksi ryhmästä poissulkemisena ja juo-

ruiluna. Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on kiinnitetty vähän huomiota epäsuoran kiusaamisen verbaalisiin muotoihin. Myös epäsuoraa kiusaamista tapahtuu tämän tutkimuksen tulosten perusteella verbaalisesti. Tällainen verbaalinen, epäsuora loukkaaminen voi ilmetä esimerkiksi hienovaraisina vuorovaikutustilanteen normien rikkomisenä, jota saattaa olla vaikeata huomata.

Toisaalta tällaista taitavan ja hienovaraisen epäsuoran kiusaamisen verbaalista ilmaisua voi olla vaikeata tieteellisesti todentaa. Eläytymismenetelmä kuitenkin osoittautui toimivaksi tavaksi tuottaa erilaisia loukkaavia viestejä. Eskolan ja Suorannan (111–113) mukaan eläytymismenetelmässä on olemassa kaksi päävaihtoehtoa, joista toinen on tässäkin tutkimuksessa käytetty passiivinen menetelmä, jossa eläytyminen tapahtuu kirjoittamalla. Aktiivinen eläytymismenetelmä puolestaan perustuu eräänlaiseen roolileikkiin, jossa henkilöille kuvataan lähtötilanne ja roolihenkilöt. Orientaation perusteella henkilöt eläytyvät tilanteeseen ja esittävät tulkintansa tilanteesta roolileikin avulla.

Aktiivinen menetelmä ratkaisisi loukkaavan viestinnän tutkimukseen liittyvän perusongelman, joka tässä tutkimuksessa tuli esille: nonverbaalisia viestejä ei muisteta eikä niitä osata arvioida ja tulkita kyllin tarkasti, jotta vastausten perusteella pystyttäisiin tekemään kattavaa loukkaavien nonverbaalisten viestien analyysiä. Toisaalta aktiivisten eläytymismenetelmien käyttö on varsin hidasta ja myös eettisesti arveluttavaa. Koulukiusaamistilanteiden rekonstruointi draaman kautta varmasti tuottaisi mielenkiintoista aineistoa mutta on tutkimukseen osallistuvien oppilaiden kannalta varsin epäeettistä.

7.2 Puolustautuminen koulukiusaamistilanteessa

Tässä tutkimuksessa kiusatun puolustautuminen jaettiin aktiiviseen ja passiiviseen puolustautumiseen. Nämä yläluokat kuvaavat kiusatun ulkoista toimintaa. Ne eivät kuvaa kiusatun ajattelua tai hänen sisäistä puhettaan. Passiivinen toiminta voi vaikuttaa ulospäin toimeettomuuden tilalta, mutta passiivisuuden taustalla saattaa vaikuttaa varsin tietoinen tapa toimia.

Verbaaliseen hyökkäykseen vastattiin useimmiten sanallisesti (vastahyökkäys, argumentointi, huumori). Muissakin tilanteissa sanallista puolustautumista esiintyi verrattain paljon. Toiseksi eniten vastauksissa esiintyi kiusaamistilanteen ratkaisemista erilaisilla teoilla (pakoon juokseminen, auktoriteetille kertominen, kiusaamisen piilottelu).

Tässä tutkimuksessa korostui sanallinen puolustautuminen. Koska tutkimus on viestinnällinen tutkimus, eikä aiempaa viestinnällistä tutkimusta juurikaan tästä näkökulmasta ole olemassa, ei tätä tutkimustulosta voida verrata aiempiin tutkimuksiin ja niissä esiintyneiden puolustautumiskeinojen esiintymistiheyteen. Esimerkiksi Salmivallin (1998, 106–107) tutkimuksissa havaitut erilaiset kiusattujen toimintamallit eivät ole verrattavissa tässä tapauksessa tämän tutkimuksen tuloksiin. Toimintamallit kuvaavat kiusattujen käyttäytymistä, tässä tutkimuksessa puolustautumista on tarkasteltu viestinnällisestä näkökulmasta yksittäisistä viesteistä käsin. Hedelmällistä jatkossa olisikin yhdistää nämä kaksi näkökulmaa siten, että havainnot kiusattujen ulkoisesta käyttäytymisestä voitaisiin yhdistää mielekkäästi puolustautumistilanteissa esiintyvään viestintään ja siitä tehtäviin tulkintoihin.

On myös otettava huomioon, että tämä aineisto on kerätty pääosin pienestä maaseutukoulusta Pohjois-Savosta. Ainoastaan esitutkimuksen aineisto on kerätty sekä maaseutu- että kaupunkikouluista. Tällöin on mahdollista, että tutkimustuloksiin vaikuttavat kyseisen maaseutukoulun koulukulttuuri sekä kyseisen alueen puhe- ja kulttuuri.

Merkille pantavaa on, että puolustautumiskeinot vaihtelivat, kun kiusaamisen luonne muuttui. Kun puolustautumista tutkitaan viestinnällisesti jatkossa, on syytä ottaa

huomioon, millaisesta kiusaamisesta on kyse. Puolustautumiseen ei ainoastaan näytä vaikuttavan sukupuoli, kuten aiemmissa tutkimuksissa on todettu, vaan myös kiusaamisen luonne. Verbaalinen hyökkäys, epäsuora kiusaaminen ja fyysinen hyökkäys saivat aikaan tässä aineistossa erityyppistä puolustautumista.

Puolustautumisen yhteydessä on syytä tarkastella erilaisiin ratkaisuihin johtavia kognitiivisia viestintäprosesseja. Kiusatun ulkoinen käyttäytyminen ei aina paljasta hänen sisäistä puhettaan tai ajatteluprosessiaan, jotka mahdollisesti johtavat tiettyyn tilanneratkaisuun. Loukkaavan viestin tulkinta ja sen pohjalta tapahtuva toiminnan suunnittelu ovat vähän tutkittuja mutta erittäin merkityksellisiä prosesseja koulukiusaamistilanteiden viestintää tarkasteltaessa. Sosiaalisen informaation prosessoinnin mallia voitaneen jatkossa soveltaa jossain määrin myös viestintäprosessien kognitiiviseen tarkasteluun.

Puolustautumiskeinon valintaan ja sen onnistumiseen vaikuttaa lukuisa joukko tekijöitä. Teorian valossa vaikuttaa sille, että erilaiset tilannevihjeet, tilanteessa tehtävät tulkinnat, aiemmat kokemukset yms. vaikuttavat siihen, kuinka kiusattu toimii. Myös tässä tutkimuksessa havaittiin tekijöitä, jotka vaikuttavat puolustautumisen onnistumiseen. Onnistunut puolustautuminen kiusaamistilanteessa vaatii kiusatulta melko suurta viestinnällistä taidokkuutta ja rohkeutta. Kiusatun on kyettävä valitsemaan kiusaamistilanteeseen sopiva puolustautumiskeino ja tämä luonnollisesti edellyttää, että hänellä on jo olemassa useita erilaisia tilanneratkaisuja mielessään.

Kiusatun tulisi kyetä havainnoimaan tilannetta ja sopeuttamaan omaa toimintaansa tilanteen vaatimalla tavalla. Puolustavan viestin sisällön tulisi tukea valittua tapaa toimia ja kiusajaan tulisi kyetä viestimään tämä kaikki rohkeasti. Erityisen tärkeää on, että nonverbaalinen viestintä tukee puolustautumista. Nonverbaalisesti ilmaistu pelko tai alistuminen vie puolustautumiselta uskottavuuden. Myös kiusatun sisäinen selviytymispuhe ennustaa puolustautumisen onnistumista. Kielteinen sisäinen puhe johtaa puolustautumisen epäonnistumiseen todennäköisemmin kuin myönteinen sisäinen puhe. Myönteisen ja kielteisen sisäisen puheen yhteyttä puolustautumisen onnistumiseen tulisi ehdottomasti tutkia laajemmin.

Tämän tutkimuksen valossa puolustautuminen kiusaamistilanteissa näyttäisi vaativan kiusatulta melkoisen määrän viestinnällistä taidokkuutta. Mitä vähemmän kiusatun nonverbaalinen viestintä on ristiriidassa puolustautumiskeinon ja siihen liittyvän viestinnän kanssa, ja mitä enemmän kiusattu pystyy viestimään varmuutta, sitä todennäköisempää nuorten näkemysten mukaan puolustautumisen onnistuminen on. Taitava puolustautumiskeinojen käyttö ja varmuus omasta selviytymisestä kiusaamistilanteessa näyttävät tämän aineiston perusteella ennustavan myönteistä lopputulosta kiusaamistilanteessa alakynnessä olevalle.

Puolustautuminen koulukiusaamistilanteissa on monimutkaisen sisäisen puheen tulosta. Lienee perusteltua ehdottaa, että puolustautumiskeinojen sijasta jatkossa tulisikin puhua erilaisista puolustautumisstrategioista. Tätä voidaan perustella monellakin tavalla. Onnistunut puolustautuminen vaatii mm. viestinnällistä joustavuutta, suunnitelmallisuutta, kognitiivista joustavuutta jne. Kyse ei siis ole yksinkertaisesta viestintätehtävästä, vaan tilanteesta, joka vaatii onnistuakseen havainnointiin, merkityksentämiseen, tulkintaan ja viestin tuottamiseen perustuvia viestintäprosesseja. Kyse on siis onnistuneen viestintästrategian tuottamisesta ja sen viestimisestä kyseisessä tilanteessa. Puolustautumisen viestinnällisessä tutkimuksessa tulisikin tutkia näiden mahdollisten puolustautumisstrategioiden pysyvyyttä ja toisaalta niiden yhteyttä erilaisiin loukkaaviin viesteihin.

8 TUTKIMUKSEN ARVIOINTI

Tämän tutkimuksen luotettavuutta nostaa esitutkimuksen suorittaminen sekä useamman menetelmän ja aineiston käyttö triangulaatiossa. Esitutkimuksessa menetelmänä oli haastattelu ja myöhemmässä vaiheessa eläytymismenetelmä. Näillä kahdella menetelmällä saatiin kolme erilaista aineistoa, joista oli mahdollista etsiä vastauksia samoihin ilmiöihin. Ainoastaan yhden menetelmän käyttö olisi tässä tapauksessa merkittävästi köyhdyttänyt tutkimuksen tuloksia. Eläytymismenetelmä pohjautui esitutkimuksesta saatuihin tuloksiin ja tietämykseen. Menetelmien ja aineistojen triangulaatio vaikuttaa kokonaisuudessaan merkittävästi tutkielman luotettavuuteen. (Eskola & Suoranta 1998, 69–71; 214–215.)

Menetelmä- ja aineistotriangulaatio toisaalta saattaa tutkijan valintojen eteen. Aineiston koko on varsin mittava eikä kaikkia mahdollisia näkökulmia ole millään mahdollista sovittaa yhteen tutkielmaan. Aineisto tarjoaa erinomaisen mahdollisuuden erilaisien vertailevien analyysien tekemiseen. Kuinka tytöt ja pojat eroavat loukkaavan viestinnän tuottamisessa? Millaisia eroja on tyttöjen ja poikien tuottamissa puolustautumiskeinoissa?

Tässä tutkielmassa on kuitenkin pyritty pysymään asetettujen tutkimustavoitteiden asettamissa rajoissa. Tavoitteena oli tutkia loukkaavaa viestintää sekä puolustautumista koulukiusaamistilanteissa sekä kehittää koulukiusaamistilanteiden viestinnälliseen tutkimukseen soveltuvia menetelmiä. Tavoitteisiin päästiin melko hyvin mutta samalla todettiin tutkijan kohtaavan jatkuvasti lisää kysymyksiä, joihin tämä tutkimus ei kykene vastaamaan. Tämän ilmiön ympärille muodostuva tutkimuskenttä on laaja ja monisäikeinen.

Toisaalta aineisto voisi olla kattavampikin loukkaavien viestien osalta. Oletettavaa on, että rikkaampi ja laajempi aineisto saattaisi johtaa vieläkin yksityiskohtaisempaan kuvaukseen loukkaavan viestinnän luonteesta ja keskeisistä piirteistä. Suositeltavaa onkin vastaavanlaista tutkimusta tehtäessä kerätä laajempi aineisto loukkaavan viestinnän osalta.

Mikäli tutkimukseen valitaan tässä tutkimuksessa käytetty eläytymismenetelmään pohjautuva avoin kehyskertomus aineistonkeruumenetelmäksi, kannattaa aineistoa kerätä enemmän kuin tässä tutkimuksessa. Tällöin varmistutaan, että piirteet ovat yhteneviä myös tutkimusta myöhemmin toistettaessa. Tämän tutkimuksen tavoitteisiin aineisto kuitenkin vastasi tarkoituksenmukaisella tavalla. Tavoitteenahan oli saada tietoa loukkaavista viesteistä koulukiusaamistilanteissa yleensä.

Tutkimuksessa on pyritty säilyttämään ulkoinen validiteetti hyvänä suunnittelemalla tutkimusmenetelmät siten, että vastaaja itse arvioi esimerkiksi tuottamaansa vastausta (vrt. varioidut kehyskertomukset). Tällöin voidaan varmistaa se, että tutkijan ja vastaajan käsitys ilmiöstä ovat yhtenevät. Toisaalta osa aineiston tulkinnasta perustuu tutkijan omaan päättelyyn, jolloin ulkoinen validius voidaan asettaa kyseenalaiseksi. Toisen tutkijan tekemänä esimerkiksi tulkinnat loukkaavan viestinnän piirteistä tässä aineistossa saattaisivat olla toisenlaisia. (Eskola & Suoranta 1998, 214–215.) Tutkimuksen luotettavuutta on pyritty luomaan tarkalla raportoinnilla ja runsailla esimerkeillä. Nämä ovat merkittäviä tekijöitä kvalitatiivisen tutkimuksen arvioinnissa. Sekä loukkaavaa viestintää että puolustautumista kuvaavissa tuloslukuissa käytetään erityisen paljon havainnollistavia esimerkkejä.

Tämän tutkielman tulokset tukevat pääosin aiempia tutkimustuloksia ja tuovat esille myös merkittäviä lisätutkimuksen kohteita. Erityisesti loukkaavan viestinnän ilmene-mismuodot sekä puolustautumiskeinojen variaatiot erityyppisissä koulukiusaamistilanteissa tuovat merkittävää uutta tietoa koulukiusaamisen viestinnälliseen tutkimukseen. Näiden ilmiöiden tutkimus on vasta alussa, joten nämä tulokset osoittanevat niiden merkityksellisyyttä mutta eivät vielä kerro yksityiskohtaisesti ilmiöstä.

8.1 Haastattelu

Haastattelun valinta aineiston keruumenetelmäksi ei ollut ongelmatonta. Kiusaaminen on nuorille varsin arka ja kiusallinen aihe. Tutkijan läsnäolo jännitti joitakin tutkittavia ja vaikutti väistämättä tilanteessa vuorovaikutukseen ja haastateltavien vastauksiin. Toisaalta haastattelutilanne antoi tutkijalle mahdollisuuden motivoida tutkittavia

ja rohkaista palauttamaan mieliin kiusallisiakin tapahtumia (Hirsjärvi & Hurme 2000, 116–118).

Haastatteluja analysoitaessa vastauksista oli havaittavissa nk. oma totuus ja yleinen käsitys siitä, mikä on suotavaa ja mikä ei. Nuoret ovat asennetasolla periaatteessa koulukiusaamista vastaan (Salmivalli 2003, 32). Koulun arki kuitenkin kertoo toisenlaista totuutta: lähes joka luokassa on yksi koulukiusattu. Tämä asettaa nuoret haastattelussa vaikeaan asemaan: kertoako oikeasti koulun arkitodellisuudesta ja samalla myöntää, että olen hyväksynyt koulukiusaamisen vai kertoako yleistä totuutta ja painottaa sitä, miten asioiden kuuluisi heidän arvojensa mukaisesti olla. Haastatteluissa havaittiin myös, etteivät koululaiset halua kovin mielellään puhua koulukiusaamistilanteista.

8.2 Eläytymismenetelmä

Avoimella kehyskertomuksella tuotetuissa aineistoissa ilmeni muutamia vastauksia, jotka eivät vaikuttaneet todenmukaisilta. Lähinnä vastaajina olivat pojat, jotka tarjosivat kiusaamistilanteisiin erittäin raakoja ja väkivaltaisia ratkaisumalleja. He eivät arvioineet ratkaisutapaansa lainkaan hyväksi: se johti heidän mielestään tappeluun ja toi mukanaan riskin joutua alakynteen. He eivät kuitenkaan keksineet mitään muuta ratkaisuvaihtoehtoa. Valitsemaansa tapaa he kuvasivat perinteisenä ja miehekkäänä tapana hoidella kiusaaminen.

Tämäntyyppisten vastausten esiintymisen aineistossa voidaan ajatella johtuvan useammastakin syystä. Saattaa olla, että kyse on yksinkertaisesti vaihtoehtoisten toimintamallien puutteesta. Vastaajat eivät yksinkertaisesti tiedä muita tapoja reagoida kiusaamistilanteissa. Toisaalta voi olla, että tilanne on heille aivan uusi. He joutuvat yhtäkkiä kiusatun rooliin, joka ei ole heille tuttu ja toisen asemaan asettuminen tuottaa näin ollen vaikeuksia.

Oletettavaa on, että tällaisten toimintamallien esiintyminen on myös jollakin tavalla miehiseen kulttuuriin liittyvä ominaisuus. Nyrkki puhuu, kun sanat eivät riitä. Nuoret saattavat ajatella, että konflikteja ratkaistaan väkivallalla. Elokuvat, televisio-ohjelmat

ja tietokonepelit saattavat joissakin tapauksissa tukea väkivaltaisten toimintamallien kehittymistä (ks. esim. Salokoski 2002, Mustonen 2003).

Stereotyyppisiä vastauksia pidetään yhtenä eläytymismenetelmän heikkoutena (Eskola ja Suoranta 1998, 117–118). Esimerkiksi miespuolisten vastaajien väkivaltaisia ratkaisukeinoja voitaneen pitää tietynasteisena stereotypiana miesten käyttäytymisestä. On kuitenkin muistettava, että eläytymismenetelmä tuottaa aineistoa, joka nousee yhteisesti jaetusta kulttuurin kuvastosta. Se siis kertoo jonkin tapahtuman tai episodin kulttuurisista merkityksistä eikä ainoastaan todellisuuden tilasta. Näin ollen onkin merkityksellistä huomioida esimerkiksi väkivallan oikeuttamisen tapoja. Milloin väkivalta on oikeutettua ja milloin ei? Esimerkiksi tuottaessaan puolustautumiskeinoja fyysiseen kiusaamiseen pojat oikeuttivat väkivallan käytön, koska kiusaaja on ylempältä luokalta. Jos väkivaltaa käytetään kiusaamistilanteessa pienempien sortamiseen, on kiusatun tällöin vastausten mukaan oikeutettua ratkoa konfliktia nyrkkien voimalla.

Myös avoimella kehyskertomuksella tuotetussa aineistossa esiintyi väkivaltaisia kiusaamisen muotoja ja puolustautumistapoja. Eläytymiseen perustuva menetelmä tuotti radikaalimpia vaihtoehtoja kuin haastatteluissa tuli esille. Eskolan ja Suorannan (1998, 115–118) mukaan tämä on toisaalta eläytymismenetelmän etu. Se mahdollistaa menetelmänä vastaajille mielikuvituksen ja oman ajattelun käytön. Menetelmä ei näin ollen tuota niinkään faktoja ja yleistyksiä, vaan se koettelee itsestään selvänä pidettyjä käsityksiä ja luo uutta.

Todellisuus lienee näiden kahden menetelmän tuottamien todellisuuksien välimaastossa. Väkivallasta ei kerrota haastatteluissa mielellään ja tarinoiden dramaattinen luonne puolestaan innostaa kirjoittajia lisäämään eläytymismenetelmätarinoihin väkivaltaisia tekoja.

Eläytymismenetelmä suo tutkijalle erinomaisen mahdollisuuden kurkistaa kiusatun ajatuksiin. Kirjoitelmat sisälsivät runsaasti kiusatun ajatuksia ja intrapersonaalista viestintää. Intrapersonaalisten selviytymis- ja puolustautumiskeinojen määrä korostuikin kirjoitelmia analysoitaessa. Myös intrapersonaalisen viestinnän ja kiusaamistilanteisiin orientoitumisen merkitys oli mahdollista havaita juuri kiusatun sisäisen puheen

kautta. Olennaistahan puolustautumisessa on onnistumisen ennakointi ja joustavuus viestiä tilanteen vaatimalla tavalla.

Jatkossa avoimen kehyskertomuksen tehtävänantoa kannattanee muokata esimerkiksi siten, että alussa oleva tarinan alku poistetaan tai sitä supistetaan. Tehtävänanto voisi mukailla esimerkiksi haastatteluissa hyväksi todettua menetelmää, jossa vastaajaa kehoitetaan kertomaan jostakin kiusaamistilanteesta, josta on kuullut tai jonka on nähnyt tai sellaisesta tapahtumasta, jossa itse on ollut mukana. Tällainen menetelmä luultavasti tuottaisi totuudenmukaista ja koulujen arkipäivää todentavaa aineistoa.

9 PÄÄTÄNTÖ

Tämä tutkimus on johtanut mielenkiintoisten kysymysten äärelle. Voitaneen perustellusti sanoa, että tutkimuksen luonne kokonaisuudessaan on ollut kuvaileva ja juuri tällaista perustutkimusta koulukiusaamisesta viestinnällisenä ilmiönä tarvittaisiin lisää. Jatkotutkimukselle aihealue on otollista maaperää; selville on saatu lukuisia kysymyksiä, jotka odottavat vastausta.

Tarkoituksena on ollut selvittää koulukiusaamistilanteiden sisältämää viestintää, sekä loukkaava viestintää että puolustautumista. Selville on saatu, että kiusaaminen on osittain suoraa verbaalista aggressiivisuutta, osittain erittäin taitavaa monimutkaista argumentointia. Nuorilla on varsin yhtenevät käsitykset siitä, millainen puolustautuminen todennäköisesti johtaa kiusaamistilanteessa selviytymiseen. Strategioita on monia mutta niiden onnistunut käyttö on sidoksissa ryhmänormeihin ja kiusatun viestintätaidokkuuteen. Kun tarkastellaan loukkaavia viestejä ja puolustautumista, on aina otettava huomioon ryhmäviestinnän taso ja kiusaamistilanne kontekstina.

Tulosten perusteella voidaan sanoa, että kiusaamistilanteita ratkottaessa ei tulisi tuijottaa vain yhteen tekijään, vaan pyrkiä pikemminkin luomaan viestinnästä kiusaamistilanteissa kattava kokonaiskuva. Koulukiusaaminen on ilmiö, jota voidaan tarkastella monella eri puheviestinnän tasolla. Merkittäviä tasoja koulukiusaamisen tutkimisessa ovat merkkijärjestelmien taso, intrapersonaalinen viestintä, interpersonaalinen viestintä ja ryhmäviestintä. Ei ole tarkoituksenmukaista keskittyä vain yhteen viestinnän tasoon, vaan hedelmällisempää lienee pyrkiä ymmärtämään kiusaamistilanteita systeemiteoreettisesta näkökulmasta, jolloin kaikkien eri viestintätasojen voidaan ajatella vaikuttavan toisiinsa. Koulukiusaaminen viestinnällisenä ilmiönä vaatii laaja-alaista tarkastelunäkökulmaa.

Jatkotutkimusta kaivattaisiin loukkaavan viestinnän tarkempaan kuvailuun ja tarkasteluun. Tämä tutkimus kykenee vain tuottamaan joitakin kiusaamisviestinnän erityisiä piirteitä. Mielekästä olisi tutkia tarkemmin varsinaista kiusaamisviestintää eli juuri kiusaamistilanteisiin liittyvää loukkaavaa viestintää siten, että se kyettäisiin yksiselitteisesti tunnistamaan ja nimeämään. Kiusaamisviestinnän kuvaaminen, rajaaminen ja määrittäminen on erittäin haastavaa.

Hedelmällistä olisi myös tutkia laajemmin nuorten viestintästrategioita koulukiusaamistilanteissa. Miten puolustautumiskeinojen ja loukkaavien viestien tuottaminen ovat yhteydessä? Voidaanko esimerkiksi olettaa, että taidokkaita loukkaavia viestejä tuottavalla koulukiusaajalla on myös moninaisia strategioita toimia kiusatun asemassa? Laaja-alainen kiusaamisviestinnän ja puolustautumisen tarkastelu vaatii taustalleen viestinnän strategisen tason mukaan ottamista.

Lisätutkimusta kaivataan ehdottomasti koulukiusaamisen tarkempaan tunnistamiseen viestinnällisenä ilmiönä. Kun tiedetään, millaisten viestinnällisten mekanismien ja mallien varaan kiusaamisviestintä rakentuu, pystytään kiusaamistilanteita havainnoimaan tarkemmin, niihin pystytään puuttumaan tehokkaammin ja mahdollisesti lasten ja nuorten puolustautumista kyetään tukemaan paremmin.

KIRJALLISUUS

- Aarnos, E. 2001. Kouluun lapsia tutkimaan: havainnointi, haastattelu ja dokumentit. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1: Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-kustannus, 144–157.
- Alasuutari, P. 1999. Laadullinen tutkimus. 3. uud. painos. Tampere: Vastapaino.
- Alberts, J. K., Kellar-Guenther, Y. & Corman, S.T. 1996. That's Not Funny: Understanding Recipients' Responses to Teasing. *Western Journal of Communication* 60, 337–357.
- Anderson, C. & Martin, M. 1995. Communication motives of assertive and responsive communicators. *Communication Research Reports* 12, 186–191.
- Atlas, R. S. & Pepler, D. J. 1998. Observations of bullying in the classroom. *Journal of Education Research* 92, 86–99.
- Boulton, M. 1994. How to prevent and respond to bullying behavior in the junior/middle school playground. Teoksessa S. Sharp & P. Smith (ed.): *Tackling bullying in your school. A practical handbook for teachers.* London: Routledge, 103–132.
- Crick, N. & Dodge, K. 1994. A review and reformulation of social information-processing mechanism in children's social adjustment. *Psychological Bulletin* 115, 74–101.
- Eskola, J. 1991. Eläytymismenetelmän käyttö sosiaalitutkimuksessa: tekninen opas aloittelijalle. Tampereen yliopiston Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen työraportteja. B: 33/1991.
- Eskola, J. Eläytymismenetelmän autuus ja kurjuus. 2001. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1: Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle.. Jyväskylä: PS-kustannus, 69–84.
- Eskola J. & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. 2. painos. Tampere: vastapaino.
- Eskola, J. & Vastamäki, J. 2001. Teemahaastattelu: opit ja opetukset. Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1: Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-kustannus, 24–42.

- Harjunkoski, S-M. & Harjunkoski, R. 1994. Kiusanhenki lapsenkengissä: koulu- kiusaaminen – haaste kasvattajille. Helsinki: Kirjapaja.
- Hamarus, P. 1998. Älä kiusaa mua! miten tunnistan ja estän koulukiusaamisen. Turku: Länsi-Suomen lääninhallituksen julkaisuja.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2000. Tutkimushaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Infante, D.A. 1987. Aggressiveness. Teoksessa J.C. McCroskey & J.A. Daly (toim.) Personality and interpersonal communication. Newbury Park, CA: Sage, 157–92.
- Infante, D.A. 1995a. Arguing constructively. Prospect Heights (Ill.) : Waveland.
- Infante, D.A. 1995b. Teaching students to understand and control verbal aggression. Communication Education 44, 51–63.
- Infante, D.A., Rancer, A. S. & Womack, D. F. 1997. Building Communication Theory. 3rd ed. Prospect Heights (Ill.): Waveland.
- Infante, D.A. & Wigley, C.J. 1986. Verbal aggressiveness: An interpersonal model and measure. Communication Monographs 53, 61–69.
- Karhunen, S. & Lempinen, J. 2001. Viestintä koulukiusaamistilanteissa koululaisten silmin. Jyväskylän yliopisto: proseminarityö.
- Kaukiainen, A. (2003) Social Intelligence as a Prerequisite of Indirect Aggression – Some manifestations and concomitants of covert forms of aggression. Turku: Turun yliopiston julkaisuja.
- Kinney, T. 1994 An inductively derived typology of verbal aggression and its association to distress. Human Communication Research 21, 183–223.
- Laine, T. 2001. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2: Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 26–43.
- Ljunström, K. 1999. Mobbaus koulussa: käsikirja mobbauksesta ja sen selvittämisestä Farsta-menetelmällä. Suom. E. Ahtiainen. Kauniainen: Jessica Lerche.
- Mannerheimin lastensuojeluliitto. 1975. Lisää yhteisvastuuta- pois väkivalta ja välinpitämättömyys. Terveyspoliittinen projekti.
- Martin, M. & Anderson, C. 1996. Argumentativeness and verbal aggressiveness. Journal of Social Behavior & Personality 11, 547–555.

- Martin, M., Anderson, C. & Horvarth, C. 1996. Feelings about verbal aggression: Justifications for sending and receiving verbally aggressive messages. *Communication Research Reports* 13, 19–26.
- Martin, M., Anderson, C. & Thweatt, K. 1998. Aggressive communication traits and their relationship with the Cognitive Flexibility Scale and the Communication Flexibility Scale. *Journal of Social Behavior & Personality* 13, 531–541.
- McCroskey, J.C. & Beatty, M.J. 1998. Communication Apprehension. Teoksessa J.C. McCroskey, J.A. Daly, M.M. Martin & M.J. Beatty. (toim.) 1998. *Communication and Personality: Trait Perspectives*. Cresskill (NJ) : Hampton Press.
- Merenheimo, J. 1990. *Koulukiusaaminen ja siihen yhteydessä olevia tekijöitä*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Mustonen, Anu. 2001. *Mediapsykologia*. Helsinki: WSOY.
- Olweus, D. 1992. *Kiusaaminen koulussa*. Suom. englanninkielisestä käsikirjoituksesta M.Mäkelä. Helsinki: Otava.
- Olweus, D. 2003a. Bullying/victim problems in school: basic facts and an effective intervention programme. Teoksessa S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf and C. L. Cooper (ed.), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace. International perspective in research and practise*. London: Routledge, 32–62.
- Olweus, D. 2003b. *Mobbning i skolan: några utvalda problemställningar och en kritisk efterskrift*. Esitelmä Nya forskningsperspektiv på mobbning? - tutkijatapaamisessa Tukholmassa syyskuussa 2003.
- Opetusministeriö 2000. *Turvatyöryhmän muistio*. Opetusministeriön työryhmien muistioita 20.
- Oppilas- ja opiskelijahuolto, kodin ja koulun/oppilaitoksen yhteistyötä sekä turvallisuutta koskevien lakimuutosten vaikutukset koulujen ja oppilaitosten toimintaan 2003. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa) osoitteessa: <http://www.edu.fi/page.asp?path=498;1329;1344;21080>. Viitattu 21.02.2004.
- Pikas, A. 1990. *Irti kouluväkivallasta*. Suom. E. Pilvinen. Espoo: Weilin+Göös
- Penttilä, E. 1994. *Turvallinen Koulu*. Porvoo: WSOY

- Richmond, V.P. & McCroskey, J.C. 1990. Reliability and separation of factors on the assertiveness-responsiveness measure. *Psychological Reports* 3, 28–32.
- Ruben, B.D. & Stewart, L.P. 1994. *Communication and human behavior*. 4th ed. Boston: Allyn & Bacon.
- Salmivalli, C. 1995. Participant Role Questionnaire. Turun yliopisto, psykologian laitos.
- Salmivalli, C. 1998. *Koulukiusaaminen ryhmäilmionä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Salmivalli, C. 2003a. *Koulukiusaamiseen puuttuminen: kohti tehokkaita toimintamalleja*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Salmivalli, C. 2003b. *Mobbning som gruppfenomen. Esitelmä Nya forskningsperspektiv på mobbning? -tutkijatapaamisessa Tukholmassa syyskuussa 2003*.
- Salmivalli, C., Karhunen, J. & Lagerspetz, K. 1996. How do the victims respond to bullying? *Aggressive Behavior* 22, 99–109.
- Salokoski, T. 2002. Tietokonepelien väkivaltaisuus osana lasten ja nuorten pelimaailmaa. *Psykologia* 37, 151–162.
- Sigurgeisdottir, V. 2003. *Vad står i vägen för att lärare kan förebygga, upptacka och stoppa mobbning? En undersökelse blandt 600 lärare i 21 skola på Island. Esitelmä Nya forskningsperspektiv på mobbning? -tutkijatapaamisessa Tukholmassa syyskuussa 2003*.
- Smith, P. & Madsen, K. 1999. What causes the age decline in reports of being bullied at school? *Educational Research* 41, 267–286.
- Solberg, E. & Olweus, D. 2003. Prevalence Estimation of School Bullying With the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior* 29, 239–268.
- Stamp, G. H., Vangelisti, A. L. & Daly, J. A. 1992. The Creation of Defensiveness in Social Interaction. *Communication Quarterly* 40, 177–190.
- Teräsahjo, T. & Salmivalli, C. 2002. ”Se tavallaan halua olla yksin”. Koulukiusaamisen tulkintarepertuaarit ala-asteen oppilaiden puheissa. *Psykologia* 37, 101–114.
- Valo, M. 1994. *Käsitykset ja vaikutelmat äänestä. Kuuntelijoiden arviointia radiopuheen äänellisistä ominaisuuksista*. Jyväskylän yliopisto: Studio Philologica Jyväskylälänsiä 33.

Vangelisti, A. L. 1994. Messages that hurt. Teoksessa W.R. Cupach & B. H. Spitzberg (toim.), The dark side of interpersonal communication. Hillsdale (NJ) : Erlbaum, 53–82.

LIITTEET

Liite 1: Haastattelurunko

Haastattelurunko

1. a) Tuleeko sinulle mieleen sellaista tilannetta tai tapahtumaa, jossa jotakin sinun luokalla, harrastusporukassa tai ystävä/kaveri piirissä, olisi kiusattu?
 - b) Oletko törmännyt koskaan tilanteeseen, jossa jotakin sinun ikäistä henkilöä olisi tahallaan ärsytetty tai loukattu?
 - c) Oletko joskus huomannut, että joku olisi yrittänyt tahallaan satuttaa toista sanoilla tai teoilla esim. harrastuksissa / koulussa / ystävä/kaveri piirissä?
2. Oliko tilanne seurausta jostain aiemmasta? Mistä? Olivatko henkilöt samat?
3. Mistä tämä tilanne lähti liikkeelle?
4. Minkä takia näin tapahtui?
5. Miten kiusattiin? Mitä sanottiin? Mitä tehtiin? Miltä näytti? Miltä kuulosti?
6. Miten kiusattu vastasi? Mitä sanoi? Mitä teki? Miltä näytti? Miltä kuulosti?
7. Mitä muut siinä tilanteessa teki? Mitä muut sanoi? Mitä muut teki? Miltä ne näytti? Miltä kuulosti?
8. Tuliko kukaan väliin ryhmästä tai ryhmän ulkopuolelta?
9. Miten tilanne päättyi?
10. Voisiko tilanne uusiutua samantyyppisenä?
11. Millaisia sanoja / tekoja pidät kiusaamisena ryhmässä ikäistesi joukossa?
12. Miten kiusattu yleensä vastaa kiusaamiseen?
13. Mitä kiusaamistilanteessa kannattaisi tehdä / sanoa, jotta tilanne raukeaisi?
14. Miten kiusaamistilanteilta voi välttyä?
15. Miten kiusaamistilanteessa voi tulla väliin keskeyttämään?
16. a) Milloin em. tilanne tapahtui?
 - b) Kauanko em. tilanne kesti?
 - c) Kuinka monta henkilöä oli mukana tilanteessa? Millainen porukka tilanteessa oli?

Liite 2: Vastauslomake: varioidut kehyskertomukset

Miten minä toimin, jos minua kiusattaisiin?

Kyselylomake

Olen (ympyröi oikea vaihtoehto)

1 tyttö

2 poika

Kuinka vanha olen? _____

Kaikki tässä lomakkeessa antamasi tiedot ovat täysin luottamuksellisia ja tulevat vain tutkijoiden käyttöön. Kukaan muu ei saa tietää vastauksistasi.

Mitä on koulukiusaaminen?

Koulukiusaamisella tarkoitetaan sitä, kun joku oppilas joutuu toistuvasti muiden oppilaiden kiusaamisen kohteeksi. Kiusaajia voi olla yksi tai useampia. Kiusaaminen on mitä tahansa toimintaa, jolla pyritään tahallisesti satuttamaan tai vahingoittamaan toista. Kiusaaminen voi olla esimerkiksi tönimistä, lyömistä, haukkumista ja pilkkaamista, ilkeiden juttujen levittämistä tai ryhmästä pois sulkemista.

Kiusaamisesta ei ole kysymys, jos kaksi tasavertaista oppilasta riitelee tai tappelee keskenään. Kiusaamista eivät myöskään ole satunnaiset, milloin kehenkin kohdistuvat hyökkäykset. Kiusaamista on se, että **yhdele ja samalle oppilaalle aiheutetaan toistuvasti pahaa mieltä.**

Seuraavilla sivuilla on kuvattu neljä koulukiusaamistilannetta. Kuvittele, että itse olisit koulukiusatun asemassa. Miten sinä toimisit ja mitä sanoisit näissä tilanteissa, jotta ne selviäisivät jollakin tavalla

Liite 2: Vastauslomake: varioidut kehyskertomukset (jatkuu)

Tilanne 1

Olet kuvaamataitotunnilla ja opettaja on juuri lähtenyt luokasta pois. Yksi luokkatoverisi alkaa äänekkäästi arvostella ja pilkata piirustustaitojasi. Sinua alkaa harmittaa luokkatoverin pilkka. Kaksi muuta oppilasta yhtyy pilkkaamiseen ivallisesti naureskellen. Koko luokka tuijottaa huvittuneena sinua. Haukkuminen yltyy kovemmaksi. Koet olevasi alakynnessä ja tunnet olosi epämukavaksi.

Mitä sanot ja miten, jotta tilanne selviäisi? Miksi sinun kannattaa toimia juuri näin?

Mitä kiusaaja siihen vastaa ja millaisia ilmeitä ja eleitä hänellä on ja mitä hänen äänensävyensä kertoo?

Miten kaksi mukana ollutta luokkatoveria liittyvät tilanteen etenemiseen? Mitä he sanovat ja millaisella äänensävyllä? Millaisia ilmeitä ja eleitä heillä on?

Miten muu luokka on mukana tilanteessa? Mitä he sanovat tai tekevät, kun sinä alat toimia? Miltä he näyttävät? Miltä he kuulostavat sanoessaan jotakin?

Miten tilanne päättyy sinun kannaltasi? Miten arvioit valitsemaasi toimintatapaa?

Liite 2: Vastauslomake: varioidut kehyskertomukset (jatkuu)

Tilanne 2

Olet kertonut hyvälle ystävällesi salaisuuden. Pian huomaat, että kaikki koulunkäytävillä tuijottavat sinua ja alkavat supista jotakin sinusta omissa porukoissaan. Sinusta puhutaan selän takana paha. Ystäväsi ei ole huomaavinaankaan sinua eikä kukaan ota sinua mukaan porukkaan. Olet ihan yksin.

Miten alat selvittää tilannetta? Miksi juuri näin?

Miten ystäväsi suhtautuu sinuun? Miltä hän vaikuttaa ja mitä hän sanoo ja tekee?

Miten muut suhtautuvat sinuun? Mitä he sanovat tai tekevät, kun sinä alat toimia? Miltä he näyttävät? Miltä he kuulostavat sanoessaan jotakin?

Miten tilanne päättyy sinun kannaltasi? Miten arvioit valitsemaasi toimintatapaa?

Liite 2: Vastauslomake: varioidut kehyskertomukset (jatkuu)

Tilanne 3

Välituntikello soi. Kävelet yksin koulun käytävällä ja ylemmältä luokalta oleva oppilasporukka alkaa haukkua sinua. Porukan johtaja nauraa äänekkäästi ja ivallisesti. Hän ottaa askeleen kohti sinua ja tönäisee. Koko ryhmä hajaantuu nopeasti sinun ympärillesi ja alkaa tönä. Johtaja tarttuu reppuusi ja vie sen sinulta ja huutaa: ”Ota pois jos saat!”

Mitä sanot ja miten, jotta tilanne selviäisi? Miltä näytät? Miltä kuulostat? Miksi tämä on hyvä ratkaisu?

Mitä porukan johtaja siihen vastaa ja millaisia ilmeitä ja eleitä hänellä on ja mitä hänen äänensävyensä kertoo?

Miten muut kiusaajat liittyvät tilanteen etenemiseen? Mitä he sanovat ja millaisella äänensävyllä? Millaisia ilmeitä ja eleitä heillä on?

Osallistuvatko muut käytävällä olijat tilanteeseen? Mitä he sanovat tai tekevät, kun sinä alat toimia? Miltä he näyttävät? Miltä he kuulostavat sanoessaan jotakin?

Miten tilanne päättyi sinun kannaltasi? Miten arvioit valitsemaasi toimintatapaa?

Liite 3: Avoimen kehyskertomuksen tehtävänanto

Millan koulupäivä

Milla on 14-vuotias tyttö, joka on juuri lopettamassa ensimmäistä vuottaan yläasteella. On toukokuu ja Milla kävelee kouluun reppu selässä. Ahdistavat muistikuvat alkavat tunkeutua Millan mieleen koulun lähestyessä.

Ensimmäinen vuosi yläasteella on ollut aivan erilainen kuin Milla kuvitteli. Kaikkien muiden kertomukset yläasteesta kuulostivat niin mielenkiintoisille ja mukaville: uusia oppiaineita, enemmän kavereita ja useita opettajia. Ei koulunkäynnissä Millan mielestä ollut mitään vikaa, kunhan vain ei olisi sitä loputonta nimittelyä, tavaroiden piilotusta ja kaikenlaista kiusoittelua. Milla oli väsynyt koulussa käymiseen, koska häntä kiusattiin. Hän odotti vain lomaa, ettei tarvitsisi nähdä ketään luokkatovereita, ei niitä, jotka nimittelivät ja haukkuivat ääneen jatkuvasti eikä niitä, jotka hiljaa hyväksyivät kaiken. Paitsi ehkä Saara, Saara oli toisenlainen.

Milla saapuu koulun pihaan. ”Kato Milla tulee, hölmö Milla! Eiks sulla oo ketään kaveria, jonka kanssa tulla kouluun?” Voi ei, ajattelee Milla, taas se alkaa...

Tehtävänanto

Kirjoita Millan tarina. Keskity kirjoittamaasi huolellisesti ja panosta kuvauksessasi erityisesti siihen, mitä henkilöt sanovat toisilleen ja miten.

Nämä kysymykset auttavat sinua tarinana kehittäessä:

Mitä Millan koulupäivässä tapahtuu? Kiusataanko Millaa? Miten häntä kiusataan? Mitä hänelle sanotaan? Miten Milla vastaa mahdollisissa kiusaamistilanteissa? Ketkä osallistuvat kiusaamiseen ja mitä muut tekevät? Millainen loppu Millan koulupäivällä on?

Kirjoita mahdollisimman kuvaileva ja todenmukainen tarina Millan koulupäivästä. Esittele tarinassa olevat henkilöt ja kuvaile heitä ja heidän viestintäänsä. Mitä tarinassa olevat henkilöt sanovat toisilleen ja miten? Miltä he vaikuttavat: millaisia äänensävyjä, ilmeitä ja eleitä he käyttävät? Kerro myös, miksi he käyttäytyvät valitsemallaan tavalla ja millaisia tilanteita tarinan henkilöitten välille muodostuu ja mitä erilaisista teoista ja sanoista seuraa.